

ACOMPANYAMENT AL DOL DES D'UNA PERSPECTIVA SOCIOEDUCATIVA

TREBALL FINAL DE GRAU

Laia Priego Barba

Curs: 2019-2020

Tutora: Eulàlia Collelldemont Pujades

Grau en Educació Social

Facultat d'educació, traducció i ciències humanes

*“La muerte es algo que no debemos temer, porque, mientras somos,
la muerte no es, y cuando la muerte es, nosotros no somos”*

(Antonio Machado)

Resum

La mort, esdevé un tema complexa, el qual no és fàcil abordar. És un tema amb el qual convivim cada dia, però en canvi no se'n parla i tampoc s'educa. Ningú ens prepara ni ens ensenya a fer front a la mort ni a elaborar un dol. El present treball esdevé un assaig que pretén reflexionar sobre la concepció que existeix al voltant de la mort i el dol a nivell de societat, i investigar quina implicació hi té l'educació en aquesta realitat. La finalitat d'aquest, és identificar quines intervencions es podrien dur a terme des de l'educació social en aquests àmbits.

Per portar-lo a terme, s'ha utilitzat una metodologia qualitativa orientada a comprendre i interpretar una realitat. A partir d'experiències de persones vinculades al món de l'educació s'han pogut identificar les dificultats amb les quals es troben per a fer front a situacions de mort i dol dins les aules, i també les necessitats que presenten els infants en situació de dol. Per altra banda, ha estat interessant conèixer com s'acompanyen processos de dol, de la mà de professionals de diferents associacions, i per últim, a partir de l'experiència d'una persona que va viure un dol complicat en primera persona, m'ha permet conèixer les necessitats amb les quals ens trobem a l'hora d'elaborar el dol.

Paraules clau: mort, dol, societat, emocions, educació, pedagogia de la mort, infants, educació social, acompanyament.

Abstract

Death becomes a complex issue, which is not an easy topic to deal with. It is a subject in which we live with every day, but instead it is a matter that is not discussed and neither is it educated. No one prepares us or teaches us how to cope with death or how to draw up the mourning.

The present work becomes an essay that aims to reflect on the conception of what exists around death and mourning at the societal level, and to investigate what involvement education has in this reality. The purpose of this paper is to identify what interventions could be carried out from social education in this field.

To do this, a qualitative approach has been used to understand and interpret a reality. From the experiences of people linked to the world of education, it has been possible to identify the difficulties they face in dealing with situations of death and mourning in the classroom, as well as the needs that children present during mourning. On the other hand, it has been interesting to know how mourning processes are accompanied, from the hand of professionals from different associations, and also from the experience of a person who lived a complicated mourning in the first person. All this, allows us to know the needs we meet when elaborating the mourning.

Keywords: death, duel, society, emotions, education, pedagogy of death, children, social education, accompaniment.

Agraïments

En primer lloc vull agrair especialment, a totes les persones que a través de les seves experiències han donat veu a aquest treball. Gràcies.

A la meva tutora *l'Eulàlia*, per el suport durant el treball i sobretot, per els ànims i per fer-me veure que la millor recompensa és haver après tot allò que es pretenia. Moltes gràcies.

En segon lloc, la *Roser* per les converses a la feina, a partir de les quals em vaig decidir a fer allò que feia tant temps que em rondava per el cap, tornar a estudiar després de tants anys, gràcies per animar-me a fer-ho. A *l'Eva* perquè amb la seva ajuda, va ser possible. Sense tu no ho hauria fet, sempre t'ho agrairé.

A les meves companyes, especialment la *Gemma* i la *Clara*, per la vostra paciència, suport i els riures. També eren necessaris.

També vull agrair especialment a en *Jesús*. Per la teva paciència, comprensió, ajuda i ànims durant aquests anys.

I per últim especialment als meus avis, per tot el que heu fet sempre per mi, gràcies a vosaltres he arribat fins aquí.

ÍNDEX

1. Presentació	1
2. Preguntes d'investigació	2
3. Objectius	3
4. Metodologia	3
4.1. Els mètodes	4
4.1.1. L'anàlisi documental	5
4.1.2. Entrevistes semiestructurades	5
4.1.4. Qüestionari	8
4.2. Categorització	10
4.3. Triangulació	12
5. Aspectes ètics	12
6. Una aproximació a la mort com a construcció història	13
7. Una aproximació al dol	18
7.1. El dol com a procés	19
7.2. Tipologies del dol	26
7.3. Factors que influeixen en l'elaboració del dol	28
7.4. El dol en els infants	29
7.4.1. El tabú de la mort i el dol en els infants	32
8. Una aproximació a l'educació formal	37
8.1. La mort dins el sistema educatiu català	40
8.1.1. Marc legal	40
8.1.2. Currículum oficial de primària	42
8.1.3. Currículum oficial de secundària	43
8.2. Finalitat de l'educació	45
8.3. La mort i el dol en els ensenyaments universitaris	47
9. Possibilitats de l'educació social en el dol	48
10. Conclusions	50
10.1. Limitacions i perspectives de futur	51
11. Valoració personal	52
13. Referències bibliogràfiques	54

1. Presentació

Des de l'inici del treball vaig tenir clar que el volia enfocar cap al tema de la mort i el dol. Arran de la meva experiència professional treballant en una residència de persones grans i vivint el procés de mort i dol de molt a prop, m'adonava de la meva pròpia dificultat a l'hora d'acompanyar aquests processos, i d'alguna manera, m'interessava investigar l'acompanyament a la mort i el dol com a possible àmbit socioeducatiu.

Em vaig adonar, també, del buit que existeix avui en dia a l'hora de parlar de la mort i el dol obertament. Aquest fet em va fer interessar-me pels motius pels quals la mort sembla ser un tema tabú i quina implicació té l'educació en aquest fet. Així doncs, el punt de partida del treball va ser analitzar els currículums oficials de primària i secundària per constatar quin tractament es fa sobre la mort i el dol en l'educació formal. Veure si en alguna assignatura es parla sobre aquesta realitat i de quina manera.

Durant el mes de febrer, vaig tenir l'oportunitat d'assistir a un curs d'acompanyament al dol. M'hi vaig inscriure perquè vaig pensar que seria molt interessant per a la realització del meu treball. Em vaig sorprendre de la quantitat de persones que van assistir-hi. Totes elles eren professionals de diferents àmbits; educació, salut, empresa entre d'altres molt diversos. El que més em va cridar l'atenció va ser que totes elles van argumentar la seva assistència al curs especificant que tant en l'àmbit professional com personal trobaven que no tenien eines per a gestionar temes relacionats amb el dol. Per exemple quan se succeïa una mort propera en l'àmbit professional, però també en el personal. Aquest fet em va fer comprovar la inquietud que moltes persones tenen al voltant de la formació en l'àmbit del dol i la mancança que existeix avui en dia pel que fa a aquesta a nivell de societat. Així doncs, vaig observar que aquesta dificultat no era tan sols meva, sinó que moltes persones es troben en la situació de no saber com afrontar circumstàncies de mort i dol. Per exemple, les mestres comentaven que quan

s'havien trobat amb una situació de mort o dol a l'escola, com pot ser, la mort d'algun alumne, professional docent o pare o mare d'algun infant, no saben Com gestionar-ho, fet que els provoca certa angoixa. Totes elles van comentar que en la seva etapa formativa no havien rebut mai formació en aquest àmbit. A partir d'aquesta experiència em vaig començar a interessar per aquest fet. En veure les mancances amb les quals es troben els professionals a l'hora de gestionar aquestes situacions. Així doncs, havia enfocat el meu treball en l'educació formal dirigida a infants i adolescents, però calia també tenir en compte la formació que reben els professionals docents en aquest àmbit. Ja que com a professionals de l'educació, no és possible oferir uns aprenentatges que nosaltres mateixes no hem realitzat. Arran de les experiències dels professionals docents, podem veure com ens trobem avui en dia amb una realitat en la qual els professionals de l'educació presenten dificultats per a afrontar de forma adequada les situacions de dol, a causa de l'escassa formació que reben (Magaña i Ariza, 2018). Així penso que és necessari que la investigació incorpori tant elements de descripció i comprensió de la realitat, com elements de propostes de formació i acció que permetin entomar aquesta responsabilitat.

2. Preguntes d'investigació

Les experiències descrites anteriorment m'evocuen a fer-me les següents preguntes:

- Es parla prou de la mort i el dol en la nostra societat? I amb els infants?
- Sabem afrontar el moment, quan tenim una pèrdua, ja sigui d'una persona, situació, o quan un vincle es trenca?
- Sabem què és el dol?, i com és d'important l'elaboració d'aquest per a la superació d'una pèrdua?
- L'escola ens prepara per a afrontar la vida, i sobretot, ens omple de coneixements acadèmics?
- Es parla de la mort i el dol a l'escola? Si és així com es fa?

- Es troben els professionals docents amb les suficients eines per a afrontar situacions de dol i mort dins de l'aula?

3. Objectius

La finalitat del treball és identificar quines accions es podrien dur a terme des de l'educació social en l'àmbit de la mort i el dol. Per assolir-la es van plantejar uns primers objectius que, concretament eren:

- Investigar quina concepció existeix al voltant de la mort i el dol en la societat actual.
- Determinar quina implicació hi té l'educació formal.

A mesura que avançava en coneixements i evidències se'm plantejaven altres objectius que complementaven i matisaven els anteriors:

- Conèixer com es realitza un acompanyament a la mort i el dol, per tal d'investigar si aquesta podria ser una sortida professional per l'educació social.
- Conèixer les necessitats de les persones que es troben en situació de dol.
- Conèixer les característiques i manifestacions del dol.

4. Metodologia

Aquest treball esdevé un assaig en el qual s'ha utilitzat una metodologia qualitativa orientada a comprendre i interpretar una realitat. En aquest estudi em posiciono en el paradigma fenomenològic.

Mitjançant les entrevistes i l'anàlisi del currículum oficial, me n'adono que des de l'educació formal no es treballen aspectes relacionats amb la mort i el dol, fet que pot influir a perpetuar la idea de la mort i el dol com a tabú social. Tenint en compte això i els testimonis que les mestres van oferir en el curs del dol, em vaig plantejar la pregunta de si caldria incorporar dins l'educació formal

en totes les etapes formatives, és a dir des de pàrvuls, fins a la universitat, aquests aprenentatges, a parer meu, tan bàsics per la vida.

Per tal de donar resposta a la pregunta de com s'acompanyen els processos de mort i dol, es va realitzar una entrevista a un Psicoterapeuta, fundador de l'associació Grup Temps¹ el qual treballa la mort i el dol en consulta pròpia, i que també realitza tallers i xerrades a escoles i instituts dirigits a alumnes, pares i claustre de mestres. També, es va entrevistar una Educadora Social, la qual treballa a l'associació Dol Lleida² en la qual entre altres tasques, acompanyen persones en situació de dol en forma de grups d'ajuda mútua i també realitzen formacions a mestres al voltant de la mort i el dol.

Més endavant em vaig adonar que seria interessant per a l'estudi tenir la visió i experiència d'alguna persona, la qual hagués viscut un procés de dol. Per tant, vaig entrevistar una noia, la qual va perdre la seva parella i fill en un accident, i que va viure un dol complicat. La seva experiència m'ha permès conèixer quines mancances o problemes es va trobar, i també conèixer la seva opinió personal sobre el fet d'educar per al dol i la mort.

Llavors, vaig decidir incorporar un qüestionari. A l'inici del treball no havia contemplat aquesta opció, però a mesura que anava avançant em vaig adonar que mitjançant aquesta eina, podia obtenir dades més representatives de persones de diferents àmbits. Ja, que a través de les entrevistes, he obtingut informació de persones que d'alguna manera es troben vinculades amb el món de l'educació i/o els processos de dol i final de vida. Així doncs, a través de la incorporació del qüestionari he pogut conèixer l'opinió de persones que no tenen aquesta relació prèvia amb els objectes d'estudi. El fet de combinar aquestes dues eines de recollida d'informació m'ha permès, obtenir diferents enfocaments sobre el tema d'estudi.

¹ Consultar annex, núm. 1, p. 1.

² Consultar annex, núm. 1, p. 1.

4.1. Els mètodes

Els mètodes utilitzats han estat una aproximació al fenomen a través d'un curs de formació teòrica, amb l'anàlisi documental, amb entrevistes semiestructurades i amb un qüestionari.

4.1.1. L'anàlisi documental

L'anàlisi documental s'ha elaborat per identificar els conceptes clau que intervenen en el procés d'acompanyament al dol i de la pedagogia de la mort. Aquesta revisió s'ha portat a terme en la recerca d'articles publicats en revistes científiques, revistes de difusió en educació, tesis doctorals, llibres i capítols de llibre, i investigacions realitzades al voltant de la pedagogia de la mort. La investigació s'ha realitzat mitjançant la recerca de paraules clau com (pedagogia de la mort, educació per la mort, i dol escola) aquesta recerca s'ha realitzat, principalment, en bases de dades de referència en educació: Dialnet, TESEO, REDIB i UNESDOC.

Per tal de conèixer les assignatures i matèries que s'imparteixen a l'educació formal, s'ha realitzat un estudi sobre el currículum oficial d'ensenyament a primària i secundària, això ens permet investigar si es tracten temes relacionats amb la mort i el dol a l'educació formal.

4.1.2. Entrevistes semiestructurades

Posteriorment, i partir dels conceptes adquirits en les lectures es van fer entrevistes semiestructurades, per una banda, a una Mestra d'infantil i primària, per tal d'investigar quin tractament es fa de la mort i el dol a les escoles, saber si se'n parla i de quina manera es fa. I també, he pogut contrastar la seva visió i opinió personal amb els estudis realitzats per part d'experts en la temàtica del dol.

L'entrevista en profunditat ha estat una bona eina, ja que ha estat basada en la comunicació verbal, constitueix un marc creat de comunicació, amb una finalitat orientada als objectius de la investigació. La relació establerta amb les persones entrevistades ha estat bidireccional i per tant hi ha hagut una interacció recíproca entre entrevistats i entrevistadora. Els temes de la conversa han estat decidits per la persona entrevistadora, en aquest cas jo, i la

persona entrevistada, proporcionava al llarg de la conversa informació sobre vivències i experiències, creences, motivacions i expectatives al voltant dels temes plantejats. La tipologia d'entrevista ha estat semiestructurada. En la qual jo com a entrevistadora comptava amb un guió i els ítems que volia estudiar i també amb preguntes elaborades prèviament. Els ítems i preguntes han variat d'una entrevista a l'altre per tal d'adequar les preguntes a la informació que es pretenia extreure de cada cas. Les preguntes no han seguit un ordre determinat, sinó que aquest s'ha conformat pel discurs de la persona entrevistada.

A continuació podem veure les característiques de les persones entrevistades, els motius per el quals van ser escollides i la informació que es pretenia extreure de cada una de les entrevistes. Fent referència a les preguntes que conformen els objectius del treball.

ENTREVISTA 1	
Professió/ formació:	Mestra d'infantil i primària
Àmbit professional:	Escola, àmbit formal.
Motiu pel qual se l'entrevista:	Per la seva vinculació amb l'educació formal.
Objectius i informació que es pretén extreure:	-Quin tractament es fa sobre la mort i el dol dins l'educació formal. -Conèixer la seva opinió sobre el fet de parlar de la mort i el dol amb els alumnes. -Investigar el posicionament dels infants davant dels temes de la mort i el dol.

ENTREVISTA 2	
Professió/ formació:	Psicoterapeuta clínic
Àmbit professional:	-Entrenador en desenvolupament personal -Fundador de l'associació (Grup temps), d'acompanyament al dol i processos de mort.
Motiu pel qual se l'entrevista:	Per la seva trajectòria professional al voltant del dol i la mort, en l'àmbit formatiu a mestres i alumnes i d'acompanyament al procés de mort i dol.
Objectius i informació que es pretén	-Com es treballa la mort i el dol en la seva

extreure:	<p>associació.</p> <p>- conèixer la seva opinió sobre el fet d'educar tenint en compte la mort en l'educació formal.</p>
-----------	--

ENTREVISTA 3	
Professió/ formació:	Educadora Social
Àmbit professional:	Gestió, formació i acompanyament a grups de dol. (Associació dol Lleida).
Motiu pel qual se l'entrevista:	Per la seva trajectòria professional al voltant del dol i la mort i en l'àmbit didàctic a escoles, instituts i d'acompanyament en grups d'ajuda mútua.
Objectius i informació que es pretén extreure:	<p>-Quines tasques duen a terme en la formació del dol dins el context formal.</p> <p>-Quines competències creu que han de tenir les persones que acompanyen el dol.</p>

ENTREVISTA 4	
Professió/ formació:	-Auxiliar d'infermeria.
Àmbit professional:	Treballadora familiar.
Motiu pel qual se l'entrevista:	<p>-Per la seva experiència en l'elaboració d'un dol complicat.</p> <p>-Per la seva experiència professional l'ha portat a viure processos de mort de prop.</p>
Objectius i informació que es pretén extreure:	<p>-Conèixer quina és la seva percepció de la mort i el dol a nivell de societat.</p> <p>-Saber com va viure el seu procés de dol, quines van ser les seves necessitats.</p> <p>- Conèixer la seva opinió sobre el fet d'educar tenint en compte la mort i els processos de dol.</p> <p>-Extreure informació sobre com va elaborar el seu procés de dol.</p>

4.1.4. Qüestionari

Una altra font d'informació utilitzada, ha estat el qüestionari³, el qual ens ha permès extreure dades qualitatives al voltant de la vivència de la mort i el dol. Els qüestionaris són una de les tècniques de recollida de dades més utilitzada. Consisteix a formular per escrit preguntes puntuals a les persones les opinions, experiències o habilitats de les quals ens interessin (Blaxter, Hernández i Tight, 2003). Els qüestionaris estalvien temps perquè permeten als individus omplir-los sense l'ajuda o intervenció directa de l'investigador, ja que molts són autoadministrats (Salkind, 1999).

El qüestionari s'ha realitzat mitjançant l'eina "google forms" i s'ha distribuït via internet. Les preguntes que el conformen eren obertes, amb possibilitat d'escriure altres respostes per tal de no influenciar les respostes d'acord al que jo proposava.

Les preguntes que el conformen són les següents:

1. Gènere

Dona	Home	Altres
------	------	--------

2. Edat

16 a 19	20 a 24	24 a 29	30 a 39	40 a 49	50 a 60	+ 60
---------	---------	---------	---------	---------	---------	------

3. Creus que en general es parla de la mort a nivell de societat?

1. poc	2.	3.	4.	5. Molt
--------	----	----	----	---------

Si has contestat que se'n parla poc, quina creus que podria ser la causa? (pots utilitzar més d'una opció). Si creus que se'n parla molt, (entre 4 i 5) no cal que responguis.

³ Consultar annex, núm. 6, p. 70.

Parlar de la mort ens fa por	Vivim en una societat que no té amb compte la mort	A la majoria de gent els hi crea sensacions o emocions desagradables	Altres:
------------------------------	--	--	---------

4. Creus que a nivell personal, tens les eines suficients per a gestionar un dol?

1. Poques	2.	3.	4.	5. moltes
-----------	----	----	----	-----------

6. Els adults parlem de la mort i el dol amb els infants?

Si	No	No ho sé	Altres
----	----	----------	--------

7. Creus que és important educar parlant de la mort i el dol amb els infants amb naturalitat?

Si	No	No ho sé	Altres
----	----	----------	--------

8. Penses que rebre educació de com afrontar una mort o elaborar un dol, ens facilitaria la vivència de pèrdues passades, presents i futures?

Si	No	No ho sé	Altres
----	----	----------	--------

9. Creus que a l'escola s'hauria d'incorporar el procés de mort i dol com a àmbit formatiu?

Si	No	No ho sé	Altres
----	----	----------	--------

10. Creus que una educació que contempli la mort i el dol podria facilitar trencar amb el tabú que parlar de la mort i el dol suposen?

Si	No	No ho sé	Altres
----	----	----------	--------

4.2. Categorització

Per tal d'ordenar la informació de les entrevistes s'han creat unes categories de cada entrevista que responen als conceptes clau (els conceptes que més es repetien) que van sorgir a partir d'elles: concretament són mort, dol i educació; mort, dol i societat; mort, dol i infants; necessitats de la persona en situació de dol; mestres, formació i dol.

Donada les diferències entre les experiències viscudes per les persones entrevistades, les categories es van adequar a cada cas, introduint noves categories si era pertinent: acompanyament al dol; quina feina fan; dificultat de les persones per elaborar el dol; necessitat d'educació en el dol; com gestionar la mort i el dol; necessitat d'educar per la mort i el dol per a elaborar dols més sans; intervencions en situacions de dol; dificultats que es va trobar; punts positius que es va trobar; problemàtiques associades a una mala elaboració del dol; educar per la vida; acompanyament al dol des de l'educació social; emocions i societat; característiques del dol i Competències de l'acompanyant al dol.

El resultat de categories extretes és:

EDUCADORA	MESTRA	PSICOTERAPÈUTA	PERSONA EN SITUACIÓ DE DOL
Mort, dol i educació	Mort, dol i educació	Mort, dol educació.	Mort, dol i educació
Mort, dol i societat	Mort, dol i societat.	Mort, dol i societat	Mort, dol i societat
Necessitats de la persona en situació de dol	Necessitats de la persona en situació de dol	-	Necessitats de la persona en situació de dol
Mort, dol i infants	Mort, dol i infants	Mort, dol i infants	-
Mestres, formació i dol.	Mestres, formació i dol.	Mestres, formació i dol.	-
Acompanyament al dol	-	-	-
Quina feina fan		Quina feina fan	
-	Dificultat de les persones per	-	

	elaborar el dol.		
Necessitat d'educació en el dol	-	-	-
Com gestionar la mort i el dol.	Com gestionar la mort i el dol.	-	
-	Necessitat d'educar per la mort i el dol per a elaborar dols més sans.	-	-
-	Intervencions en situacions dol	-	-
-	-	-	Dificultats que es va trobar.
-	-	-	Punts positius que es va trobar.
-	-	Problemàtiques associades a una mala elaboració del dol	-
-	Educar per la vida	-	-
-	-	-	Acompanyament al dol des de l'educació social.
-	-	-	Emocions i societat.
-	-	Característiques del dol	-
-	-	Competències de l'acompanyant al dol	-

Aquestes categories s'organitzaren en forma de taula⁴. En aquestes hi consta el fragment de l'entrevista indicat amb el número de paràgraf en el qual es parla dels conceptes que es troben en cada categoria. Vaig utilitzar la forma més comuna per a realitzar la categorització d'establir unes categories comuns a totes les entrevistes i en aquestes afegir fragments de les entrevistes. Aquesta organització em va permetre tenir la informació més rellevant endreçada per

⁴ Consultar annex, núm. 3, p. 48.

temes i en un mateix document, de manera que podia accedir-hi fàcilment per tal de contrastar les dades de les diferents fonts d'informació durant la triangulació.

A partir d'aquestes categories, vaig poder endreçar la informació i comparar-la fàcilment per tal de facilitar la triangulació de les dades extretes.

4.3. Triangulació

En el procés d'anàlisi de dades, he recollit els conceptes seleccionats a partir de les fonts documentals i estudis, a partir de les entrevistes categoritzades i partir del qüestionari. Aquesta ordenació m'ha permès construir l'informe que presento a continuació sobre els següents aspectes:

- Una aproximació a la mort
- Una aproximació al dol
- Una aproximació a l'educació en el dol
- I possibilitats de l'educació social en el dol

5. Aspectes ètics

Els aspectes ètics són bàsics en qualsevol investigació que impliqui altres persones. En el present treball s'han tingut en compte els següents:

- Informar a cada participant sobre la finalitat de les dades que m'oferien.
- Preguntar si volien preservar la seva identitat, mitjançant noms ficticis per fer referència a les seves declaracions. Pel que fa a aquest apartat, cal dir, que totes les persones entrevistades, m'han donat permís per a posar els seus noms al treball, i per tant no he utilitzat cap sobrenom, per a citar les seves declaracions. Aquest aspecte em sembla important, ja que posar el nom per mi ha estat una forma de reconèixer la seva feina i a ells com a subjectes, i per aquest motiu he optat per aquesta via.
- Pel que fa a les associacions, a les quals pertanyen les persones entrevistades, les he nomenat, ja que la informació que consta en el

treball envers aquestes és pública, i els mateixos entrevistats tenen interès en què aquestes es coneguin.

- Les entrevistes, han estat enregistrades, per tal de facilitar la transcripció i també es va demanar el consentiment per a procedir a gravar-les.
- Pel que fa al qüestionari, també s'ha informat als participants a través d'una petita explicació del motiu pel qual es realitzava i la seva finalitat.
- Els documents revisats, tals com estudis, investigacions i reflexions de diversos autors han estat referenciats i no modificats.
- A l'hora de plasmar les entrevistes, he procurat no emetre judicis ni reinterpretar les paraules. M'he assegurat de donar-los el sentit que les mateixes persones entrevistades m'han fet saber.

6. Una aproximació a la mort com a construcció

històrica

Morir, tal com sabem, és un procés tan natural com viure. Parlem de la vida, ens fem preguntes existencials sobre ella, però no de la mort. De manera que la mort esdevé un tema tabú en la nostra societat. Quin és el motiu pel qual la mort no s'anomena? Com podem definir la mort?

Estacanti (1995) defineix la mort com a la finitud de l'ésser, la qual és patida per l'home de forma impotent perquè no està en les seves mans evitar-la. El concepte de la mort va més enllà del procés biològic, ja que conté un gran component social. Morir vol dir deixar d'existir, deixar les persones que estimem, les relacions socials, deixar de fer les activitats que ens agraden... podríem dir amb paraules planeres que la mort és el final de tot. I el més important, és que no la podem controlar, ja que normalment, no decidim el moment, ni les circumstàncies de la nostra pròpia mort ni la dels altres. Fet que com a éssers humans ens genera frustració. Cantero, (2013), qualifica la idea de la mort com a "la idea traumàtica per excel·lència, ja que la mort esdevé la negació de tota possibilitat a qualsevol subjecte viu concret: la mort ho trenca tot". Un altre component pel qual la mort no s'anomena és la por que la idea de

la mort ens provoca. Podríem dir que, en general, la majoria de persones tenim por a la mort. Tal com diu Rojas Marcos (2008: 43) "la por a la mort és tant normal com universal. Encara que no es noti, el terror a desaparèixer per sempre nodreix el nostre instint de conservació". "La por a la mort és una por universal" (Kübler-Ross, 2006: 18).

Vivim en una societat que dóna l'esquena a la mort, tal com hem dit, no en parlem, no l'anomenem i en certa manera vivim com si no haguéssim de morir mai. Només ens cal mirar al nostre voltant, per comprovar el gran tabú que la mort suposa. Anomenar-la fa tanta por i conté tantes connotacions negatives que no ens atrevim a dir el seu nom i utilitzem una gran quantitat d'eufemismes. Per exemple, quan ens referim a la persona que ha mort diem; ha traspassat, ha iniciat el viatge, que ha passat a millor vida, que ja no està amb nosaltres o que ha marxat. "Avui en dia la mort és una realitat difícil d'entendre a conseqüència de la societat en la qual vivim, en la qual es fomenta la il·lusió que viurem molts anys i s'alimenta de la negació de la realitat de la mort" (Berrios i de López, 2008: 16). Però ens trobem davant d'una realitat i és que no podem obviar la mort, ja que aquesta forma part de la vida.

Un altre aspecte important a tenir a compte, segons el Psicoterapeuta entrevistat, ell creu que existeix un dogma que la mort és un fracàs i una tragèdia. Segons ell, hem de canviar aquesta mirada, ja que la mort no és cap fracàs, sinó un procés natural de la vida que cal acompanyar. Tant pel que se'n va com per al que es queda. Penso que un altre dels motius que ens impedeixen parlar de la mort amb llibertat, és que parlar-ne ens provoca emocions catalogades com a negatives, com són la por, la ràbia o en aquest cas la tristesa per exemple. Emocions que poden ser incòmodes de sentir, però també de veure-les en els altres. Quantes vegades hem sentit a dir, "no ploris". Les emocions que ens evoquen sensacions desagradables no estan permeses socialment. En general, no ho diem, però no les acceptem. En certa manera, ens han ensenyat que no es pot plorar en públic. I que per tant, no es poden manifestar les emocions que ens mostren vulnerables. En aquest sentit podem veure com vivim en una societat en la qual l'estat ideal és "ser feliç" i en la que cal veure-ho tot de forma positiva. Aquest fet provoca que en certa manera neguem aquestes emocions que ens fan sentir incòmodes. Fet que tampoc ens

permet expressar-les, i al no poder expressar-les, és difícil poder-les acompanyar.

Si observem les respostes del qüestionari, podem veure com entra en joc el tema de les emocions. En la pregunta que fa referència a la mort com a tabú i al fet que no se'n parli, algunes respostes apunten cap a la idea esmentada. Per exemple, "Tenim por de no saber afrontar la conversa", "és un tema que toca emocions i no sabem com se sentirà l'altra persona"... són algunes de les respostes que hi apareixen.

A través de les diferents experiències analitzades, podem veure la necessitat existent de parlar de la mort amb naturalitat, però tal com hem vist, ens trobem amb una realitat i és que no se'n parla. Podem dir que no es diu, del que no es parla sovint queda amagat de manera que pensem que si no en parlem, no existeix. Aquest fet em porta a preguntar-me què succeeix amb les persones que es troben elaborant el dol i si realment les nostres preguntes els incomoden o fins i tot, podem arribar a ferir els seus sentiments. Tal com argumenta l'Educadora Social que acompanya processos de dol. Les persones que es troben en un procés de dol necessiten poder parlar amb llibertat de què senten, així com mostrar les seves emocions, per tal d'exterioritzar-les, ja que això les ajuda en el procés de l'elaboració del dol. Segons ella, el primer que ens nega el tabú és la possibilitat de parlar-ne. Si no posem paraules a les emocions, si no podem expressar el què sentim, tot això, queda dins de la persona i acaba repercutint negativament en ella. Pel que fa a la persona entrevistada que va elaborar un dol complicat coincideix amb la mateixa idea. Una de les seves necessitats en aquells moments era poder-ne parlar per tal de desfogar-se, però les persones del voltant, familiars i amics, no li permetien aquest espai. Tal com ella mateixa explica, per tal de no veure-la patir, el què feien era canviar-li de tema.

Si comparem el que pensa la majoria dels individus entrevistats, o que han respost el qüestionari, amb les necessitats que presenten les persones que es troben travessant un procés de dol, veiem com hi ha un biaix entre la necessitat i la resposta. Per una banda la necessitat és parlar-ne i per altra banda, les persones que en certa manera acompanyem aquest procés, no en parlem per no ferir els sentiments de la persona en dol. Fet que em fa plantejar que

aquestes actuacions no faciliten aquest acompanyament. Em pregunto doncs, si realment tenim les eines o sabem acompanyar una persona que es troba en situació de dol o inclús en un procés de mort. Segons Olivieri (2017) psicòleg especialista en l'acompanyament al procés de mort i dol creu que moltes persones no es senten capaces d'acompanyar a un familiar que està vivint el seu últim tram de vida. Fet que repercuteix en què demanin ajuda, recorrent a institucions. Tal com ell mateix esmenta, aquestes persones no tenen elaborada la pròpia mort i això ho projecten en la persona que està passant per aquest procés. Així doncs, a més del component esmentat anteriorment, de no parlar de les emocions s'introdueix un altre concepte, l'acceptació. Podem veure com no acceptar la mort en l'àmbit individual i de societat, en certa manera repercuteix en la manera en la qual acompanyarem aquest procés.

La infermera Núria Roch, especialista, en dol i treballadora del servei PADES⁵, de Barcelona, que va impartir el curs d'acompanyament en el dol, va utilitzar una frase que té molta relació amb aquest concepte exposat per Olivieri, "Com més reflexionem sobre la pròpia mort, millor acompanyarem la persona que està morint". En aquest sentit, també va fer la següent afirmació: "En altres societats que estan obertes a parlar de la mort, els seus ciutadans, portaran millor els dols". Ens deia, la societat en general té una assignatura pendent: aprendre a parlar de la mort i del dol. La paraula clau per poder-ho fer, és l'acceptació de la mateixa. Parlar de la mort, així com dels processos de dol ens ajudaria a normalitzar-la, a entendre-la i acceptar-la com a un procés més del cercle vital. I també, afavorir l'expressió de les emocions relacionades amb els processos de dol. Per tant, puc afirmar que adquirir consciència de la nostra pròpia mort possiblement, acompanyarem millor la de les nostres persones properes. Recullo aquest concepte d'acompanyament que, sens dubte, influirà la forma en la qual s'elaborarà el dol, per reafirmar el

⁵ Els equips de PADES esdevenen un recurs de la xarxa sanitària pública a Catalunya. Es tracta d'equips formats per experts de les cures pal·liatives i l'atenció a persones amb malaltia crònica avançada. Aquests equips es troben integrats per professionals de la medicina, la infermeria, la psicologia i el treball social. Les seves actuacions es porten a terme al domicili, i les cures pal·liatives contemplen una atenció integral del pacient que es troba en situació de final de vida i la seva família.

paper de l'educador o educadora en la necessitat d'estar al costat de les persones, ajudant-les a anticipar-se i preparar-se per aquesta transició.

Amb el que hem anat veient puc afirmar, la mort és un fet natural, però la por a la mort, és un constructe social creat al llarg de la història, podem pensar. Els nostres avantpassats vivien el procés de mort, així com el seu concepte d'una forma molt més normalitzada, ja que la mort en les persones i animals es vivia d'una forma natural. Les persones morien a casa acompanyades dels éssers estimats, a més tenien a l'abast les seves pertinences, el seu llit, els seus llençols, el seu aroma... des de petits s'aprenien partons de conducta en observar com es comportaven els adults en aquestes situacions de dol. Els rituals religiosos i les cerimònies afavorien familiaritzar-se amb la mort. Els familiars, amics, veïns, etc. Acompanyaven la persona que moria oferint-li suport en aquest procés de final de vida. A més, les vetlles es succeïen a casa en un ambient familiar i de caliu en el qual les persones que perdien un ésser estimat es sentien acompanyades (Berrios i de López, 2008:16). Són molts els autors que coincideixen amb aquesta idea.

Hi ha moltes raons per les quals no s'afronta la por amb tranquil·litat. Un dels fets més importants és que, avui en dia, morir és més horrible en molts aspectes, és quelcom solitari, mecànic i deshumanitzat (...) morir es converteix en una cosa solitària i impersonal perquè sovint el pacient és arrabassat del seu ambient familiar i portat a tota pressa a una sala d'urgència. (Kübler- Ross 1969:26).

I té sentit, ja que avui en dia les persones morim més ateses pel que fa a mitjans assistencials, però també més soles en sales d'hospitals molt ben equipades, però que deixen poc lloc a la intimitat i a l'acompanyament. En certa manera, amb aquestes accions es pot estar invisibilitzant la mort, ja que l'allunyem de la vida quotidiana. Perpetuant d'aquesta manera el tabú que aquesta suposa.

Per resumir podem dir que la mort esdevé un tema tabú perquè en certa manera ens genera por, ens evoca a sensacions o emocions no agradables, a nivell de societat es viu com un fracàs, i que no facilita la realització d'un bon acompanyament a les persones que es troben en procés de dol i/o mort. L'Educadora Social especifica, que si la mort i el dol no esdevinguessin temes

tabú en podríem parlar amb més tranquil·litat en podríem fer broma, podríem parlar de la mort, podríem parlar de les pors que tenim davant de la malaltia i de la mort encara que no ho estiguéssim patint però ja el fet de parlar-ne ajudaria a treure neguits, a mitigar la por que hem esmentat, i a més ens permetria treballar i prevenir angoixes. Personalment estic totalment d'acord amb aquesta afirmació. Ja que el fet de no parlar-ne afavoreix sentiments d'angoixa o por davant la idea de la mort, i normalitzant-la reduiria aquestes emocions.

Per tant, podem veure com és de necessari canviar la percepció negativa de la mort. Tal com diuen, Simón i Barrio, recollit per Cantero “la societat espanyola ha de trencar amb el tabú de la mort, doncs, si la mort forma part de la vida, hem d'aprendre a parlar d'ella amb llibertat” (Cantero, 2013: 425).

7. Una aproximació al dol

El dol (del llatí *dolus*, dolor). “És una Aflicció causada per la mort d'una persona estimada o, en general, per una gran desgracia”. (Grup enciclopèdia Catalana, m.1., definició 1). El procés de dol significa seguir un camí que condueix a l'acceptació de la pèrdua d'un ésser estimat, però també de qualsevol situació i/o cosa. És un procés que conté unes etapes per les quals es transita durant l'elaboració d'aquest.

Estat d'afflicció relacionat amb la mort d'un ésser estimat i pot presentar-se amb símptomes característics d'un episodi depressiu major. No obstant això, el terme dol i processos de dol poden també aplicar-se a aquells processos psicològics i psicosocials que es posen en marxa davant de qualsevol tipus de pèrdua (la pèrdua d'un ésser estimat, els fracassos escolars, les situacions d'abandonament: divorci, separació, rebuig dels pares; els problemes familiars, els canvis de domicili, els problemes econòmics, la pèrdua de feina, el diagnòstic d'una malaltia greu, entre molts d'altres. (Flórez 2002: 78)

Podem comprovar que, davant de qualsevol situació que comporta una pèrdua ens trobarem elaborant un dol. I aquest es pot elaborar de forma conscient o inconscient. L'elaboració del dol és un procés natural i indispensable per a la superació d'aquesta. I com més conscients siguem de les etapes que presenta,

i deixem el temps necessari per a transitar per aquestes, amb acceptació i consciència més fàcil serà l'elaboració d'aquest.

7.1. El dol com a procés

El dol entès com a procés, s'entén com a una sèrie de processos psicològics que s'inicien amb la pèrdua de la persona, i finalitza amb l'acceptació d'aquesta. Es tracta d'un procés psicològic complexa, en el qual s'intenta desfer els vincles establerts, elaborar el dolor i establir nous vincles. Una elaboració del dol mal gestionada, genera problemes psicològics importants, ja que un desenvolupament dels processos emocionals mal elaborat, poden deixar atrapada a la persona en emocions dis-funcionals com l'angoixa, la depressió o altres. En aquest sentit, el Psicoterapeuta entrevistat, afirma que el dol no és una conducta de trastorn, sinó un procés saludable que tots hem de fer. També al·lega que no elaborar el dol, de forma sana i elaborada pot transmutar en problemes emocionals, d'ansietat, de malaltia psiquiàtrica, de depressions cròniques, i altres patologies. Seguint amb aquesta idea, Bowlby, (1989 ;1997:7) va manifestar la importància d'elaborar el dol conscient, ja que de no fer-ho, tard o d'hora, és possible patir un col·lapse, habitualment en forma de depressió.

En aquest sentit, Worden, (1991: 4) especifica que darrera de l'estat de moltes persones que busquen assistència sanitària, tant física com mental pot existir un dol subjacent. Ja que moltes malalties psiquiàtriques són l'expressió d'un dol patològic, incloent-hi estats d'angoixa, depressió, histèria i fins i tot més d'una tipologia de trastorn de la personalitat. Aquestes afirmacions coincideixen amb el testimoni de l'entrevistada que va viure el dol en primera persona. El fet d'elaborar el dol molts anys després de la pèrdua li va comportar una depressió crònica, que encara avui arrossega. Per tant, podem veure la importància que presenta realitzar una bona elaboració del dol, i també conèixer els problemes associats a una mala gestió d'aquest.

Els teòrics sobre el dol, han estudiat els signes i símptomes que es presenten durant el procés d'elaboració del dol i l'han configurat en diferents etapes. Cal dir, que tal com veurem existeixen diferents punts de vista pel que fa a les etapes i les característiques d'aquestes. Tal com especifica Bracho, (1997)

recollit per Carmona, i De López. "El procés d'elaboració del dol és lent, travessa diverses etapes que no tenen per què ser consecutives, ja que poden superposar-se, reparèixer o fins i tot predominar alguna d'elles". Per a arribar a la gradual acceptació i integració de la pèrdua, és indispensable que es transitin totes i cada una de les etapes. (Carmona i De López, 2008:18).

N'extrec que no existeix un temps estimat per a la realització del dol. És fonamental entendre el dol com a un procés en moviment, amb canvis i múltiples possibilitats d'expressió i no com un estat amb límits rígids. Així i tot, altres teòrics diuen que si es prolonga molt en el temps, aproximadament més de dotze mesos, podem parlar llavors de problemes patològics relacionats amb aquest dol. D'altres en canvi, manifesten que dotze mesos es troba dins el procés normal.

Respecte a les etapes del dol, les teories ofereixen un marc de referència que faciliten la comprensió del concepte i la dinàmica del procés del dol. Cada teoria comprèn una sèrie de fases o etapes per les quals transita la persona en situació de dol. Segons Oviedo, Parra i Marquina, (2009: 5) "Sigmund Freud, en la seva obra "Duelo y melancolía" va ser pioner en elaborar una teoria del dol clara i sòlida". En la qual, deia que el patiment que sentia una persona en situació de dol, estava relacionat amb l'aferrament intern amb la persona morta. En l'elaboració del dol calia trencar amb aquest aferrament per a poder vincular-se de nou amb una altra persona viva. Cal dir, però que aquesta teoria del des aferrament, ha estat qüestionada per evidències clíniques i empíriques. El 1944 Lindemann descriu les següents fases en el dol immediat: problemes somàtics, preocupacions relacionades amb la imatge de la persona desapareguda, culpa, reaccions hostils i pèrdua de patrons de conducta, (Oviedo, Parra i Marquina, 2009: 5).

Per altra banda, les etapes del dol per a Elisabeth Kübler-Ross (1969) són:

1) Etapa de negació: és traca d'un mecanisme de defensa en el qual la persona que es troba en dol tendeix al rebuig de la situació, podent arribar a la negació. Es caracteritza per un estat de xoc més o menys intens, on la capacitat de raonar es troba minvada. Aquesta fase sol ser de curta durada.

2) Etapa de la ira: en aquesta etapa són característics els sentiments d'ira i ràbia davant la certesa que els fets són irreversibles. També sovint se solen buscar culpables o responsables, de manera que es poden projectar cap a les persones de l'entorn.

3) Etapa de la negociació: aquesta etapa es caracteritza per la idea de fantasia que adopta la persona que es troba en situació de dol que aquella pèrdua no ha succeït.

4) Etapa de depressió: en aquesta fase apareix la tristesa profunda natural davant la pèrdua d'una persona estimada. Algunes persones poden arribar a aïllar-se del seu entorn i pensar que no tenen incentius per seguir vivint sense la persona que han perdut.

5) Etapa d'acceptació: és l'etapa en la qual s'accepta la mort de la persona estimada, i s'aprèn a viure sense ella. Es pot arribar a aquest moment, perquè el dolor de la pèrdua va minvant amb el temps. En aquesta etapa es va tornant a la capacitat d'experimentar alegria i plaer i a poc a poc es va tornant a la normalitat.

L'autora expressa que generalment aquestes etapes es succeeixen en l'ordre identificat i són comuns en tots els éssers humans. Tot i que no podem perdre de vista que les persones som éssers únics i que no totes transiten per les mateixes etapes de la mateixa manera ni amb la mateixa durada, pot ser que ens trobem en una etapa, i tornem a l'anterior. Kübler-Ross (1969).

Per altra banda, tal com expliquen, Guic i Salas (2005), Bowlby i Parkes (1970) també han estudiat el tema de l'aferrament i la pèrdua. Ells realitzen una classificació en la qual ordenen el procés de dol, distingint 4 fases:

1) Fase d'embotiment: la qual es comprèn entre la franja de temps, d'hores i una setmana i pot ser interrompuda per descàrrega d'afflicció o d'ansietat extremadament intenses.

2) Fase d'anhel i cerca de la figura perduda: aquesta fase, es comprèn entre diversos mesos i amb freqüència anys. Moltes de les característiques d'aquesta fase es troben lligades al comportament d'aferrament que és una forma de conducta instintiva que es desenvolupa en la persona com a un component

normal i sa. Per la qual cosa, la figura amb la qual s'està aferrat es troba absent i per tant l'ansietat per la separació com a resposta natural és inevitable.

3) Fase de desorganització i desesperació: algun temps després de la pèrdua, s'interposa la noció de la realitat i s'intensifiquen els sentiments de desesperança i soledat, la persona accepta finalment la mort i cau inevitablement en una etapa de depressió i apatia.

4) Fase de reorganització: aquesta fase s'inicia aproximadament al cap d'un any de la pèrdua. En aquesta, es porta a terme la renúncia definitiva a qualsevol esperança de recuperar a la persona perduda i tornar a la situació prèvia. Fins que no s'aconsegueix aquesta nova definició, no es poden portar a terme plans de futur.

Per altra banda, Worden (1997), es va basar en els treballs de Bowlby i Parkes (1970) sobre l'aferrament i l'ansietat per separació per desenvolupar la seva teoria. Utilitza el concepte de tasques per a entendre el procés de dol, ja que aquest concepte, implica que la persona en dol ha de ser activa i pot fer alguna cosa per a la seva recuperació. Oviedo, Parra i Marquina, (2009: 6)

Tasca 1) acceptar la realitat de la pèrdua: aquesta fa referència al fet que cal acceptar que la persona ha mort, que ha marxat i que no tornarà. Parteix doncs de l'acceptació de la realitat que és assumir que el retrobament és impossible. Aquesta acceptació requereix temps perquè implica no tan sols l'acceptació intel·lectual sinó també l'emocional. Aquí prenen importància els rituals com poden ser els funerals, ja que ajuden a moltes persones a encaminar-se cap a l'acceptació. Oviedo, Parra i Marquina, (2009: 6).

Tasca 2) treballar les emocions i el dolor de la pèrdua: és necessari reconèixer i treballar el dolor emocional i conductual o del contrari, aquest es manifestarà mitjançant alguns símptomes o altres formes de conducta disfuncional. Si la tasca 2 no es completa adequadament, es pot fer necessària la teràpia més endavant. Si això es fa més endavant, es pot fer difícil retrocedir i treballar el dolor que s'ha estat evitant. Oviedo, Parra i Marquina, (2009: 6).

Tasca 3) Adaptar-se a un mitjà en el qual la persona morta es troba absent: Aquesta adaptació pot tenir diferents significats depenent de la persona, de

com era la seva relació amb el difunt, i també els rols que desenvolupava. Per exemple, en el cas que s'hagi de portar a terme el rol de la persona difunta. Oviedo, Parra i Marquina, (2009: 6).

Tasca 4) recol·locar la persona morta i seguir vivint: Per a moltes persones aquesta és la més difícil de completar, ja que es queden bloquejades en aquest punt i més tard se'n adonen que la seva vida, en certa manera, es va parar quan es va produir la pèrdua. La tasca de la persona en dol, es converteix llavors, a realitzar una renúncia de la persona desapareguda, si no en ajudar-la a trobar un lloc adequat per a ella en la seva vida emocional. Per tal que aquest lloc, permeti a la persona en dol continuar vivint sense la persona que ha perdut. Oviedo, Parra i Marquina, (2009: 6).

El dol finalitzaria un cop s'han assolit les 4 tasques. I en certa manera, quan la persona recupera l'interès per la vida, quan sent esperança, sent gratificació novament i s'adapta al desenvolupament de nous rols. Si sintetitzem les diferents aportacions, obtindríem la següent taula, en la qual proposo possibles intervencions des de l'educació social en les diferents etapes i fases descrites pels autors:

Kübler-Ross: etapes	Bowlby i Parkes: fases	Worden: tasques
Negació	Embotiment:	Acceptació de pèrdua

Similituds: Kübler-Ross i Bowlby coincideixen a afirmar que les fases o etapes presenten una curta durada on predominen emocions intenses d'afflicció en un aparent estat de xoc.

Diferències: Worden en canvi, proposa una tasca en la qual cal acceptació emocional i intel·lectual entenent que aquesta requereix temps. Possibles intervencions que podem proposar: Accions enfocades en l'acceptació de la realitat. Fomentar el diàleg envers la pèrdua, i les circumstàncies de la mort. Deixar el temps necessari a la persona en dol, no forçar situacions.

Kübler-Ross: etapes	Bowlby i Parkes: fases	Worden: tasques
Ira	Anhel i cerca	Treballar emocions i el dolor de la pèrdua

Similituds: Kübler-Ross destaca la presència de sentiments com ira i la ràbia. Coincideix amb Bowlby i Parkes en la manifestació de l'ansietat.

Diferències: Bowlby destaca l'aferrament com a causa de l'ansietat inevitable pel trencament del vincle.

Possibles intervencions que podem proposar: Ajudar a identificar i manifestar aquests sentiments.

Kübler-Ross: etapes	Bowlby i Parkes: fases	Worden: tasques
Negociació	Desorganització-desesperació	Adaptar-se a un nou medi d'absència

Similituds: segons Kübler-Ross la persona en dol encara no s'ha fet a la idea de la pèrdua.

Diferències en canvi per Bowlby i Parkes en aquesta fase comença l'acceptació d'aquesta i apareixen sentiments de desesperança i depressió.

Possibles intervencions que podem proposar: Ajudar a la persona a assumir els rols als quals no es troba acostumada, desenvolupar habilitats i seguir endavant.

Kübler-Ross: etapes	Bowlby i Parkes: fases	Worden: tasques
Depressió	-	-

Similituds: Per a Kübler aquesta esdevé l'etapa de tristesa profunda, natural envers la pèrdua.

Diferències: Els altres autors no contempen aquesta etapa.

Possibles intervencions que podem proposar: Acompanyament per part dels professionals. Facilitar l'expressió emocional.

Kübler-Ross: etapes Acceptació	Bowlby i Parkes: fases Reorganització	Worden: tasques Recol·locació
--	---	---

Similituds: Per a Kübler-Ross és la fase en la qual s'accepta la pèrdua i s'aprèn a viure sense ella. Això és possible perquè el dolor ha anat minvant. Per Bowlby, és la fase en la qual es realitza la renúncia a tota possibilitat de recuperar la persona perduda. Veiem com per als autors esmentats presenten similituds.

Diferències: fase d'acceptació de la pèrdua. Worden fa un especial èmfasi en la col·locació de la persona perduda dins el món emocional. I no tan enfocada cap a la renúncia d'aquesta.

Possibles intervencions que podem proposar: Acompanyament dirigit a la construcció d'aquesta nova vida sense la persona que ha mort. Afavorir el desig d'aconseguir nous objectius, desitjos... També afavorir vincles, crear xarxa social.

Podem veure com els models proposats pels diferents autors presenten diferències, però també similituds en les seves teories. Tots coincideixen en el fet que cal transitar per totes les etapes o fases per a arribar a l'acceptació de la pèrdua. Pel que fa a les intervencions proposades es fa un especial èmfasi en l'expressió emocional de la persona en dol. Veiem com Worden (1997) en el plantejament de les tasques, també atorga molta importància a aquest fet. En apartats anteriors hem vist que les persones que es troben en situació de dol, generalment tenen la necessitat d'expressar les emocions que senten. Els testimonis entrevistats que treballen processos de dol, han coincidit a corroborar aquesta idea.

Per altre banda, centrant-nos en el model de les 4 tasques de Worden (1997), podem comprovar la importància que tenen els rituals que acompanyen un procés de mort, ja que aquests, segons l'autor facilitaran a la persona en dol,

assolir la tasca número 1, l'acceptació de la pèrdua. Molts autors, com per exemple, Kübler-Ross (1969). Coincideixen amb el fet que els rituals religiosos i d'acomiadament, com són els funerals, les vetlles, així com també les manifestacions del dol, ajuden a les persones que han patit una pèrdua a expressar les seves emocions. Aspecte molt important, si tenim en compte, tal com hem vist, l'acceptació de la pèrdua i la manifestació de les emocions, són fets indispensables per a l'elaboració del dol.

Personalment, trobo molt interessant l'enfocament de William Worden (1997) el qual proposa les diferents tasques que ha de portar a terme la persona que transita per el dol, ja que d'aquesta forma és possible entendre-la com a un subjecte actiu en el seu procés de dol, i és aquí a on es pot començar a treballar l'estat emocional i social. Així com també realitzar un acompanyament socioeducatiu en aquest procés. Donat que una de les premisses que l'educació social contempla és l'acceptació, compromís i acció de la persona educand en el seu procés educatiu i d'acompanyament. El treball del dol i les emocions que se'n deriven es poden treballar des de diferents disciplines com són la psicologia, infermeria, treball social entre d'altres, però també des de l'educació social. Col·laborant i treballant en equips multidisciplinaris o interdisciplinaris.

Segons l'Educadora Social, que acompanya processos de dol en grups d'ajuda mútua, són moltes les àrees que queden alterades en situacions de dol tant, en l'àmbit social, l'emocional i el físic. Davant d'aquesta afirmació i després de la informació recollida, penso que en l'àmbit social, l'educador/a social podria intervenir, com a especialista en medicació, dinamització i expert en relacions interpersonals, juntament amb el seu coneixement pedagògic per a ajudar a afrontar i acompanyar el procés de dol.

7.2. Tipologies del dol

En l'apartat anterior he esmentat el dol i les seves fases, fent referència al que podríem denominar com a dol "normal". Cal tenir en compte que existeixen altres tipologies de dol, en les quals es requereix teràpia psicològica. Aquest és, el dol patològic, també anomenat dol no resolt, complicat, crònic o exagerat. Worden (1991), defineix el dol complicat, anormal o patològic com a

la intensificació del dol en el nivell que la persona es troba desbordada, que porta a terme conductes desadaptatives, dificultat en la realització de les tasques de la vida diària, o que es situa en aquest estat de dol, sense avançar en el procés, fins a la seva resolució. Dins d'aquest s'estableixen quatre sub tipologies del dol complicat:

- El dol crònic: en aquest, la persona en dol no acaba d'integrar-se en la seva nova vida, segueix sense acceptar el dolor, o l'angoixa que sent davant la pèrdua.
- El dol retardat o posposat: després de la pèrdua, la persona en dol, experimenta algunes emocions, però no amb la intensitat característica del procés de dol. Passat un temps, torna a experimentar una forta càrrega emocional davant d'algun estímul o experiència que reobre la ferida.
- El dol exagerat: la persona se sent desbordada en el dolor, fet que la pot portar a evadir-se d'aquest mitjançant conductes d'evitació com per exemple consum excessiu d'alcohol, tòxics, sobrecarregar-se de feina o fins i tot desenvolupar algun trastorn psicopatològic, com problemes d'ansietat o depressió.
- El dol emmascarat: la persona pot presentar problemes físics, o problemes psicopatològics, però pot no adonar-se que aquests tenen relació amb la pèrdua no superada.

Com hem vist, segons l'anterior autor, en aquests casos es fa necessària la teràpia clínica, per tant la intervenció socioeducativa hauria d'estar guiada per altres professionals, els quals aportin els coneixements propis de la medicina i la psicologia. Les intervencions socioeducatives dependrien de la problemàtica que la persona en dol presenti, en els casos descrits podria esdevenir una figura d'acompanyament i/o suport en les activitats de la vida diària, prevenir l'aïllament social que poden provocar els estats de dol, afavorir el diàleg i l'expressió d'emocions envers la pèrdua. Intervenint en la vida quotidiana dels subjectes, i també, oferir suport per tal que la persona en dol transiti cap a les següents etapes i treballar l'acceptació de la pèrdua i el procés de dol. Per tal que la persona en situació de dol aconseguixi seguir endavant amb la nova vida.

7.3. Factors que influeixen en l'elaboració del dol

Per altra banda, existeixen diversos factors que influeixen en l'elaboració del dol, la seva durada i la seva intensitat. Ripoll, (1997), descriu quatre grups de factors que afecten de manera important al dol per la mort d'una altra persona; factors psicològics, recursos personals, circumstàncies específiques de la mort i suports externs. (Berrios i De López, 2008: 18).

Els factors psicològics: tenint en compte que el significat de la pèrdua és diferent per a cada persona, es fa referència a factors psicològics en la relació emocional o qualitat del vincle mantingut amb la persona morta, és a dir, la relació amb el subjecte que ja no hi és. També poden influir l'existència d'assumptes sense resoldre, o conflictes sense solucionar. En aquest cas, el dolor que es produeix no s'esdevé tan sols per la pèrdua, sinó també apareixen sentiments de culpa, per no haver tingut millors relacions amb la persona morta i la impossibilitat de canviar aquesta situació. També poden influir les característiques pròpies de la persona difunta, com poden ser sexe, edat, personalitat... no es viurà igual la mort d'una persona jove o una d'avançada edat. Per altra banda, també hi influeix el fet del rol que ha de desenvolupar la persona en dol, si ha de suplir el que tenia la persona morta, tot això pot repercutir en l'elaboració del dol, ja que es porten a terme superposició de diferents dols. (Berrios i De López, 2008: 18).

Els recursos personals: aquests fan referència a la forma en la qual la persona en dol l'afrontarà, de forma més positiva o negativament. Aquí hi influeixen els seus comportaments d'adaptació, la personalitat, el caràcter, la salut mental... la forma en la qual ha elaborat dols anteriors, la coexistència d'altres situacions de crisi. I els propis principis religiosos, espirituals, culturals i socials. (Berrios i De López, 2008: 18).

Les circumstàncies específiques de la mort: Ripoll (1997), planteja que les circumstàncies que envolten la mort influeix en el procés de dol. Per exemple, un dol per una mort sobtada serà més complicat que el d'una mort esperada. Una mort per suïcidi i actes violents seran més traumàtics, ja que solen derivar en sentiments de culpa, pel fet de no haver pogut fer-hi res. (Berrios i López 2008: 18).

Els suports externs: el context social de la persona que es troba elaborant el dol, influeix en aquest procés. Els subjectes amb un bon suport social poden tolerar situacions d'estrès sense emmalaltir, en canvi en les mateixes situacions poden provocar greus trastorns somàtics i psíquics si no es compta amb una bona xarxa de suport que ajudi a afrontar les situacions crítiques. (Berrios i López 2008: 18).

Comparteixo amb els autors esmentats el concepte de la importància del context social de la persona en situació de dol, entenent que com a éssers socials tenim la necessitat d'establir vincles amb altres persones, especialment en situacions de vulnerabilitat. En el cas de l'existència de necessitat pel que fa a suports externs penso que, l'educador/a social compta amb unes competències adquirides durant la seva formació que li permet mobilitzar recursos comunitaris, per tal de reforçar la xarxa social i de suport de les persones, en aquest cas dels subjectes en situació de dol. Per tant, veient les característiques de la manifestació del dol, la tipologia i els factors que poden influir-hi, arribo a la conclusió que la figura esmentada podria intervenir de forma molt efectiva i des de diferents àrees l'acompanyant el procés de dol.

7.4. El dol en els infants

En l'apartat anterior hem vist les característiques del dol en les persones adultes. A continuació s'exposen les particularitats del dol en els infants, ja que aquest presenta diferències pel que fa al dol que elaboren les persones adultes.

Gessel i Cols (1981), consideren, que fins a l'edat dels 4 anys els infants tenen una idea molt limitada de la mort i no els genera una emoció especial. Entorn als 6 anys comencen a tenir alguna reacció emocional davant la mort, sobretot davant la possibilitat de la pèrdua de la mare, no obstant, no tenen consciència de la seva pròpia mort. Cap als 8 anys, comencen a pensar amb la idea de la mort com a condició humana, adquirint la idea que ells mateixos també hauran de morir i cap als 10 anys acceptarà el realisme que la mort suposa, i la consciència que ells mateixos moriran més endavant. D'aquesta forma la idea de la mort en els infants va del més abstracte al més concret a mesura que va creixent. (Álvarez, 1998: 46).

Per altra banda, Esquerda, (2015: 19; 21) elabora una taula⁶ en la qual exposa les característiques del dol segons les etapes evolutives dels infants, basades en les etapes del desenvolupament cognitiu de Piaget (1955), i també recomanacions de les accions que cal dur a terme, per tal d'explicar una mort propera als infants.

D'aquesta taula extrec que els infants d'edats compreses entre els dos i cinc anys, els quals es troben en l'etapa de preescolar tenen dificultat per a entendre el significat de la mort, ja que la consideren com a quelcom temporal i reversible. Tot i que si tenen la capacitat de personalitzar-la a causa del pensament preocupacional, concret i literal, propi d'aquesta etapa. Aquest fet els pot portar a preguntar quan tornarà la persona morta, i també sentir-se espantats per les manifestacions del dol en l'entorn. Aquestes característiques es trobarien dins d'un dol normal. Podríem entendre el dol complicat en tant que l'infant presenta ansietat de separació persistent després de tornar a la rutina o si persisteixen els comportaments regressius més de sis mesos.

Veiem per tant diferències amb el que exposen Gessel i Cols (1981), ja que aquests esmenten que en aquesta etapa la mort no els genera cap emoció especial. Com a actuacions ha portar a terme, cal evitar símbols o metàfores, ja que les entén literalment. Pel que fa als recursos, l'autora esmenta els contes com a una eina efectiva per a explicar la situació a l'infant.

En l'etapa escolar, que compren l'edat de sis a onze anys, en la qual desenvolupen el pensament preoperacional retardat i operacional concret i literal, poden començar a entendre causa-efecte i per tant, que la mort és un fet irreversible. En un dol normal, aquest es podria manifestar mitjançant plors, tristesa, i a vegades poden arribar a amagar-se. Poden aparèixer sensacions de por, angoixes o preocupacions excessives. I també, dificultats de comportament o conductuals, a l'escola o a casa. Síntomes somàtics i dèficit d'atenció. Aquestes a vegades, poden passar desapercebudes i no identificar-se com a manifestacions del dol. Caldria estar alerta en el cas de persistència de baix rendiment escolar o alteracions conductuals, ansietat o por persistent.

⁶ Consultar annex, núm. 2, p. 2.

En aquesta etapa, solen presentar molta curiositat i per tant, pregunten molt sobre la mort.

L'etapa de l'adolescència, és un període identitari en el qual incideixen factors de desenvolupament físic, fisiològic i cognitiu. Apareix l'adquisició del pensament formal i social i la recerca del propi rol. Entre les manifestacions del dol normal, trobem sentiments de tristesa, ràbia, culpa, por... semblants als dels adults, però amb més dificultats per a expressar-los. Poden augmentar les conductes de risc. Els signes d'alerta que poden indicar que el dol es complica son; absentisme escolar persistent, estats de depressió, ansietat, o consums d'alcohol, i tòxics. En aquesta fase, l'adolescent necessita ser escoltat i entès.

A partir d'aquestes aportacions, es poden definir com a necessitats dels infants i adolescents en casos de dol, el fet de ser informats de la situació, deixant-los preguntar tot el que necessitin i responent les seves preguntes. Ser escoltats, per tal de reduir les possibles pors o preocupacions davant la situació. Sentir-se inclosos, deixant-los participar dels rituals religiosos o d'acomiadament com vetlles i enterraments. Abordar pors i angoixes, ja que l'infant necessita saber que seguirà essent cuidat i atès. També necessiten poder expressar el sentiment de culpa, si la senten. Per tant, caldria afavorir el diàleg i l'expressió d'emocions davant la pèrdua. Continuar amb les seves rutines, evitant canvis. I per últim, tenir l'oportunitat de recordar, per tal de poder recol·locar emocionalment la persona morta. (Esquerda, 2015 : 19; 21).

Com a futura professional de l'educació social, penso que és important conèixer les característiques i manifestacions del dol en els infants, per tal de poder-les detectar i treballar. Tal com hem vist, moltes d'aquestes manifestacions poden passar desapercibudes. I no detectar-se que al darrera d'una conducta disruptiva o la manifestació de pors i angoixes, poden tenir relació amb dols subjacents.

Hoyos (2015 : 28) cita diferents estudis psicològics realitzats sobre la singularitat del dol infantil. A partir d'aquests esmenta que els infants que han estat informats de la mort imminent d'un ésser estimat, que per tant han pogut expressar els seus sentiments sobre la futura pèrdua i que també participen amb la cura de la persona malalta per exemple, elaboren el dol d'una forma

molt més satisfactòria que en el cas que per la intenció de protegir-los se'ls aparta de la situació.

Per tant, a través d'aquesta aportació podem veure la importància d'incloure als infants en els processos de dol familiars. Permetre per exemple, la seva participació en els rituals d'acomiadament, escoltar i respondre les preguntes que poden efectuar davant del succés. I sobretot parlar dels fets de forma natural. Evidentment adequant tot el procés al nivell maduratiu de cada infant. Totes aquestes accions, cal dur-les dins el context familiar, però també des de l'escola, també des de l'esplai, el pediatre... i de tot el context que envolta aquests infants. En aquest apartat, es fa referència al dol, una vegada han succeït els fets, però també és possible acompanyar des d'una perspectiva preventiva. Oferint eines per a la gestió del dol i de les emocions, prèvies a la pèrdua, per tal d'oferir eines i recursos per a l'afrontament d'aquestes situacions, i la posterior elaboració del dol. Per aquest motiu, penso que els aprenentatges sobre el dol i les seves característiques tals com les emocions que se'n deriven o les característiques de les manifestacions d'aquest, haurien de ser bàsics en totes les professions educatives, com educació social en aquest cas, però també magisteri.

7.4.1. El tabú de la mort i el dol en els infants

Hem vist com a nivell de societat, la mort esdevé un tema tabú, però encara ho és molt més si parlem de mort i infants. Existeix la idea generalitzada que els infants són incapaços de comprendre el què significa el fet de morir. Per aquest motiu moltes vegades els adults intentem protegir-los perquè no pateixin, amagant-los la pèrdua d'un ésser estimat amb frases com "ha marxat de viatge", "se l'ha emportat déu".... segurament, fruit de la intenció de protegir als infants comencem a inculcar-los la idea que no es parla de la mort i en certa manera afavorint el sentiment de por que a nosaltres mateixos ens genera. (Álvarez, 1998: 46).

A través del qüestionari podem comprovar com la majoria de persones creuen que els adults no parlem de la mort i el dol amb els infants. Un 67,1%, creuen que no els hi parlem, davant d'un 10,1% que no ho saben i tan sols un 8,2% creuen que sí. Altres respostes que apunten al fet que no se'n parla

prou fan referència a la manca de recursos existents per a fer-ho o al fet no tenir coneixements previs envers la gestió de la mort i el dol amb els infants. A través de les respostes, podem veure com en general, algunes persones creuen que s'intenta fer però que no existeix massa informació i per tant, de vegades és difícil portar-ho a terme. Altres apunten al fet que depèn de molts factors com el tipus de família o la religió, per exemple. D'altres introdueixen el concepte de l'escola com a institució educativa en la qual manifesten que no se'n parla o se'n parla poc.

Esquerda i Agustí, (2012), fundadores del grup dol de Lleida, en el seu llibre "El nen i la mort" escriuen el següent pròleg;

El nen o el jove que ha estat educat sense tenir en compte la mort, quan li arriba la pèrdua, es troba com naufrag enmig del dolor i de la incertesa. La mort d'un ésser estimat, el dolor que provoca als qui es queden, el dol que se'n deriva, ens qüestionen i ens interpel·len. La nostra societat viu d'esquena a la mort, la nega i l'amaga, especialment als nens i als adolescents. Ells, en canvi, en senten una gran curiositat i freqüentment formulen preguntes, encara que ben aviat aprenen a callar en veure que això incomoda els adults.

Si reflexionem sobre les idees que s'exposen en aquest text, podem veure la realitat amb la qual ens trobem. A nivell de societat, entre els adults no anomenem la mort, tal com hem vist anteriorment, però amb els infants encara és menys probable que ho fem. El text ens introdueix en la idea que els infants tenen inquietud sobre la mort, i pregunten als adults, però que en certa manera no sabem com respondre'ls. Podem pensar que als adults ens incomoda parlar-ne amb els infants.

Es va preguntar sobre aquest fet a l'Educadora Social, la qual va constatar el fet que els adults tenim molta més dificultat per a parlar de la mort, i a conseqüència no en parlem amb ells, i en certa manera, els infants capten aquesta dificultat. Els nens i nenes, aprenen el que fem els adults i senzillament repeteixen el patró de conducta. Tot i que quan tenen l'oportunitat de parlar-ne ho agraeixen i es nota, perquè hi ha un canvi d'actitud, tal com manifesta l'Educadora Social. En aquest marc el Psicoterapeuta explica que els infants fan moltes preguntes al voltant de la mort, i en moltes ocasions, els adults que

no sabem com abordar el tema, fet que incideix a què en moltes ocasions ens enfadem amb ells, simplement per preguntar.

La Mestra d'infantil i primària entrevistada, coincideix amb la mateixa idea. Tal com ella mateixa especifica, els infants viuen la mort i el dol de forma molt més natural que les persones adultes. En la seva pràctica professional ha pogut comprovar el fet que els nens i nenes no tenen cap problema a parlar de la mort, i a més tenen inquietud sobre el tema. Sobretot fins a segon de primària, solen realitzar moltes preguntes als mestres, sobre diversos temes que els genera curiositat, entre ells, la mort. Per altra banda, també diu que quan un alumne realitza una pregunta en concret, és perquè està preparat per a rebre la resposta. Per tant, creu que sí que és molt important parlar amb els infants de la mort.

A través d'aquestes aportacions puc afirmar, que malgrat la inquietud que els infants manifesten envers la mort, en moltes ocasions, el què fem és negar-los aquests aprenentatges tan bàsics i necessaris. Tal com diuen Baum, 2003, Esquerda, 2010 i Gabarró, 2016. "Amb aquestes accions, probablement, el que fem és transmetre les pors i inseguretats dels adults als infants". Perpetuant en certa manera el tabú que la mort i el dol suposen en la nostra societat. (Ramos i Camats, 2016: 528).

Per altra banda, quan els hi parlem ho fem a través de contes, utilitzant metàfores de vegades poc encertades. Una frase que em va comentar el Psicoterapeuta, de la veu d'un infant, la qual em va fer arribar a aquesta conclusió i cito textualment;

- "La meva iaia no era un conill, es deia Maria".

Segons el Psicoterapeuta entrevistat, aquesta manca de diàleg i comunicació ens aparta dels infants, ja que segons diu, aquests estan molt cansats dels contes. Podem comprovar, però de la mà d'Esquerda, (2015) que els recursos en forma de conte són molt efectius per a treballar la mort amb infants de dos a cinc anys, en aquest cas, veiem dues opinions diferenciades. Personalment crec que és important tenir en compte les característiques personals i el nivell maduratiu de cada infant per a utilitzar un recurs o l'altre. En aquest sentit, Bettelheim, (1997) argumenta que els contes aporten missatges que

fan referència als problemes humans universals, i d'aquesta manera es converteixen en un instrument molt rellevant que afavoreix i estimula el desenvolupament i aprenentatge dels infants. (Colomo, 2016: 67). Penso, que els contes són una eina molt eficaç per a introduir aquests aprenentatges utilitzant-los com a una eina didàctica. Però utilitzats amb la intencionalitat d'explicar situacions de realitat als infants, per tal de treballar de forma preventiva el tema de la mort i facilitar la realització del procés d'un dol normalitzat.

Hem vist, que el tabú que la mort i el dol són molt més pronunciats quan parlem d'infants. Ens podríem preguntar quin paper té l'educació en aquest fet. El Psicoterapeuta entrevistat, el qual realitza tallers al voltant de la mort i el dol a escoles i instituts, creu que no interessa parlar de la mort a l'escola. Un tema que és important en aquest marc, és la família. M'explica, que normalment els que solen presentar més reticències al fet que els infants rebin formació sobre la mort i el dol són les mateixes famílies. En moltes ocasions rep queixes per part dels pares, dels alumnes, pel fet d'impartir aquests tallers sobre el dol sense el consentiment parental. Aquest fet el sobta molt, ja que, tal com va comentar, quan imparteix tallers sobre altres temàtiques no troba aquestes reticències. Tal i com ell mateix explica;

Jo de vegades vaig a conferències a un institut on hi ha 1500 nens, i jo espero que hi hagi 3000 pares, i n'hi ha 14. Després em pregunto on estan els altres. Però si jo faig una xerrada de sexologia o no se què...n'hi ha 200. I si faig una altre xerrada de... n'hi ha 1000. Llavors, interessa parlar de la mort a l'escola? (Entr. Núm.2⁷)

La principal reticència segons ell mateix explica, es deu al fet que possiblement els mateixos pares no tenen elaborats els seus propis dols, i per tant, els incomoda que els infants o adolescents posin el tema del dol i la mort sobre la taula.

Hem vist que els infants realitzen preguntes al voltant de la mort als mestres. I el cert, és que es podrien aprofitar aquesta inquietud i dubtes dels infants per a així introduir el concepte de la mort a l'aula. De fet, existeixen molts aspectes i

⁷ Consultar annex, núm. 2, p. 14.

situacions quotidianes amb les quals és possible començar a parlar amb els infants sobre la mort, i també sobre el dol, com per exemple amb la mort d'una mascota, o amb alguna pèrdua significativa per a ells, com per exemple podria ser una joguina o la separació dels pares. Evidentment, adequant el vocabulari al nivell maduratiu de l'infant. Totes aquestes pèrdues que he anomenat, esdevenen petites morts i els infants, amb elles elaboren els seus respectius dols. (Ramos i Camats, 2016: 528).

En aquest sentit, l'Educadora Social de Lleida, comenta;

Només des de la part de la biologia ja es podria parlar de la mort, les fulles, els animals és a dir, hi ha moltes situacions que ens donarien possibilitat, això seria una mica més pedagogia de la vida i de la mort, ens donaria possibilitat de parlar de la mort als nens ja des de molt petits parlem ja des de P2-P3. Des del moment que puguin reconèixer que una fulla cau d'un arbre, ja es pot començar a parlar de la mort. (Entr. Núm.3⁸)

A través dels testimonis de la Mestra, l'Educadora Social i el Psicoterapeuta podem comprovar que els infants presenten inquietud pel que fa a temes relacionats amb la mort. També ho hem vist, a través de diferents autors. Aquest fet em porta a preguntar-me, quina relació hi pot tenir l'educació formal en aquest fet. Hem vist la necessitat dels infants, pel que fa a parlar de la mort i també les que es deriven de situacions de dol. Es podria explicar aquest fet per la manca d'educació en aquest sentit. En certa manera, podríem pensar, que no tenim les eines suficients per a abordar les situacions esmentades perquè ningú ens ha ensenyat a fer-ho. Realment, durant la meua etapa educativa no recordo haver parlat mai de la mort, ni del dol a l'escola. A partir del testimoni de la Mestra entrevistada, podem intuir que avui en dia, la situació no ha canviat gaire. Ella, manifesta el fet que a l'escola es parla de la mort molt puntualment, quan se succeeix un cas proper, però que normalment no és un tema del qual es treballi massa. De l'entrevista realitzada, n'extrec que se'n fa esment des del camp de coneixement del medi, molt superficialment, com una de les funcions del cicle vital d'una persona. Sense fer-hi cap incís més.

⁸ Consultar annex, núm. 3, p. 27.

Després d'aquestes evidències, caldria preguntar-nos quin sentit té seguir donant l'esquena a la mort veient les situacions a les quals aquest fet ens evoca, com per exemple dols mal elaborats a conseqüència de no mostrar o treballar les emocions, dificultat per a acompanyar persones en situació de dol i manca de recursos personals per a abordar el tema amb els infants, o per a elaborar el propi dol.

“Si no se incluye la muerte en la educación, no se está educando para la vida”

Mar Cortina

8. Una aproximació a l'educació formal

Durant la meua recerca, descobreixo la pedagogia de la mort, vessant pedagògica que tal com veurem a continuació reivindica la idea d'incorporar aquests aprenentatges tan bàsics per la vida a l'educació formal. "La pedagogia de la mort esdevé una parcel·la de la pedagogia, essent objectiu d'estudi l'ensenyament, l'educació i la formació relacionada amb la mort. És un àmbit didàctic però també d'investigació educativa que promou accions que inclouen la mort en dos sentits bàsics. En primer lloc, la seva inclusió curricular", ja que molts autors coincideixen en afirmar que actualment no s'inclou aquesta formació dins els currículums oficials. I "en segon lloc, promou l'acompanyament després de situacions de pèrdua significativa i dol des de l'organització escolar i l'acció tutorial, des d'una vessant paliativa. (Herrero, Gascón i Selva, 2019: 260).

Veiem doncs, a partir de les definicions d'aquests autors les dues línies que presenta aquesta pedagogia, incloent-la al currículum oficial, seria possible a més d'oferir aprenentatges bàsics per a la vida, i l'acompanyament d'aquells alumnes que han patit alguna pèrdua. A més, realitzar-ho amb unes pautes concretes, una metodologia. Fet que afavoriria la tasca dels professionals docents, ja que mitjançant aquesta pedagogia obtindrien les eines, la metodologia i el protocol d'actuació en aquests casos.

De la Herrán i Cortina (2009: 499) classifiquen la pedagogia com a una nova pedagogia aplicada. "Una obertura per a la formació, que es recolza i

construeix des de la mort com a un àmbit d'extraordinari potencial formatiu en tots els nivells educatius". Aquest potencial formatiu es fonamenta en la idea que la mort, és una etapa més de la vida, per la qual tothom haurem de transitar i de la mateixa manera, també viurem la mort de persones properes i del nostre voltant, i per tant, esdevé un interès per als éssers humans. També per la seva educabilitat durant tota la vida i els seus efectes en la consciència, ja que molts són els autors que coincideixen a argumentar que una educació per la mort ens facilitaria valorar la més la vida, i esdevenir persones més conscients i madures emocionalment. En aquest sentit, Aspinall (1996) recollit per, Rodríguez, De la Herran i Cortina, (2012: 264). Afirmar que "l'últim objectiu de l'educació per la mort és apreciar la vida". En referència al concepte que aquesta pedagogia ens faria apreciar més la vida, "Hayslip (1994) va portar a terme un programa d'educació per la mort i va concloure que al finalitzar-lo, els alumnes van ser capaços de repensar la seva pròpia mort i a més ser més conscients dels aspectes positius de la seva vida". (Rodríguez, De la Herran i Cortina, 2012: 264). Coincidint amb aquesta idea, la Mestre de primària també creu que és important educar per la mort, com a una via per a valorar més la vida.

Per altra banda, autors com Stevenson (2000), recollit per, De la Herrán i Cortina, (2019: 265) també atorguen a la pedagogia de la mort altres beneficis com són la preparació per a situacions de pèrdues significatives i afirma que és possible preparar als alumnes oferint-los estratègies per a afrontar futures pèrdues. I Wass (1997), manifesta la importància que es prepari als alumnes per a properes pèrdues amb l'objectiu d'afavorir el desenvolupament d'un dol elaborat. (Herrero, De la Herrán i Cortina, 2019: 265). Fent referència a aquesta cita de Wass i tenint en compte les dificultats vistes anteriorment pel que fa a una mala gestió del dol, seria interessant tenir en compte com aquesta pedagogia podria oferir-nos aprenentatges pel que fa a la gestió del dol i disminuir els problemes associats a una mala elaboració d'aquest. Per altra banda, al llarg del treball s'ha esmentat de la por com a un dels motius pels quals la mort no s'anomena. Autors com per exemple Berg, (1982) suggereix que "normalitzar el tema de la mort des de la infància pot facilitar la

disminució d'aquesta por que pot produir la perspectiva de la mort". (Herrero, De la Herrán i Selva, 2019: 264).

En aquest sentit, Glass y Knott 1984, recollit per Rodriguez, De la Herrán i Cortina, (2019: 264). Van realitzar un estudi experimental en el qual van implementar una assignatura de pedagogia de la mort en adolescents, mesurant l'eficiència del programa amb relació a la disminució de l'ansietat davant la mort dels adolescents. Els autors conclouen que tot i que no va ser de forma molt significativa, sí que es van reduir l'ansietat davant la mort dels participants en l'estudi.

Pel que fa a les dades del qüestionari, podem comprovar que un 94% de les persones que l'han contestat creuen que és important parlar amb els infants de la mort i el dol. Pel que fa a l'educació, la majoria de participants, amb un percentatge de 91,7% pensen que incorporar aquests aprenentatges facilitaria el fet de trencar amb el tabú que la mort i el dol suposen. Pel que fa al fet d'incorporar aquesta pedagogia dins el sistema educatiu com a àmbit formatiu, la majoria pensen que caldria, tot i que algunes d'elles, creuen que s'hauria de portar a terme través de tallers eventuais, contemplada per exemple en l'àmbit de l'educació emocional. Però en tot cas, podem comprovar que la majoria pensen que sí que caldria, d'una forma o un altre.

Fent referència a la pedagogia de la mort, penso també, que seria important incloure-la als ensenyaments universitaris. Durant el treball s'han anat oferint arguments que corroboren la necessitat d'educar als infants en aquest sentit, però també hem vist les mancances que presenten els professionals docents i altres agents educatius en aquest àmbit. L'Educadora Social i la Mestre asseguren no haver rebut cap formació sobre la mort i el dol durant la seva etapa formativa. Per tant, esdevé quelcom complicat acompanyar processos de dol sense haver assolit aquests coneixements en primera persona. Tal com especifica el Psicoterapeuta entrevistat, per ajudar als altres, en primer lloc cal haver-nos ajudat a nosaltres mateixos. Díficilment parlarem del dol dels altres si no hem elaborat els nostres propis dols. De la mateixa manera no podrem parlar de la mort i el dol d'una forma didàctica, si no hem après a fer-ho nosaltres.

El sistema educatiu, tot i que no ha evolucionat de forma significativa s'han realitzat avanços. Per exemple contemplant l'educació emocional. Ja que són moltes les escoles en les quals s'inclou aquesta assignatura en els seus projectes educatius. Tal com explica la Mestra entrevistada, la funció principal de l'escola hauria de ser formar per la vida, i sobretot, oferir aprenentatges d'educació emocional, adquirir l'habilitat de l'autoconeixement, d'autoregulació emocional i d'identificació de les pròpies emocions. Ja que els coneixements acadèmics són molt importants, però si els infants adquireixen aquestes competències bàsiques, els altres aprenentatges venen rodats.

En aquest sentit, De la Herrán i Cortina (2009: 499). Afirmen que, “l'escola hauria d'educar per la raó i per a l'evolució interior i exterior en aquest ordre”. I per aquest motiu cal incorporar a l'ensenyament i a la formació del professorat la pedagogia de la mort. Veiem doncs, com la pedagogia de la mort seria aplicable i necessari, tant en l'àmbit escolar com en els professionals de l'Educació. Però en canvi, segons autors com De la Herrán i Cortina asseguren que no es troba cap referència a aquest aspecte en els currículums oficials. “Aquesta situació perpetua la concepció que tenim avui en dia sobre la mort, fent-la un tema invisible, el qual és millor no tocar” (García, 2013: 428).

8.1. La mort dins el sistema educatiu català

M'interessa comprovar si realment en l'àmbit de “coneixement del medi” en els currículums⁹ oficials d'ensenyament es fa esment o hi figura alguna referència pel que fa a la mort com a àmbit a treballar. Per aquest motiu, en el següent apartat es porta a terme una revisió d'aquest.

8.1.1. Marc legal

La llei Orgànica d'Educació 2/2006, de 3 de maig (LOE) és la llei que ordena el sistema educatiu espanyol des del 2006. El preàmbul d'aquesta comprèn l'educació com a eina per aconseguir el benestar individual i col·lectiu dels alumnes.

⁹ El currículum guia les activitats educatives escolars, en concreta les intencions i proporciona guies d'acció adequades al professorat, que té la responsabilitat última a l'hora de concretar-ne l'aplicació. (Diari oficial de la Generalitat de Catalunya, del 28 d'agost de 2015, núm. 6945).

“L’educació és el mitjà més adequat per construir la seva personalitat, desenvolupar al màxim les seves capacitats, conformar la seva pròpia identitat personal i configurar la seva comprensió de la realitat, integrant la dimensió cognoscitiva, l’afectiva i l’axiològica”. (Boletín del estado, 4 de maig de 2006, núm. 106).

La present llei entén l’educació com a mitjà per al desenvolupament de les persones i per a transmetre valors i coneixements, integrant la dimensió afectiva en aquests. També fa èmfasi en atribuir a l’educació la capacitat d’afavorir l’exercici d’una ciutadania democràtica, responsable, lliure i crítica, aspectes indispensables per a la construcció de societats avançades, dinàmiques i justes. Per tal de respondre a les necessitats canviants i a les demandes que plantegen les persones i els grups socials. (Boletín del estado, 4 de maig de 2006, núm. 106).

Tal com especifica el DECRET 119/2015, de 23 de juny, d’ordenació dels ensenyaments de l’educació primària. “L’Estatut d’autonomia de Catalunya estableix a (l’article 131) que correspon a la Generalitat de Catalunya la competència compartida per a l’establiment dels plans d’estudi corresponents a l’educació obligatòria, incloent-hi l’ordenació curricular”. (Diari oficial de la Generalitat de Catalunya, del 26 de juny de 2015, núm. 6900). Aquest decret estableix l’ordenació i els ensenyaments corresponents a l’educació primària.

Pel que fa al currículum de secundària, "la Generalitat de Catalunya, d'acord amb allò que preveu a (l'article 131.3.C) l'Estatut d'autonomia de Catalunya, té atribució de potestat compartida per a l'establiment dels plans d'estudi corresponents a l'educació secundària obligatòria (ESO), incloent-hi l'ordenació curricular". Es troba regulat pel DECRET 187/2015, de 25 d'agost, d'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària obligatòria. (Diari oficial de la Generalitat de Catalunya, del 28 d'agost de 2015, núm. 6945). En aquest, es determina que l'educació secundària obligatòria s'ha d'orientar a l'adquisició de competències bàsiques, facilitar la incorporació dels alumnes als estudis posteriors i a la vida adulta, destacant el desenvolupament de l'aprenentatge al llarg de la vida.

8.1.2. Currículum oficial de primària

Dins del currículum de l'educació primària a Catalunya, trobem l'àmbit de "coneixement del medi". L'àmbit fa referència a l'agrupació de les àrees de coneixement segons la seva finalitat i el seu caràcter complementari. A cada àmbit es defineixen les competències que l'alumne ha d'assolir en acabar l'etapa.

Dins d'aquest trobem la dimensió, salut i equilibri personal. La dimensió fa referència a l'agrupació de competències bàsiques pròpies de cada àmbit que l'alumne ha d'assolir en acabar l'etapa i que contribueixen a l'assoliment de les competències bàsiques. Tal com he pogut comprovar, dins de l'àmbit "coneixement del medi" trobem la "dimensió, salut i equilibri personal". En aquesta dimensió es treballa la salut, fent referència a la definició de l'Organització Mundial de la Salut, la qual contempla el concepte de salut, no tan sols com a absència de malaltia i invalideses, sinó com a l'estat complet de benestar físic, mental i social (OMS, 1948). Atès aquest concepte, en aquesta dimensió, sobre la salut es tenen en compte tres aspectes que corresponen a cada una de les competències que es desenvolupen: benestar físic, l'equilibri emocional i la prevenció de malalties.

Les competències que s'assoleixen en aquesta dimensió son:

- Adoptar hàbits sobre alimentació, activitat física i descans amb coneixements científics, per aconseguir el benestar físic.
- Prendre consciència del propi cos, de les emocions i sentiments propis i aliens, per aconseguir l'equilibri emocional i afavorir la convivència.
- Prendre decisions sobre higiene i salut amb coneixements científics per a la prevenció i el guariment de malalties.

Dins dels continguts a treballar, trobem l'educació emocional com a contingut clau. Els continguts clau, fan referència al desenvolupament de les competències pròpies de cada àmbit agrupades en dimensions. És a dir, esdevenen les eines per a aconseguir les competències de la dimensió, en aquest cas la de salut i equilibri personal descrites anteriorment. Penso que aquesta dimensió seria la idònia per a treballar aspectes relacionats amb la mort i el dol, recollint el concepte de salut de la OMS i la importància que se li

atorga a l'equilibri emocional. Cal dir que durant la recerca, he pogut comprovar que l'educació emocional tampoc es troba recollida dins el currículum com a assignatura transversal, sinó que es contempla com a una eina per a assolir les competències descrites anteriorment. Tal com diu (Bisquerra, 2011) l'educació formal, fins ara, no ha previst la necessitat ni la importància de l'educació emocional. Però pel que he pogut comprovar a través de l'entrevista realitzada a la Mestra de primària existeixen escoles que sí que opten per incloure-la dins els seus projectes educatius, essent aquest el cas de l'escola en la qual treballa. A partir d'aquesta assignatura, sí que es treballen les diverses emocions com la ràbia, la ira, l'alegria entre d'altres, i es parla del tema de la mort si algun infant explica que se li ha mort un familiar, una mascota... és a dir, si sorgeix la necessitat.

Per altra banda, he pogut accedir a diversos recursos del departament d'ensenyament, els quals pertanyen al servei educatiu d'Osona i el centre de recursos pedagògics d'Osona i extensió a Perafita. En aquests existeix un dossier on recull la maleta de contes¹⁰ que es treballen a l'assignatura d'educació emocional en educació infantil. Aquesta maleta conté un recull d'històries que es poden utilitzar per treballar les emocions amb els nens i nenes de tres a sis anys. Els temes que conté són: la mort, la por, la inseguretat, la gelosia, el desamor, l'amor, l'amistat, l'estimació, l'alegria, la felicitat, la violència, la tristesa, la decisió, la seguretat, el conflicte i la negació. En referència a la mort apareixen alguns contes per treballar la pèrdua d'un ésser estimat, un avi, la mare, una mascota. Podem comprovar doncs, com en aquesta etapa formativa existeixen recursos per a treballar la mort i el dol.

Per concloure, puc afirmar que tot i que a l'entrevista la Mestra va comentar que es parla de la mort com a etapa vital, en l'àmbit de coneixement del medi, no s'hi ha trobat cap referència al currículum oficial.

8.1.3. Currículum oficial de secundària

Pel que fa al currículum de secundària, trobem dos apartats en els quals penso que seria idoni treballar aspectes relacionats amb la mort i el dol. Per una banda, l'àmbit personal i social, el qual esdevé una assignatura transversal. Les

¹⁰ Consultar annex, núm. 3, p. 8.

competències d'aquest àmbit estan relacionades amb aspectes de creixement i aprenentatge de l'alumne. Tenint en compte que es troba en una etapa crucial per al seu desenvolupament integral. I que es caracteritza pels diferents canvis físics, cognitius, emocionals, relacionals, etc. (Departament d'ensenyament 2018: 373).

Els objectius d'aquest apartat, son preparar a l'alumne per a afrontar les futures vivències de la vida adulta, per la construcció de la pròpia autonomia, la identitat personal i social. Així com també fomentar l'autoconeixement. Ja que preparar a l'alumne per la vida adulta i fomentar l'autoconeixement seria necessari treballar la mort com a àmbit formatiu. Un altre dels àmbits en el qual crec que seria idoni treballar la mort i el dol és l'àmbit científicotecnològic, ja que en aquest es troba recollit l'àmbit de salut. Si entenem la salut amb la mateixa definició que l'OMS, podem comprovar la necessitat de treballar les emocions, i en aquest sentit no en trobem cap referència. Si no que es troba destinat a aspectes relacionats amb la salut vinculada a la sexualitat i als consums de substàncies additives.

Per concloure, aquest apartat de revisió dels currículums oficials, podem comprovar que no s'ha trobat cap referència a la mort i el dol en cap dels currículums esmentats. Fet que coincideix amb què manifesta la següent autora.

En l'actualitat cap currículum oficial inclou la mort com a tema formatiu. Però en l'actual llei d'educació Espanyola sí que es fa referència a la transversalitat i amb això temes com l'educació per la pau, l'educació sexual, l'educació mediambiental o l'educació en valors, entre altres. (García, 2013: 428).

A partir de l'anterior anàlisi extrec que des de l'educació formal no s'imparteixen aprenentatges pel que fa a la mort i el dol. La realitat amb la qual ens trobem, tal i com explica el Psicoterapeuta, és que a les escoles tenen emergències, es moren pares, mares, professors, infants, i segons ell, això no saben com elaborar-ho. Tal com ell mateix ens explica, el departament d'educació de la generalitat, compta amb departament, anomenat de psicologia i de suport, amb protocols d'actuació en casos d'assetjament, anorèxia o condicions de trastorn. Pel que fa a situacions de mort i dol, tenen molt poc

desenvolupat aquest tema. Sí que compten amb una maleta del dol, en la que tenen alguns contes i una sèrie d'orientacions per mestre, però tal com ens explica, això no els és útil. Per aquest motiu, des del claustre de mestres, es posen en contacte amb l'associació Grup temps per tal de realitzar l'abordatge de la situació.

Pel que fa a l'Educadora Social ens ofereix la mateixa experiència i visió. Des de les escoles es posen en contacte amb l'associació en la qual treball, quan se succeeix una mort, d'algun alumne o familiar i es troben que no tenen eines per encarar el dol i totes les emocions que se'n generen.

Veiem doncs, com aquests dos testimonis, coincideixen amb les mestres assistents al curs del dol, a corroborar que els professionals docents, no tenen eines per a la gestió d'aquestes situacions i que a més a més, des de l'escola no existeix cap protocol establert en aquests casos. Motiu pel qual s'adrecen a aquestes associacions per a rebre formació i assessorament. Cal dir, que per a la realització d'aquest treball s'han entrevistat professionals d'aquestes dues entitats, però n'existeixen moltes més arreu del territori, amb la mateixa finalitat.

Arran d'aquestes evidències, comprovant que des de l'escola no es treballa ni es fa incís en temàtiques relacionades amb la mort i el dol, podem comprovar el buit que existeix en aquest sentit. Fet que m'evoca a preguntar-me el sentit i finalitat de l'educació.

8.2. Finalitat de l'educació

Durant la meva formació acadèmica en el grau d'Educació Social, més concretament a l'assignatura de fonaments de l'Educació vam parlar de la finalitat que l'educació, que inclou també el concepte d'educació al llarg de la vida, entenent l'educació com a un dret fonamental de les persones, en la qual es corrobora la idea que les persones som educables durant totes les nostres etapes vitals. I també que els aprenentatges que es realitzen fora de l'àmbit formal, són tan necessaris com els formals. En aquest treball he parlat molt d'educació, però cal dir que no tan sols es fa referència a l'educació formal sinó també a l'educació no formal i informal. Ja que treballar la mort i el dol és una necessitat en totes les etapes evolutives dels humans, i penso, que caldria treballar-la des de diversos àmbits educatius.

En el model proposat per Delors (1994:9) consta de quatre pilars bàsics de l'Educació:

1. Aprendre a conèixer, el món que ens envolta, a desenvolupar capacitats com la comunicació amb els altres, descobrir...
2. Aprendre a fer, més relacionat amb el mercat laboral i al fet d'adquirir competències bàsiques com la comunicació amb els altres, el comportament social, el treball en equip, a resoldre conflictes i afavorir la iniciativa entre d'altres.
3. Aprendre a viure junts i aprendre a viure amb els altres, definida per l'autor com a una de les funcions bàsiques de l'Educació, i relacionada amb ensenyar als alumnes la diversitat humana, per tal de crear una societat igualitària on tothom gaudeixi de les mateixes oportunitats. I en últim lloc,
4. Aprendre a ser, definida per l'autor com al principi fonamental de l'Educació donant-li la finalitat de contribuir al desenvolupament global de cada persona cos i ment, intel·ligència, sensibilitat, sentit estètic, responsabilitat individual i espiritualitat. "Tots els éssers humans han d'estar en condicions, en particular gràcies a l'Educació rebuda en la seva joventut, d'adquirir un pensament autònom i crític i d'elaborar un judici propi, per a determinar per si mateixos què han de fer en les diferents circumstàncies de la vida".

En definitiva, es pot definir l'educació com a un viatge interior per a descobrir-se a un mateix i després descobrir als altres i interactuar amb ells. Podem comprovar com l'autor, atorga una important funció al pilar de "aprendre a ser" on es té amb compte l'autoconeixement, el pensament crític, la sensibilitat... aspectes molt importants per al desenvolupament de les persones.

Estic d'acord amb Delors que la finalitat principal de l'educació és oferir coneixements importants per a la vida, i per tant, és necessari incorporar aprenentatges sobre el dol i la seva gestió en l'educació. Ja que tal com s'ha anat comentant al llarg del treball, la pròpia mort de persones properes és una situació per la qual tothom passarem. De la mateixa manera, durant el cercle vital anirem patint pèrdues diverses, com poden ser feines, estatus socials, relacions estables, entre moltes d'altres. I d'aquestes elaborarem els respectius

dols. Per tant, és important adquirir uns aprenentatges dirigits a elaborar les nostres pròpies eines per a la gestió d'aquests.

8.3. La mort i el dol en els ensenyaments universitaris

Veiem que els autors defensen la idea que caldria incloure aquests aprenentatges al llarg de totes les etapes formatives. I per tant, cal tenir en compte els ensenyaments universitaris dirigits a professions que treballen amb persones, especialment en l'àmbit educatiu. Ho hem vist al llarg del treball, a través del testimoni de les mestres assistents al curs del dol, però existeixen estudis realitzats que reafirmen la realitat dels professionals docents mitjançant la poca o nul·la formació que reben en l'àmbit de la mort i el dol, i les conseqüències que aquest fet els genera. Segons Magaña, Méndez i Sellés (2018: 65), en un estudi realitzat a la Universitat de València per tal d'avaluar el grau d'ansietat davant la mort i el dol en estudiants de magisteri, conclouen que els futurs professionals de l'educació presenten un elevat grau d'ansietat davant temes relacionats amb la mort i les situacions de dol dins l'aula. Per tant, a través d'aquestes evidències, els testimonis entrevistats, i l'experiència de les mestres assistents al curs sobre el dol, reafirmo la necessitat d'incloure formació específica que contempli la mort i el dol en els estudis universitaris, de les professions vinculades a l'educació.

Tot i aquesta realitat existeixen algunes universitats que si imparteixen formació en aquest àmbit. Per exemple, a la Universitat Autònoma de Madrid (essent l'única que desenvolupa una línia d'investigació en "pedagogia de la mort"), en el departament de didàctica i teoria de l'educació de la facultat de formació del professorat es va impartir la matèria "La mort i la seva didàctica en educació infantil, primària i secundària". Durant els cursos 2006 fins al 2009-2010 com a assignatura de lliure configuració en la formació d'alumnes de magisteri i psicopedagogia. Colomo, Gabarda i Motos (2018: 67) En aquesta mateixa línia, promogut pel vicerectorat de participació social de la universitat Pablo de Olavide (Sevilla), durant el curs acadèmic del 2011 es va realitzar un curs de lliure configuració entorn de la temàtica de l'educació per a la finitud a través del cine. A més aquesta va ser part de la integrant del programa de l'assignatura optativa d'Educació per la salut dins la titulació d'Educació social

des del curs 2006-2007 en endavant. Pedrero 2012 (Colomo, Gabarda i Motos 2008: 67).

A part de les universitats esmentades tal com especifiquen els autors anteriors, actualment no existeix una formació concreta sobre la pedagogia de la mort per a estudiants d'educació en les facultats Espanyoles. "Aquesta situació és molt diferent en altres contextos internacionals. A on ja s'ha implementat i desenvolupat programa per a professionals de l'educació sobre la mort. Els resultats que n'obtenen apunten al fet que aquest procés formatiu afavoreix la comprensió sobre la mortalitat en l'ésser humà". Un altre dels resultats obtinguts indiquen que es va reduir significativament l'ansietat davant la mort que presentaven aquests futurs professionals. (Harrawood, Doughty i Wilde, 2011, recollit per, Magaña, Méndez i Sellés, 2018: 68).

9. Possibilitats de l'educació social en el dol

Després de realitzar el present treball, puc afirmar que la mort i el dol esdevenen temes tabú a nivell de societat, i aquest fet dificulta la vivència dels processos de dol, ja que no ens permet posar paraules a les emocions que se'n deriven. Per això, és necessari canviar aquesta mirada negativa de la mort i entendre-la com a un procés més de la vida. Des de la disciplina de l'Educació Social, entesa com a cos de coneixement que treballa per i amb la societat, esdevé una disciplina idònia per a evidenciar les mancances que aquesta presenta, per tal de millorar-les en bé de totes les persones que conformen la societat. En aquest sentit, tal com esmenta Pertrus (1997), "l'Educació Social ha d'assumir com a objectiu crear consciència de quines són les necessitats socials no satisfetes". Una societat que té la capacitat de contemplar les llums i les ombres d'aquesta, comptarà amb ciutadans i ciutadanes més sans emocionalment. Tal com va comentar el Psicoterapeuta entrevistat, "parlar de la mort i els processos de dol obertament, esdevé un augment de consciència, ens aporta més claredat de ment, guanyem autonomia i això ens ajuda, ja que ens fa més capaços".

La societat ha d'assumir el repte d'abordar aquest buit existent i aquesta és una tasca que no tan sols s'ha d'atribuir a l'escola com a entitat educativa. Les

famílies, l'esplai, la televisió, les xarxes socials, la societat en si mateixa esdevenen també agents educatius. Si pensem en tots els àmbits en els quals l'Educació social és present com són; l'educació de persones adultes; l'educació amb persones i grups en risc social; l'animació sociocultural; l'atenció socioeducativa; la tercera edat; la participació ciutadana i a l'escola. Podem comprovar que la figura de l'educador i educadora social podria tenir cabuda com a agent educatiu en aquests àmbits, treballant la vessant preventiva de la mort i el dol. Anticipant-nos i dotant de les eines que ens permetin afrontar les possibles situacions futures. Però també des de la vessant pal·liativa acompanyant els esmentats processos. Mitjançant una formació prèvia en aquest àmbit.

A les entrevistes realitzades amb els professionals que treballen la mort i el dol en diferents associacions se'ls va fer la pregunta de quines són les competències que creuen que han de tenir les persones que acompanyen aquests processos. El Psicoterapeuta va esmentar qualitats com la capacitat d'escolta, de no jutjar, i tenir la capacitat d'acompanyar des del respecte. L'Educadora Social coincideix amb aquestes, i comenta com a competències personals, l'empatia, la comprensió i el respecte envers els altres. En aquest sentit, l'educador i educadora social compta amb moltes competències personals intrínseques a la persona, però també adquirides durant la seva formació i posades en pràctica durant el grau universitari com són; l'empatia, l'escolta activa, l'assertivitat o la capacitat de no jutjar per exemple. La principal funció dels i les educadores socials és la d'acompanyar persones a través de la creació d'espais de confiança i el vincle.

Per altre banda, els educadors i educadores socials son agents de canvi social i que atenen les necessitats socials. I tenint en compte la necessitat que existeix a nivell de societat en tot el què envolta la mort i els processos de dol, esdevé una figura idònia per a treballar aquesta realitat i per tant, donar resposta a aquesta necessitat. Per exemple, a través del disseny de programes i projectes socioeducatius, la dinamització dels mateixos, i la posterior avaluació.

10. Conclusions

Si el fet de no educar tenint en compte la mort perpetua la idea que la mort és un tabú, arran de les evidències que s'han anat oferint al llarg del treball, reafirmo l'educació en tots els seus àmbits com a eina indispensable per a trencar amb aquesta realitat.

Pel que fa a l'educació formal, en els currículums oficials d'ensenyament, podem veure com "al llarg de l'evolució de l'educació, s'han afegit diversos continguts a aquests, que a mitjans del segle passat haguessin estat impensables com són per exemple, l'educació sexual, l'educació viària, la prevenció de les drogodependències, l'educació per la pau, entre d'altres". De la Herrán i Cortina, (2009: 499). Els autors esmentats posen l'educació per la mort al mateix nivell que altres assignatures transversals com les esmentades. Però en canvi, encara avui en dia veiem que existeixen moltes reticències per a la seva implementació. Deaton i Berkan 1995, recollit per Herrero, De la Herrán i Cortina, (2019: 263). Afirment que "l'educació per al mort hauria de ser una part essencial del currículum oficial, ja que aquesta es dirigeix a afavorir el desenvolupament psicossocial i a prevenir problemes psíquics". Veiem com aquests autors aporten un argument més, el de reduir problemes psíquics, emocionals i/o socials, derivats de dols mal elaborats. En aquest sentit, els autors esmentats coincideixen amb el Psicoterapeuta, i autors com Bowlby (1989/1997) i Worden (1991) a corroborar el concepte que una mala elaboració del dol pot derivar en patologies psíquiques i mentals. També ho hem vist a través del testimoni de la persona que va patir el dol. Per tant, podem comprovar la importància de rebre una educació que contempli la mort i el dol com a àmbits formatius. A través de la cita de Deaton i Berkan (1995) i el que hem anat veient al llarg del treball, una educació que contempli la mort i el dol podria esdevenir una eina preventiva, que reduís significativament la teràpia clínica. De manera que es poguessin evitar o pal·liar alguns dels problemes emocionals que es pateixen després d'una pèrdua.

Després d'haver realitzat el present treball, afirmo que la inclusió en tots els àmbits educatius de la pedagogia de la mort és un repte que caldrà abordar

algun dia. De la mateixa manera que ho va ser l'educació sexual en el seu moment.

La mort esdevé un tema complexa, el qual no és fàcil abordar, i per aquest motiu, és important trobar una solució al buit existent. Cal una educació que ajudi a normalitzar la mort i a visibilitzar-la com a un procés més de la vida, i també el procés de dol que se'n deriva. Entenent la mort com a un tema més, a treballar, ja que aquesta és a tot arreu, a la pau, a la salut, en l'educació sexual, en l'educació ambiental, en la biologia, en la història, en la literatura, en l'art, a la televisió... esdevé un tema amb el qual convivim cada dia, però en canvi no se'n parla i no s'educa. Podem dir que la mort esdevé un àmbit no demandat per la societat.

Per concloure, i com a valoració personal, penso que l'educació ha de tenir com a objectiu educar per la vida, incloent-hi el dolor, i el goig, la plenitud i la pèrdua, les capacitats i les limitacions, el naixement i la mort. Així doncs, ha d'integrar i generar valors de les petites o grans pèrdues que experimentem diàriament.

10.1. Limitacions i perspectives de futur

En la realització d'aquest treball han sorgit diversos obstacles. Al tractar-se d'un tema molt ampli, el qual m'ha estat difícil acotar, i per tant, en diverses ocasions ha estat difícil centrar l'atenció en un tema concret.

Pel que fa als resultats de l'estudi, puc afirmar que tot i que l'objectiu està enfocat en comprendre una realitat des de diferents punts de vista. Aquest no és prou representatiu de la realitat, ja que per tal d'obtenir una mostra més representativa caldria per a una banda entrevistar més persones relacionades amb el món educatiu, tant en l'àmbit formal com informal. I també, obtenir més dades a partir dels qüestionaris. Com per exemple, conèixer la professió dels subjectes que han participat, i també el posicionament ideològic, i per tant veure quina relació poden tenir aquestes variables amb les possibles respostes i objecte d'estudi.

Els resultats d'aquest treball posen de manifest la necessitat d'abordar educativament el tema de la mort i el dol. En un futur, seria interessant

contactar amb les universitats esmentades, les quals realitzen formació en pedagogia de la mort als seus estudiants, per tal de conèixer més a fons el seu pla d'estudis i comprovar quins resultats n'obtenen, tot i que han estat esmentats, seria interessant analitzar-los més a fons. I també el grau de satisfacció dels alumnes.

Per altra banda, s'ha fet esment d'altres països en els quals la pedagogia de la mort és present i per tant, també seria interessant conèixer la metodologia que utilitzen, com la porten a terme i també el grau de satisfacció dels alumnes.

11. Valoració personal

La tria del tema que conforma aquest treball, va sorgir d'un interès personal envers la mort, el dol i la manca d'educació o preparació, que a parer meu rebem sobre com gestionar aquestes qüestions. Els temes que conformen el treball, són amplis i a vegades he tingut la sensació de tocar moltes tecles de forma superficial sense acabar d'aprofundir en cap d'ells. De manera que el resultat esdevé una aproximació a tots aquells temes pels quals sentia interès, com són la mort, els possibles motius pels quals esdevé un tabú social. El procés de dol, les característiques que presenta i la vinculació d'aquests temes amb l'educació. Penso, que aquest treball podria ser un punt de partida per a més endavant aprofundir en els temes tractats. El punt de partida era el desconeixement total sobre l'educació i el tractament que se'n fa sobre la mort i el dol, i en aquest sentit n'he pogut extreure molts aprenentatges. Em quedo amb la sensació però, de voler aprendre més i endinsar-me a conèixer més a fons la pedagogia de la mort, i també la tasca que realitzen a associacions esmentades.

La realització d'aquest treball ha estat un procés llarg i complexa, en el qual hi ha hagut moments d'aprenentatges, d'alegries però també d'angoixes. El treball final de grau esdevé l'últim treball d'un període acadèmic llarg en el qual he obtingut molts aprenentatges i en certa manera calia incorporar-los en el present treball. És per tant un treball important, potser el més destacat d'aquesta etapa educativa, i tan sols per aquest motiu a vegades genera una certa pressió. Durant aquest últim curs, en l'assignatura que recolza l'elaboració

d'aquest treball se'ns ha ajudat a comprendre què ha de ser o què ha de contenir un TFG i la forma en la qual cal elaborar-lo. En la finalització d'aquest realment me n'adono dels aprenentatges que he adquirit en l'elaboració d'aquest, a partir dels errors que he comès, dels dies davant de l'ordinador sense tenir una idea clara, dels moments en els quals m'he desviat del tema i m'he perdut. He tingut molta informació pel fet de tractar-se d'un tema ampli complexa, i en moltes ocasions he tingut dificultats per a endreçar, gestionar i plasmar tota aquella informació de la qual disposava. Però en definitiva aprendre és això, esborrar, tornar a escriure, perdre's, trobar-se i gaudir del camí realitzat. I per tant, tot aquest procés conforma l'aprenentatge adquirit amb la realització d'aquest treball.

13. Referències bibliogràfiques

- Allah, M. C. H., i Prados, M. Á. H. (2014). El rol profesional del Educador Social en el ámbito de los cuidados paliativos. *RES: Revista de Educación Social*, (19), 21.
- Álvarez Gálvez, E. (1998). El niño y la muerte. *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría.*, 18(65), 045-061.
- ASEDES, C., Sociales, E. (2007). Documentos profesionalizadores. Código Deontológico.
- Baker, J. E. El Duelo y la Transformación de las Relaciones de Objeto. Extret de: <http://www.aperturas.org/articulo.php?articulo=0000285>
- Berrios, Z. E. C., i de López, C. E. B. (2008). La muerte, el duelo y el equipo de salud. *Revista de salud pública*, 12(2), 14-23.
- Bisquerra Alzina, R., i Pérez Escoda, N. (2012). Importància i necessitat de l'educació emocional a la infància i l'adolescència. *Butlletí d'Infància*, 2012, num. 55, p. 1-7.
- Blaxter, L. Hughes, C. Tigh, M. (2000). *Como se hace una investigación*. (1ª ed). Barcelona. Editorial Gedisa.
- Bowlby J. Vínculos afectivos. Formación, desarrollo y pérdida. 3ª ed. MadridEspaña:Morata; 1999. p.p 107-8, 111
- Bowlby, J. (1989/1997). La pérdida afectiva. Tristeza y depresión. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica.
- Cantero, M. (2013). La educación para la muerte. Un reto formativo para la sociedad actual. *A Psicogente*, 16(30), 424-438.
- Colomo Magaña, E. & Cívico Ariza, A. (2018). La necesidad de formación del profesorado en pedagogía de la muerte. *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 21(1), 83-94.

- Colomo Magaña, E. (2016). Pedagogía de la muerte y proceso de duelo: Cuentos como recurso didáctico. *REICE. Revista Electrónica Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación*.
- Czerwacki, A. (2017). Diálogos a fondo. Tomás Olivieri Acosta. “Mientras la muerte siga siendo un tema tabú, no vamos a poder honrar la vida”. Recuperat de: https://www.clarin.com/opinion/muerte-siga-tema-tabu-vamos-poder-honrar-vida_0_Hy_vGTmvZ.html
- De Hoyos López, M. C. (2015). ¿ Entendemos los adultos el duelo de los niños. *Acta Pediátr Esp [revista en internet]*, 73(2), 27-32.
- De la Herrán, A., i Cortina, M. (2009). La muerte y su enseñanza. *Diálogo filosófico*, (75), 499-516.
- Delors, J. (1996.): “Los cuatro pilares de la educación” en La educación encierra un tesoro. Informe a la UNESCO de la Comisión internacional sobre la educación para el siglo XXI, Madrid, España: Santillana/UNESCO. pp. 91-103.
- Elisabeth Kübler-Ross. (1969). *Sobre la muerte y los moribundos*. (4ª. Ed) Barcelona. Ediciones Gejalbo, s.a.
- Esquerda, M. (2015). El duelo en los niños. *Bioètica & debat: Tribuna abierta del Institut Borja de Bioètica*, (76), 17-21.
- Esquerda, M., i Agustí, A. M. (2012). *El niño ante la muerte: Cómo acompañar a chicos y adolescentes que han perdido a un ser querido*. Milenio.
- Fernández Núñez, L. (2007). ¿ Cómo se elabora un cuestionario?. Recuperat el 2 de gener, de: <http://www.ub.edu/ice/recerca/pdf/ficha8-cast.pdf>
- Flórez, S. D. (2002). Duelo. In *Anales del sistema sanitario de Navarra* (Vol. 25, pp. 77-85).
- García, M. F. C. (2013). La educación para la muerte. Un reto formativo para la sociedad actual. *Psicogente*, 16(30), 424-438.
- Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació. (2017). “*curriculum oficial de primària*”. Barcelona. Servei de comunicacions i publicacions.

- Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació. (2019). *"currículum oficial de secundària"*. Barcelona. Gabinet tècnic.
- Gradolí, A. (2015). Resumen del informe a la UNESCO (Jacques Delors). Recuperat el 15 de març de 2020, de [https://neurofilosofia.com/wp-content/uploads/2012/12/Resumen de "Leducación encierra un tesoro. pdf](https://neurofilosofia.com/wp-content/uploads/2012/12/Resumen de).
- Grup enciclopedia Catalana. (m.1.). Dol. A Enciclopèdia catalana, SAU. Recuperat el 10 de febrer de 2020, de <http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0047128>
- Guic Sesnic, E., i Salas Nicolau, A. (2005). El trabajo de duelo. *ARS méd.(Santiago)*, 195-202.
- Herrero, P. R., De la Herrán Gascón, A., & Selva, M. C. (2019). Antecedentes internacionales de la Pedagogía de la muerte. *Foro de educación*, 17(26), 259-276.
- Kroen WC. Cómo ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido: un manual para adultos. Barcelona: Oniro, 2002.
- Magaña, E. C., i Ariza, A. C. (2018). La necesidad de formación del profesorado en pedagogía de la muerte. *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 21(1), 83-94.
- Magaña, E. C., Méndez, V. G., i Sellés, P. M. (2018). Pedagogía de la muerte: estudio sobre la ansiedad ante la muerte en profesionales de la educación. *INNOEDUCA: International journal of technology and educational innovation*, 4(1), 62-70.
- Meza DEG, García S, Torres GA, Castillo L, Sauri SS, Martínez SB. El proceso del duelo. Un mecanismo humano para el manejo de las pérdidas emocionales. *Rev Esp Med Quir* 2008;13(1):28-31.
- Oviedo Soto, S. J., Parra Falcón, F. M., i Marquina Volcanes, M. (2009). La muerte y el duelo. *Enfermería global*, (15), 0-0.
- Petrus, A. (1997). Pedagogía Social, barcelona. *Ariel*, 1997, 92-102.

- Petrus, Antonio (1997). Concepto de Educación Social. En Antonio Petrus (Ed.), *pedagogía social*. (pg. 9-39). España. Ariel
- Ramos Pla, A., i Camats Guardia, R. (2016). Fundamentos para una pedagogía preventiva sobre la muerte en la escuela. *Revista Complutense de Educación*, 2018, vol. 29, núm. 2, p. 527-538.
- Rodríguez Herrero, P., Gascón, H., i Cortina Selva, M. (2012). Antecedentes de pedagogía de la muerte en España. *Enseñanza & Teaching. Revista Interuniversitaria de Didáctica*.
- Rotger, A. P. (2004). Educación social y educación escolar. *Pedagogía social. Revista interuniversitaria*, (11), 87-110.
- Salkind, N.J. (1999) *Métodos de investigación* (3a ed.). México: Prentice-Hall.
- Sánchez, I. G., i de la Herrán Gascón, A. (2010). Introducción metodológica a la muerte y los miedos en educación infantil. *Tendencias pedagógicas*, (15), 124-149.
- Worden, J. W., Aparicio, Á., i Barberán, G. S. (2013). *El tratamiento del duelo: asesoramiento psicológico y terapia*. Paidós.

NORMATIVA

- “Decret 119/2015, de 23 de juny, d’ordenació dels ensenyaments de l’educació primària”. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (26 de juny de 2015), núm. 6900.
- “Llei orgànica 2/2006, de 3 de maig, d’educació”. *Boletín oficial del estado* (4 de maig de 2006), núm. 106.
- “Decret 187/2015, de 25 d’agost, d’ordenació dels ensenyaments de l’educació secundària obligatòria”. *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*, (28 d’agost de 2015), núm. 6945.

ACOMPANYAMENT AL DOL DES D'UNA PERSPECTIVA SOCIOEDUCATIVA

ANNEXOS

Laia Priego Barba

Curs: 2019-2020

Tutora: Eulàlia Collelldemont Pujades

Grau en Educació Social

Facultat d'educació, traducció i ciències humanes

ÍNDEX

Annex 1: breu explicació de les associacions.....	1
Annex 2: taula dol infants	2
Annex 3: maleta de contes	6
Annex 4: entrevistes	9
Entrevista 1. Mestra	9
Entrevista 2. Psicoterapeuta	14
Entrevista 3: Educadora Social	27
Entrevista 3. Persona que va elaborar un dol complicat	37
Annex 3: taula categoritzacions.....	48
Annex 6: respostes del qüestionari.....	72
Questionari original	79

Annex 1: breu explicació de les associacions

L'associació GrupTemps, tal i com especifiquen a la seva web. Pretén ésser el grup independent de referència a Catalunya pel que fa a l'acompanyament a la mort i al dol. La missió de Temps és la de, mitjançant la labor de voluntaris experimentats i degudament formats, acompanyar a persones en la etapa terminal de la seva vida així com també a totes aquelles persones, petites o grans, que es vegin en la necessitat de tenir que assumir una pèrdua significativa a les seves vides, ja sigui d'una persona estimada, d'una feina o d'una situació estable.

Entre les feines que realitzen trobem, suport al procés de dol, acompanyament al procés de la mort, recerca i innovació en la mort i el dol. (Grup Temps)

L'Associació Grups d'Acompanyament al Dol de Lleida, tal i com ells mateixos expliquen a la web, neix l'any 2004 amb la voluntat d'ajudar persones en dol, entenent el dol com el procés d'elaboració del dolor infligit per una pèrdua significativa, especialment en la mort d'una persona estimada. A continuació podem veure com ells mateixos es defineixen.

“Som un grup de persones preparades i formades per ajudar a l'elaboració del dol, ja que hem passat per la mateixa experiència, que donem recolzament emocional i social, potenciant les capacitats de cadascú per poder afrontar i resoldre els problemes derivats de la pèrdua d'un ésser estimat.

Ens basem en l'ajuda mútua, i no solament pretenem beneficiar-nos-en individualment sinó també recíprocament, sense intercanvi econòmic”. (Grup Dol Lleida).

Annex 2: taula dol infants

Esquerda, (2015: 19; 21)

Preescolar (2 a 5 anys)	Dol normal	Signes d'alerta
Pensament preocupacional, concret i literal. És capaç de personalitzar la mort.	Inicialment no solen mostrar cap reacció (no comprensió), poden mantenir la capacitat de jugar i riure, en moments de desesperació.	Ansietat de separació persistent després de tornar a la rutina.
Considera la mort com a temporal, reversible i de causa externa.	Es poden succeir regressions i pèrdua de capacitats ja adquirides (enuresis nocturna, succionar el dit polze...)	Persistència de comportaments regressius superior als 6 mesos.
Egocentrisme màgic: tot el que succeeix té relació amb ell mateix, hi ha risc de considerar la mort com a un càstig. Confon desitjos i pensaments amb successos.	Dificultat per comprendre la irreversibilitat i permanència. Pot seguir preguntant repetidament, durant mesos, quan tornarà la persona morta.	
Realitza preguntes molt concretes. Desitja la mateixa resposta.	Pot sentir-se espantat per les reaccions del dol de l'entorn.	

	Augmenten les pors en general.	
Cal explicar la mort com a no-funcionalitat. Allunyada de la realitat quotidiana, i del què veu i toca. Però no pot entendre encara el canvi d'estat.	Apareixen desitjos de "reemplaçament" per exemple, preguntar a la mare perquè no busca un altre pare, un altre germà...	
Evitar símbols o metàfores, ja que les entén literalment.		
Els contes poden ser d'utilitat.		

Escolar (6 a 11 anys)	Dol normal	Signes d'alerta
Pensament preoperacional retardat i operacional concret i literal. Inicia la comprensió del no retorn, la universalitat i la causalitat (pot començar a entendre causa-efecte).	Les manifestacions més freqüents són la tristesa i els plors, però no sempre apareixen, de vegades s'amaguen per a plorar.	Persistència de baix rendiment escolar, alteracions conductuals greus, ansietat persistent, desig reiterat de reunir-se amb la persona morta, adoptar el comportament i roba de la persona morta.
Presenta molta curiositat per temes relacionats amb la mort i el morir. Si els deixem, pregunten molt.	Augmenten les angoixes, amb pors o preocupacions excessives.	
Comença a aparèixer la por a	La culpa pot estar	

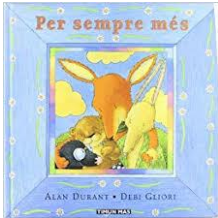
que morin els pares o ells mateixos.	associada a situacions reals magnificades, en remordiments per no haver dit o fet quelcom.	
Iniciar la simbolització i abstracció: es pot introduir el canvi d'estat.	Es freqüent que apareguin dificultats, de comportament o conductuals a l'escola a casa o en grup d'amics. De vegades és difícil identificar-les com a manifestacions del dol.	
	Dèficit d'atenció , el rendiment escolar en moltes ocasions disminueix.	
	Poden aparèixer símptomes somàtics: mal de cap, d'estómac, astènia...	
	Poden "percebre" la presència de la persona morta.	
	Cal estar al cas de la tendència a	

	substituir la persona morta, assumint excessives responsabilitats.	
--	--	--

Adolescent:	Dol normal	Signes d'alerta
Etapa identitària en la qual es barregen factors de desenvolupament físic i fisiològic, així com el desenvolupament cognitiu (l'adquisició del pensament formal i social), i la recerca del propi rol.	Sentiments de tristesa, ràbia, culpa i por, més similars a la dels adults, però amb més dificultat per a expressar-los.	Absentisme escolar persistent.
Es comença a plantejar la mort de forma extracta i existencial.	Poden augmentar les conductes de risc.	Depressió, ansietat, consum d'alcohol, o tòxics, precocitat sexual.
Es qüestiona les explicacions rebudes. Necessita ser escoltat i entès.		
Són útils les lectures, la música, poesia...		

Annex 3: maleta de contes

<p>La Júlia té un estel</p> 	<p>La Júlia té un estel de veritat, dels que hi ha al cel. I és molt especial: fa temps, la seva mare hi va anar a treballar...Una història emotiva per a parlar de mort amb els infants.</p>	<p>José Educard. La Galera</p>
<p>Bona nit avi!</p> 	<p>Conte encantador per a donar una possible resposta als nens petits d'on està l'avi, quan ja no hi és.</p>	<p>Bausar, Roser Lónguez</p>
<p>Més enllà del gran riu</p> 	<p>Una història sobre el comiat i el dol, i com trobar ànim i valor.</p>	<p>Beuscher, Armin Joventut</p>
<p>Així era l'avi (col.lecció Tris tras)</p> 	<p>Relat que pot ajudar els infants a entendre què passa quan un ésser proper es mor. Aquesta és la història d'un avi molt i molt dolç, un avi amb somnis de xocolata, maduixa i festucs! I del record que</p>	<p>De déu, Joan Parenting</p>

	en té l'admirador principal: el seu nét.	
La Maria no se n'oblida (col.lecció dia a dia nº4)	Un cop al més la Maria i els seus cosins van a passar el cap de setmana a casa de l'àvia. L'avi ja no hi és, però l'àvia els explica que, mentre se'n recordin, no deixarà d'estar amb ells. Per això, als nens els agrada molt mirar fotografies de l'avi i jugar al jardí, on ell havia plantat un arbre per a cada un dels néts. Relat breu que reflecteix el comportament dels menuts davant la mort d'una persona estimada.	Ros, Roser Cruïlla
Per sempre més 	La llúdria, el talp, la guineu i la llebre formaven una gran família; però un dia la guineu es va posar malalta i es va morir. Tots estaven molt tristos, però en els seus cors, records i rialles la	Durant, Alan Timun Mas

	guineu encara era allà, al seu costat, com a cap de família... per sempre més.	
--	---	--

Annex 4: entrevistes

Entrevista 1. Mestra

p.1. A l'escola es parla de la mort?

Penso que a l'escola **es parla de la mort puntualment quan hi ha un cas proper, però normalment no és un tema que es parli.** Crec que es toca per exemple des del camp de **coneixement del medi** per sobre com una de les funcions en el sistema vital d'una persona com a etapa ,però molt per sobre no com a tema que s'ampliï o que es parli àmpliament.

p.2. Coneixes els corrents de la pedagogia de la mort?

Conec alguns corrents però no directament relacionats amb la meva feina sinó a nivell personal, quan ho he necessitat jo a nivell personal sí que he llegit coses com l'Elisabet Kübler entre altres autors, però per interès i coneixement propi. Ben bé com a pedagogia de la mort no sé què és.

P.3. Creus que el fet de parlar de la mort amb els alumnes és necessari?

Jo crec que **és molt necessari**, que en el moment que estem educant, **seria molt necessari educar per la vida però també per la mort, per què d'alguna manera només es parla de vida però el tema de la mort és un tema que no es parla i penso que és important tenir-ho en compte, a més a més que és una de les coses que et fa valorar més la vida, si tens en compte la mort.**

P.4. En els teus estudis com a mestre vas rebre formació en l'àmbit de la mort o en assignatures relacionades en educació emocional?

No. Ni de la mort, ni d'educació emocional, a set més tard que tot això de **l'educació emocional ha guanyat terreny i s'ha posat més al dia a dia i ha sortit la importància de treballar-ho, però quan jo estudiava ni una cosa ni l'altre,** és més, recordo que un dels treballs que vàrem proposar, en un grup, que ens

deixaven triar va ser del tema de la mort precisament per això, per què no se'n parla i ho vàrem creure necessari, doncs per què no, **treballar aquest tema amb tota la naturalitat del món**, perquè és una cosa que és segur que tard o d'hora tots ens trobarem i penso que com a educadors no estaria de més educar i poder donar eines en aquest camp, perquè quan cadascú es trobi en la situació sàpiga que ha de fer. Jo ho trobo molt important.

Pel que fa a l'educació emocional, crec que per a mi a dia d'avui, és una de les coses més principals per què està demostrat que a nivell els nens i les persones tenim com tres cervells i per estudis i coses que he llegit si tu no tens assolides unes necessitats, hi ha com el cervell reptilià que és que **si les teves necessitats principals no estan cobertes, difícilment podràs accedir a poder parlar d'aprenentatges, es fa més difícil el procés d'aprenentatge per tant penso que per mi és el més important tocar el tema d'educació emocional amb els nens, perquè el dia de demà quan siguin adults, en el moment que ells saben identificar les pròpies emocions, reconèixer que els hi passa i a més a més si tenen algunes eines per gestionar-les i poder-les transformar doncs penso que és la clau en qualsevol vida hi ha d'educar per la vida i les assignatures estan molt bé i tots els aprenentatges o coneixements estan molt bé, però penso que per davant de tot com a persona coneixe'ns bé i saber-nos gestionar i regular a nivell emocional és la clau. Un cop tens un nen que es conegui bé i que es pugui gestionar les emocions tot lo altre va rodat a darrere és com més fàcil.**

P.5. Parles d'Educar per la vida, com em podries definir aquesta educació per la vida? Què hauria és o que hauria de ser?

Jo entenc **l'Educació per la vida com a ensenyar a comprendre precisament què és la vida.** Educar per la vida és, d'alguna manera, contribuir a desenvolupar la reflexió i la comprensió de què és la vida en si mateixa. Aconseguir desenvolupar en els nens i nenes, en sentit de la vida, el descobriment, la seva finalitat...

Educar per la vida és que tots i totes puguem comprendre aquest sentit i el propòsit de viure individualment i col·lectivament També l'entenc com

l'ensenyar a conviure, a tenir en compte a l'altre, a viure col·lectivament. i el que per mi és més important, **aprendre a conèixe'ns a nosaltres mateixos** **autoregular-nos les nostres pròpies emocions i també conèixer la dels altres.** D'aquesta manera penso que els infants, si tenen un ampli coneixement d'ells mateixos, del que els hi agrada, del que realment volen... arribaran a ser persones més sanes i **intel·ligents emocionalment.**

P.6. Creus que els infants tenen dificultat per parlar de la mort? Hi ha inquietud pel tema?

Jo per la meva experiència penso que **ells no tenen cap dificultat de parlar de la mort.** és més sobretot els alumnes fins a segon de primària, agafen com molt obertament tots aquests temes de parlar d'educació emocional, de les **coses que els hi passa i si mai hi ha una mort propera que passi a la família o així, són els primers que no tenen problema de dir-t'ho com a persona que et tenen com a mestre i tenen la necessitat de parlar,** no tots ,però ho viuen amb més naturalitat que els adults, poder per això de que tot això està canviant i donem molta importància a les coses que ens passen per poder-ho gestionar.

Jo penso que ells ho viuen amb més naturalitat que els adults i que quan un alumne et demana depèn quina pregunta és per què realment està preparat a una resposta així adaptada a què ell/a ho pugui entendre penso que s'ha d'explicar, el que si està clar és que quan veus que les famílies no estan d'acord a explicar-ho a vegades si que et limites una mica per por a ficar-te allà on no et demanen per què tampoc saps com la família ho vol gestionar, però així en general penso que **ells no tenen dificultat de parlar de les coses.**

P.7. Com veus el tema de la mort i el dol a nivell de societat? Creus que se'n parla prou?

Totalment no crec que no **es parla prou, gens.** Penso que **a nivell social és un tema tabú i que un cop t'ho trobes a la vida és difícil de gestionar precisament per això per què ningú en parla,** **tothom parla de les coses bones que ens passen, però quan és un tema tan important com és la mort d'un familiar**

,Bueno penso que com a nivell de societat és com una cosa molt amagada, molt íntima i que és viu pel meu parer penso que altres societats on viuen la mort des d'un inici més obertament penso que ha de ser més fàcil de gestionar-ho, tant a l'Índia com a Mèxic i altres països que celebren la vida molt més i que la mort la tenen molt en compte des del principi que se'n parla molt, que inclús es fan rituals i festes de celebració d'aquest traspàs Bueno, tenen altres creences també penso que ajuda...en el moment que se'n parla crec que és molt més fàcil de portar-ho tot

P.8. Creus que en general les persones tenim dificultats alhora d'elaborar el dol?

Sí. Per què ningú ens ha parlat. Jo recordo el primer cop que em vaig trobar amb la mort d'un familiar proper i ningú t'havia parlat de com gestionar-ho, és més d'entrada és com una cosa molt íntima de la família que es parla el just i que si es pot inclús t'ho oculten. Jo penso que si, que en el moment que no se'n parla prou llavors és normal que hi hagin dificultats alhora d'elaborar el dol.

P.9. Si és així penses que en una educació en aquest sentit facilitaria el fet d'elaborar un dol més sa?

Jo crec que si des del punt de vista social s'obrís més tot aquest tema, que no fos tant tabú ,seria tot més fàcil, per què segur que ajudaria a portar-ho d'una altra manera.

P.10. Creus que el fet que ens costi gestionar el tema del dol i la mort es relaciona amb el fet que no se'n parli?

Si em torno a repetir però crec que aquesta pregunta ja n'he parlat.

P.11. Creus que l'escola educa i dóna eines per la vida?

Jo crec que cada cop s'està treballant més de donar eines per la vida

P.12. Creus que ho hauria de fer?

Crec que **hauria de ser el més principal** per què és la manera de què els futurs ciutadans puguin moure llavors per la vida, dóna eines per la vida? Si **a nivells d'aprenentatges i coneixements queda bastant coberts ,però a nivell emocional crec que està havent-hi un canvi molt important on cada cop es treballen més aquests temes però que encara ens falta,** però ho trobo molt molt important de què sí que es treballi i que es tingui en compte dins de l'educació per què llavors tot és més fàcil quan et trobes les situacions davant la vida i a més a més és que és segur que tard o d'hora tothom es trobarà en una situació d'aquestes .

P.13. Creus que seria efectiu la realització de tallers envers el dol per alumnes de primària e infantil?

Jo crec que sí ,que seria molt important de què es pogués fer aquests tallers per què seria una manera de trencar aquest tabú, normalitzar més i de fer-ho més natural un tema tan important, totalment penso que seria molt efectiu d'una manera adaptada als alumnes que ells ho entenguin i tal però penso que sí que seria molt útil, per què el més trist de tot és que quan un nen l'hi passa totes aquestes una situació de dol no sàpiga ni que fer ni com gestionar totes aquelles emocions de fet crec que és un avanç molt important tot això d'haver implementat lo de l'educació emocional per què fa que des de ben petits ells treballen les emocions principals i les sàpiguen identificar que tot això jo quan era petita a l'escola no es treballava ni de conya penso que amb això una mica s'ha avançat però s'ha de continuar treballant i continuar amb aquesta línia...

sí sí totalment d'acord educar per la vida i per la mort i tenir-ho molt en compte per què crec que no hi ha una cosa més important que donar eines en aquest sentit perquè un futur ciutadà es pugui moure ,pugui ser independent a tots nivells tant a nivell de coneixements com a emocionalment per tenir **una societat més sana i que sàpiga gestionar les seves emocions** això penso que és el més important per què si una societat se sap gestionar doncs la transformació de les emocions negatives que tots vivim per què en el dia a dia passen sempre moltes coses que s'han de gestionar tota aquesta educació

emocional facilita de què aquests alumnes puguin ser més autònoms, independents i més lliures en el fons o sigui que sí que ho trobo importantíssim.

P.13. Creus que tens les suficients eines per a gestionar temes de mort i dol dins l'aula? Els Mestres hauríeu de rebre formació en aquest sentit?

Amb la formació permanent de cursos que tenim els mestres, et vas formant de tot el que creus necessari, però crec que mai és suficient i ha de ser una formació constant i anar-te reciclant amb totes les eines que poden ser d'utilitat per acompanyar o ajudar el màxim a l'alumnat.

Entrevista 2. Psicoterapeuta

Pr1. **RICARD:** A les escoles tenen emergències, es moren pares, es moren mares, es moren professors, es moren nens, suïcidis, etc... i això no saben com elaborar-ho.

Pr.2. Sí que el departament de la generalitat, de recursos, té un departament que es diu de psicologia i de suport però tenen molt pot desenvolupat aquest tema. El tenen més pel bullying, per anorèxia, per condicions de trastorn. Quant al dol, el **dol no és una conducta de trastorn, sinó que és una conducta saludable que tots hem de fer.** Aleshores **aquí no tenen desenvolupat. Tenen la maleta del dol, tenen quatre contes i una sèrie d'orientacions per mestre però això no els és útil.**

Pr.3. **Aleshores ens criden a nosaltres, fem l'abordatge. Entrem i si hem de treballar amb el claustre, els pares i a les aules. Hem fet un manual de pedagogia del dol amb el vídeo que es va fer de la Cloe, i a través d'aquell vídeo entrem a les aules a generar debat, reflexió, sobre tots els tipus de dols. Perquè no només tenim una mirada del dol cap a la mort física, sinó qualsevol pèrdua que el nen o nena tingui. Des del gos, des dels pares que es divorcien, des de projectes, canvis de ciutat, llengua, cultures, adopció... i tot això no ho treballa ningú. Es dona per entès que el nen se'n va al psicòleg, però això no**

sempre és així. Aleshores això, els pares hi creuen amb les necessitats a vegades. Pensen, ja els farem aquests processos.

LAIA: Això que comentaves que un dol mal elaborat ...

Pr.4. RICARD: sí, sí. Pot portar conductes delictives, pot portar addiccions, malalties psiquiàtriques, malaltia orgànica, biològica... o sigui que moltes de les patologies que tenim si anem al darrera, d'aquesta diabetis, d'aquesta hipertensió, trobem sempre una causa i un efecte.

Pr.5. És com de forma preventiva si no fem un crit a la societat i diem, senyors, senyores, si ens preparem part evitarem molta simptomatologia en els casos clínics. Rebaixarem fàrmacs, rebaixarem la tensió, hi haurà menys cost mèdic i això no els agrada sentir-ho. Perquè el laboratori lògicament vol vendre.

Pr.6. Els laboratoris volen gent molt deprimida, molt esquizofrènica, no volen població bona. Si estem molt sans ells de què viuen? Les farmacèutiques no hi estan d'acord. Ens veuen, una colla de gent mal llegida, que no estem formats.

- això és molta bruixeria-
- això és molt esotèric,...

quan morim és un acte de la vida natural, pel qual tots haurem de passar, i que la gent no sap com entomar-ho...

LAIA: jo penso, és a dir, vaig començar el treball pensant que el tema és que no se'n parla i que fa com por parlar d'això i poder s'hauria de canviar, però clar, no sé de quina manera ...

Pr.7. RICARD: nosaltres el que fem és un canvi de mirada, i deixem de veure la mort i el dol com quelcom tràgic, i el posem com una oportunitat per aprendre. Perquè el dol té unes etapes, té un procedir, que ens porta uns nivells maduratsius més alts. Inclús la gent ens pregunta per què fer el dol si mai s'havia fet. Sempre s'ha fet el dol el que passa és que mai se n'ha parlat de què és el procediment del dol. Per als familiars, els avis jo recordo a casa plorar el difunt, acompanyar-lo, anàvem vestits de negre, no anàvem al cinema... fèiem una classe de renúncies, no es casava ningú durant un any, no sé... cada poble, cada cultura el que considerava, però es tenia molt amb compte al mort. Avui no. S'enterra demà i tan normal.

Pr.8. Hi ha aquesta mirada molt tràgica de la mort, si no en parlo, no la veig. La mort hi és. Perquè se'ns moren companys, hi ha accidents de tràfic, aeri, hi ha el clima que mata a la gent, hi ha escaladors, caminadors... és que no cal morir d'una malaltia, cal morir de vegades d'una vivència. I això no ho tenim en compte fins que no comencem a viure-ho. Com que ara la mort traumàtica, aquesta mort d'accident és molt visible, surt als mitjans, no se suïciden mai en una escola i surt, els diaris... abans es tapava eh! Es mataven igual però no es deia. Surt tant a la llum que no saben quines respostes donar. I els nens vénen tan estimulats de casa, per tot que sempre pregunten;

Pr.9. Com és que s'ha mort en Gerard? On està ara en Gerard? Què li va passar al Gerard? Que em van dir que es va tirar al tren, jo vull que m'ho expliquis...jo no puc dir a un nen, no, calla! Perquè els nens no callen. Els nens pregunten i pregunten...aquesta set d'informació com que el món adult no sabem com fer-ho, pues de vegades inclús ens enfadem amb ells, els nens i aleshores els mediquem perquè no preguntin. Clar, després serà que no. Serà que ens hem de preparar. Què vol dir això? Que jo com a professor, com a psicòleg si he d'ajudar-te a tu, primer m'he d'ajudar a mi. Jo no puc seure aquí amb els meus dols no fets. Perquè el dia que vingui un client, me'ls posaré aquí davant. Llavors, com et puc ajudar, no? Això requereix un treball personal, molt compromís amb mi, vol dir una presa de consciència del jo, i això la gent no està disposada. Molta gent diu, a mi no em paguen per això, i tant que et paguen per això. Et paguen perquè tinguis una salut mental, una salut emocional, davant del nen, de l'infant, i que puguis ser una persona d'ajuda. I això passa per ajudar-te a tu, cap a fora i cap endins i això vol dir un compromís amb tu i aquí és on tenim... perquè per mi no és el curs de la mort, ni l'associació de la mort. És el curs i l'associació de la vida. Part d'això és tenir en compte com vull viure, com vull morir ja ho trobaré. Donar aquest sentit a la vida, treure el drama, posant la mirada en l'oportunitat, per aprendre. I la gent es pregunta per què fer el dol, el dol és augment de consciència, tinc claredat de ment, estic clar, i puc prendre decisions. Amb lo qual, una persona que fa això, és una persona autònoma, que té capacitat de viure, de seguir... i això ens ajuda, ens fa més capaços. Jo no sé si tots volen que siguem capaços. És més fàcil treballar amb la població incapaç que capaç. I aquí estem amb el

tema maduratiu, que vol dir madurar col·lectivament . que vol dir, madurar l'escola, que vol dir madurar el grup de famílies,....

Pr.10. Jo de vegades vaig a fer conferències a un institut on hi ha 1500 nens, i jo espero que hi hagi 3000 pares, i n'hi ha 14. Després em pregunto on estan els altres. Però si jo faig la xerrada de sexologia o no sé que... n'hi ha 200. I si faig una altra xerrada de.... n'hi ha 1000. Llavors, interessa parlar de la mort a cole?

Pr.11. Clar, el nen a casa; mare, que avui hem parlat de la mort, que ha vingut una colla que han fet un vídeo... clar! Allò sobre la taula molesta perquè aquells adults a la taula a lo millor no han fet res del seu dol. Dels pares, dels avis...i com li explico a un nen que tenia un germà que es va suïcidar que ni ho sap.

- que ara m'ho has fet pensar, que estic plorant,

- a veure mama perquè plores?

- Per una cosa que ja entendràs...

- Diga'm-ho ara!

I aquesta manca de diàleg i comunicació ens aparta dels nens. Els nens estan molt cansats dels contes. Hi ha nens que em diuen;

Pr.12. -Escolta que la meva iaia no era una conilla, es deia Teresa. Així que no em vinguis a explicar històries de conills, "que se muere la coneja sube y baja eh". A mi explica'm Teresa, Maria i Joan.

M'explico? Són tan naturals, són tan genuïns que ens fan un mirall a nosaltres que ens espanta. Per això el gran repte de l'escola no és incloure el dol, és preparar als professors. Aquest és el gran repte de l'escola.

LAIA: els mestres no fan cap formació en aquest àmbit?

Pr.13. RICARD: no, tot el que fan és privat. Perquè s'assabenten d'un curs meu, perquè veuen que hi ha una associació que ho fa... ara dissabte fem un seminari de suïcidi, em venen pares, mestres i gent del carrer perquè interessa. No que fem amb el suïcidi, com prevenir-lo. Clar, quan em venen pares aquí que el seu fill s'ha suïcidat, tota la culpa i tot el que això comporta ens ho

podríem haver estalviat si fem un treball previ. És avançar-nos a la mort. Per a viure-la amb més naturalitat. Que el meu fill em digui, papa em vull matar, a mi no m'ha d'espantar. A mi m'ha de fer estar atent i dir, ostres! Parlem-ne. No et renyaré, però explica'm! I aquest explica'm, és el que no saben fer. I més entre la família que mai han parlat d'aquest tema que inclús moltes vegades està amagat sota la taula. D'un germà cocainòman, d'un altre que tenia la sida... tothom callat i el nen li desperta un valor. Clar, a cole hem vist un video. Molts truquen a cole; Bueno, vostès qui són per passar aquest vídeo?

LAIA: sí? Ostres...

Pr.14. RICARD: sí, i les directores molt bé totes. En aquest país sempre diuen;

- miri, com és que no m'heu demanat permís per si jo com a pare dono permís perquè passeu aquest vídeo?

- Jo escolti'm... quan jo explico Pitàgores, o una llei de la biologia li demano permís per explicar les matemàtiques? Eh que no? D'això he de demanar permís? Així vostè és pare per tot o només per als temes que no li interessin?

- No! Les matemàtiques ja confio.

- I la mort no? Que tenim que pensar? És que a casa no ho tinc resolt. Ah...i ara ve el nen i m'ho posa sobre la taula.

O sigui, és un acte de consciència. Primer consciència i presa de decisions. Va per aquí.

Per això hi ha tanta resistència, escola i mort. Però és clar, els nens es moren. Els nens tenen càncer, els nens a Sant Joan de Déu es moren, l'oncologia pediàtrica cada dia n'hi ha més...Van a l'escola amb els seus tractaments, van rapats, estan a un pati al seu racó punxant-se el seu calmant.... això és visible. I això no ho notem.

Pr.15. LAIA: si perquè parlar de la mort ja és complicat, parlar de la d'un nen...

RICARD: sí, té un plus. De creences, de religiositat, de no toca...jo sempre els hi dic. No sé quan toca la mort.

-És que és una mort jove. Jo és que no sé que vol dir jove. No sé qui marca les edats en la mort i en la vida.

LAIA: és com que tenim entès que les persones es moren de grans, no?

Pr.16. RICARD: però és clar, si jo vaig a donar una volta a la vall d'Hebron avui a les infermeres que estan a la unitat de pediatria, que aquest matí s'han mort dos nens de 7 anys i elles no estiguessin preparades què fariem amb aquests nens? **Pensa que cada dia es moren, el 20% són nens, de la gent que es mor a Espanya. Ningú en parla de la mort infantil.** No és notícia, per què? Perquè posar-ho sobre la taula ens confronta.

-El meu nebot, un veí, el meu... saps?

-Què faré jo?

Quina pena pobret i mentrestant deixem al nen sol. Ells no ens ho diuen:

-Eh, que estic aquí! Sóc petit però necessito ajuda.

Doncs va d'això eh?

LAIA: clar, però si no se'n parla, tot costa molt més...

Pr.17. RICARD: hi **ha tota una labor que jo porto ja trenta i pico d'anys fent com campanyes, no? Promocionant conceptes madurats, senyors que la mort és un fenomen natural, que la mort no és una malaltia, la mort és un procés que a més tots viurem, aleshores pot ser que preparem a viure, no a morir. Ensenyem a la gent a viure, a gaudir, a expressar-se, a resoldre, a plorar a l'àvia o al pare quan ha mort. Clar que sí, perquè és una pena. Però deixeu-me plorar, no m'ho neguis.** Que **si no ploro tota aquesta energia que es queda dintre meu emocional algun dia se'm transmutarà en una malaltia o en una altra dificultat o en una conducta delictiva que et deia. Per això és molt important tot el que són promoció, prevenció...** estem a instituts, estem a la universitat, estem a escoles, estem a grups de dones, de gent que treballa la criança, començar amb el nen, perquè el nen quan és gran, hi ha molta gent molt immadura emocionalment perquè no han tractat mai cap tema d'aquest tipus. Ni de mort, ni de parella estan molt a les beceroles eh. Quelcom que ens sorprèn és això.

Pr.18. LAIA: i això que feu d'acompanyar persones als hospitals, i això. He vist que ho fan persones voluntàries?

RICARD: tot és voluntari. Aquí no cobra ningú. Tot és voluntari. Jo treballo aquí com a psicòleg però per exemple ara estic amb tu, després estaré amb una altra família que no cobro, després amb una altra tampoc... hi ha una part de la meva feina que és voluntària. I d'una part en vivim. Intentant fer aquest equilibri que costa molt perquè a mi em surt de fer-ho tot gratuït.

LAIA: però no es pot...

RICARD: mengem 3 cops al dia, tenim aquesta pega. Mengem massa també...

I això fa que hi hagi aquest equilibri, que dic social i harmònic que ens ajuda.

Pr.19. A la pàgina web hi ha com unes petites càpsules, que posen titulars per si vols desenvolupar-ho a l'escola. Hi ha moltes escoles que ho estan fent i ho fan prou bé. El que passa que molt amagat. Amagat perquè no està a la llum. O sigui als polítics, no els interessa parlar de la mort. Ells volen gent viva que recapti i que paguin impostos, i no volen morts. No és un tema que ens cuidin eh, és un tema econòmic.

Fixa't tu, amb el virus corona, la gran preocupació és que ha baixat la borsa.

LAIA: ai sí, és veritat. Sí, sí.

RICARD: i aquesta és la gran preocupació?

LAIA: les persones que ho estan patint no interessin....

RICARD: 3000 morts i la preocupació és que baixi l'Ibex? Clar, jo com a sanitari, em paro i dic;

-Ui, algun dia no vam anar a classe...algo ens ha passat...

Aquesta deshumanització tan gran de la vida, que ens és igual la vida i la mort. Tot per no parlar de 3000 morts, que hi ha 3000 morts! Que ens diuen... ja saps que els xinos, posa-hi una mica més sempre.

LAIA: ja, vés a saber...

Pr.20. RICARD: que ningú els ha anat a contar. Si hi ha 10000 morts, mai et diran que hi ha 7. Sempre és menys, menys...Vull dir que si en diuen 3000 posa-hi uns quants mil més... però això no interessa, veus. Aquestes famílies trencades, aquests nens morts, tota aquesta humanitat... només els interessa com és que ha baixat la borsa. I equiparar la Bankia avui, a mi em preocupa. Doncs això trasllada-ho a Barcelona, a Mataró, allà a on vulguis ... A més com que no tots anem a l'una, com que no interessa educar la gent... la gent no és l'interès, sinó, estaríem per altres coses.

Jo tinc un sermó bastant reivindicatiu eh, com pots veure.

LAIA: no, no i està molt bé.

RICARD: i que molesto a molta gent, però bueno, penso que haig de fer-ho.

LAIA: i tant, algú ha de dir les coses clares.

RICARD: faig d'altaveu.

Després funcionem per voluntaris, aquests voluntaris es preparen, a través d'una formació. Que dura 1 any i a partir d'aquesta formació ja poden entrar en el camp del voluntariat. I han de fer una formació perquè tot el que toquem és molt sensible a l'emoció. I si jo no estic adequat amb mi, poc et podré ajudar a tu. Si jo començo a plorar amb tu ... No és que aquesta la finalitat. Tot i que esta bé que plorem junts.

Pr.21. LAIA: jo també em preguntava si la figura de l'educadora social podria treballar en un equip interdisciplinari com a acompanyant.

RICARD: i tant!

LAIA: A una persona amb aquest procés, perquè pensava que la feina dels educadors majoritàriament és la d'acompanyar i perquè no, que aquest fos un acompanyament més... no sé quines qualitats o competències creus que hauria de tenir una persona ...

RICARD: com a qualitats, capacitat d'escolta, de no enjudiciar, de mantenir les creences a part i de disposició. Aprendre a estar al teu costat. Res més. Una persona ja fa, ja riu, ja plora, ja executa. Però si tu estàs amb mi amb presència autèntica, no estàs jutjant i estàs amb una situació de salut jo em sento

còmode. I hem de crear aquests espais de confort i de comoditat per a l'usuari.

Sigui un nen, sigui un adult, sigui un ancià... i això fa que la gent connecti.

Pr.22. Mira, a un institut que vam fer unes proves a educadors, que els posaven als patis. 2 o 3 educadors al recreo. Perquè la gent no juga avui. La gent va amb el mòbil, la gent fa altres coses, la gent no juga. I aleshores aquests educadors tenien teca. Perquè portaven un pal que posava "Ask me" pregunta'm. I els nens hi anaven.

-Escolta'm tu perquè estàs aquí?

-Pues mira, jo estic per respondre.

-És que jo vull explicar-te una cosa.

I explicaven. I són consultes ràpides, de recreo, que a poc a poc anaven fent colla, i cada educador quan hi va a les 11, si fa 4 patis, ja sap que tots els nens ja l'esperen.

-Osti Gerard, no sé què... que em va passar una cosa amb el gos l'altre dia...i parlen de la mort, parlen del sexe. Li diuen:

-Osti, que tens un preservatiu?

-Doncs no, no en tinc.

Vull dir que pregunten...

-I si en tingúes el voldries?

-Sí! Perquè tinc una novia...

-Ah, i qui és la teva novia?

Doncs si tens 12 anys, hola, sí? I parlen d'això...

Pr.23. Obrir aquests temes fa que els nens siguin sensibles, siguin grans, pensin... Sobretot pensin. Pues clar que pot! Educadors poden estar en presons que estem amb elles. **Treballem els dols, els grups de dol. Aquí, al carrer, en comunitat... obrir espais de dol. Tenim escoles a les que hi vaig a fer grups de dol amb els nens. Saben que hi ha un dijous al mes que hi vaig i que parlem de pèrdues. Ells venen amb les seves pèrdues.**

-He perdut un germà, però no per mort.

Joguines perden, perden projectes... Ploren la seva nina...

-com ho he de fer?

Després de nadal tothom plora la pèrdua dels reis mags;

-Que ja sé que no són els reis...

Totes aquestes caigudes de la creença, amb ells els ajuda.

Tu t'hi veus com a educadora aquest perfil, no? Una persona propera, que sigui autèntica. Que compleixi els requisits de l'escolta, del no judici.

LAIA: si, si...

Pr.24. RICARD: i vas a cole i mira que està escrit i descrit, les etapes del dol i per passar per les etapes, cal que algú ho tingui per poder plorar-ho. Va d'això Laia. I clar, vosaltres si que sou unes figures molt importants, igual que els integradors. Figures puntals, que linqueu i és això el que es busca. És agafar la dificultat i la persona i unir-la. No en parlem eh, callats...

Tu no ho sé perquè ets molt jove, però jo sóc fill del silenci.

-No en parlis, no expressis, no et facis veure, porta't bé...

-Mama, que m'he de portar bé que vol dir?

-Seu i calla!

LAIA: sí, i encara anem arrossegant tot això...

RICARD: si el seu i calla és portar-me bé. Què m'estan transmetent?

No opinis, no t'expressis, no pensis, no diguis, no et facis present.

-Tu no existeixes, seu i calla...

I si faig això la meva mare em donarà molts petons.

-Mira el bé que t'has portat... Estic molt contenta... Et compraré un chup a chup... em premiava el silenci. Quan ara és al revés. Has de premiar l'expressió.

-Que bé que t'expresses, que bé que parles... tot el que sentis diga-m'ho...

LAIA: clar, però encara ens falta molt.

RICARD: en què més et puc ajudar Laia?

LAIA: Bueno, crec que ja m'ho has anat responent bastant tot... el perquè creus que ens costa tant parlar de la mort...

Pr.25. RICARD: també perquè hi ha un dogma que la mort és un fracàs i tragèdia. I hem de canviar aquesta mirada. La mort no és cap fracàs, és un procés natural de la vida que l'hem d'acompanyar. Tant per al que se'n va com per al que es queda. És que si no, debuta en una dificultat eh. D'ansietat, de malaltia psiquiàtrica, gent deprimida crònicament. Si? Però és clar, això porta molts beneficis econòmics. Com més deprimits més venem...

LAIA: sí, sí això no ho havia pensat.

RICARD: si home, la indústria funciona provocant dolor. Si no, no es ven. Pensa que la mort és la 4ª causa d'un país de més riqueses. Saps quan val enterrar a un difunt?

LAIA: si deu n'hi dó...

RICARD: on s'és vist això!

LAIA: val calés...

RICARD: el doble que un part, privat.

LAIA: com, com?

RICARD: el doble que un part! Si una dona vol parir, un fill paga entre 3000 i 4000 euros a la Dexeus. Si vols enterrar al pare igual. Pagues 6000 o 7000.

LAIA: és molt fort!

RICARD: el doble que un part.

LAIA: i llavors el tracte també... jo a nivell personal quan m'hi he trobat que vas a la funerària i ara escull la caixa, tot tan fred...i tot calés...

RICARD: i perquè una caixa val 2000 euros, quan no ho val ni un llit, a casa d'un moble... què està passant aquí? Qui posa tots aquests preus?

Pr.26. LAIA: també s'aprofiten no? Perquè la família està en un moment vulnerable, que no estàs ni per al que t'estan dient... és que pagaries, bueno...

RICARD: és que no saps ni el que pagues... i per enterrar...

LAIA: sí, en aquells moments, és el que menys...

RICARD: i al contrari;

-Home, si és un nen posa-li una caixa maca. Que vol dir maca? Si no el tinc a ell, la caixa no serà mai maca... que si blanca i rosa, saps?

No sé, hi ha molt dolor, hi ha molta manipulació...i la gent... això no es fa. Això és jugar amb la gent. Per això no interessa gent que pensi gent que...

RICARD: més coses, Laia que et pugui ajudar...

LAIA: m'ho has anat responent tot molt bé, la veritat. Quin perfil de persones s'adrecen a la vostra entitat?

RICARD: tothom. I cada cop cultures més diferents.

LAIA: ah si?

Pr.27. RICARD: sí. Pel fet de viure aquí, fa que agafin molt els rituals d'aquí. Musulmans i hinduistes, budistes... i viceversa. Hi ha molta gent catòlica que per ritmes budistes fan enterraments laics. Cada cop la figura religiosa desapareix més i apareixen altres figures. Perquè es contempla la vida i la mort com un fet natural. No és quelcom diví, és alguna cosa d'aquí. I les famílies joves, sobretot molt més honestes.

El suïcidi és quelcom que ens preocupa molt i estem treballant, molt, molt, molt. Moltíssim! A escoles molt. Perquè aquí encara que no ens ho diguin se suïciden molts nens a les escoles.

LAIA: si? És que no se'n parla eh!

RICARD: està prohibit.

LAIA: vaig anar a una xerrada del dol que també van dir això. Que hi havia una quantitat de suïcidis que no. Que era la segona causa de mort. Pot ser? Em va semblar entendre...

RICARD: de joves eh. La primera és l'infart i la segona és el suïcidi. Ara ens trobem que no saben com resoldre-ho. Cada 2 hores i mitja es mor un nen.

LAIA: déu n'hi do.

RICARD: i ningú en parla. Ningú diu res.

LAIA: hi pot estar relacionat el tema del bullying?

Pr. 28. RICARD: baixa autoestima, dols anteriors, abandons dels pares, por. Por a viure eh, no por a morir. És més fàcil per ells marxar que quedar-se. Això és el que creuen. Quan parlem amb ells no. Quan fem prevenció no. Ells no volen matar-se. A ells els agradaria trobar un sentit a la vida, arrelar-se... passa que el que els oferim és tan poc atractiu... amb tan poc ancoratge que no ...no es senten identificats i se'n van. Adults també eh. Ara hi ha una associació que és "dret a morir dignament" que treballen el suïcidi assistit. Ara quan s'aprovi l'eutanàsia ja tenim un pas més. Ja veureu com igual que va haver-hi la llei de l'avortament, la llei de matrimonis gais, la llei del divorci... això actualitza la població. La va fent més madura si més no, té més opcions. Però és clar, és que baixa autoestima, dols anteriors, abandons dels pares, por. Por a viure eh, no por a morir. És més fàcil per ells marxar que quedar-se. Això és el que creuen. Quan parlem amb ells no. Quan fem prevenció no. Ells no volen matar-se. A ells els agradaria trobar un sentit a la vida, arrelar-se... passa que el que els oferim és tan poc atractiu... clar, venim d'això eh. Molta gent viu per la por a la mort. D'aquest càstig suposat. Però els que no són creients no tenen pas cap problema. Saps el que vull dir?

Entrevista 3: Educadora Social

PR.1. Hi ha dues cofundadores de l'associació, una és l'Ana Maria Agustí i l'altre la Montse Escarda que són les que van escriure el llibre del nen i la mort que suposo que has estat fent treball sobre això l'hauràs conegut... Sí si em sonava, doncs elles dos l'Ana Maria és mestre i psicopedagoga amb el qual el tema escolar ho domina molt bé i jo vaig entrar en contacte amb l'associació per què vaig necessitar jo per mort d'un familiar però fa d'això quinze anys i arran d'això jo m'he anat incorporant al funcionament de l'Associació, als acompanyaments i ara també a les escoles amb l'Anna Maria jo com a acompanyant et contestaré tot el que pugui, si hi ha alguna cosa que et queda molt fluixa doncs ja l'hi podríem demanar amb ella que t'ho acabés d'explicar.

El tema de les escoles creieu que potser les Mestres tenen suficients eines per tractar aquests temes dins de l'aula i per això potser us vénen a buscar a vosaltres? Perquè també toco molt aquest tema de les Mestres tinc amigues Mestres i quant vaig començar l'estudi em van comentar això em van comentar això....és que a l'escola no els toquem aquests temes i que en l'àmbit personal es trobaven que tampoc rebien formació sobre això durant la carrera i es trobaven que tenien poques eines a l'hora de gestionar aquests temes.

Val, per tant una pregunta abans de començar, ets estudiant d'educació social, havia entès jo.

D'acord.

El que passa que ho enfoco molt a l'escola perquè després vull fer alguna intervenció des de l'educació social com per cobrir aquesta mancança que jo penso que hi és.

PR.2. Realment quan nosaltres **anem a les escoles generalment no sempre en molts casos ens truquen perquè hi ha hagut una mort, o d'un alumne o d'un familiar lligat amb algun alumne i es troben que no tenen eines per encarar el dol i totes les emocions que es generen a partir del dol des de l'aula i és aquí**

on entrem nosaltres. A veure sí que és cert que no se'n parla sobre la mort sobre la vida se'n parla, sobre la mort no ho sigui que es parla de la vida però d'una manera segada perquè, bé ja només des de la part de la biologia ja es podria parlar de la mort, les fulles, els animals és a dir, hi ha moltes situacions que ens donarien possibilitat, això seria una mica més pedagogia de la vida i de la mort, ens donaria possibilitat de parlar de la mort als nens ja des de molt petits parlem ja des de P2-P3 des del moment que puguin reconèixer que una fulla cau d'un arbre, ja es pot començar a parlar de la mort encara que ells no puguin entendre el concepte i tot el que va associat a la mort llavors és des d'aquí que nosaltres insistim a les escoles perquè tot aquest tema ja es vagi incorporant en l'àmbit curricular, és el que ens agradaria a nosaltres.

PR.3. Després quan hi ha una situació de dol llavors ja és una formació més en acompanyament al dol, clar el dol el que demana és expressió és poder expressar les emocions i posar paraules al que es viu i el que se sent clar en una aula en principi sembla que no hi hagi espai però s'ha de fer llavors el que nosaltres sempre aconsellem és que es creïn aquests espais quan es comença els curs o en el moment que passa alguna cosa que és créi aquest espai a l'aula per exemple no preguntant directament o sigui els detalls ja depèn molt de cada situació, pot ser que la mestra pot ser que el nen o la nena no expliquin res del que ha passat i la mestra ho sàpiga, pot ser que el nen ho digui al mestre i no en vulgui parlar o sigui depèn de cada situació, per exemple si el mestre sap que un nen ha patit la mort d'un ésser estimat i el nen l'hi dóna el seu consentiment o n'hi parla senzillament pel fet que n'hi parli el mestre ja pot suggerir i que et sembla si parlem una mica a la classe com ho veuries, i si no hi ha massa resistència, és facilitar això es pot fer de diverses maneres. Depèn del nen clar, això depèn de cada situació, es pot fer dient al nen que expliqui directament el que ha viscut o senzillament preguntar en general si després d'unes vacances d'estiu o després d'unes vacances de nadal o de setmana santa quines coses extraordinàries hi ha hagut i dintre d'aquestes coses extraordinàries. El mateix nen o nena ja té l'oportunitat d'explicar el que a passat a part d'aquesta explicació ja es pot anar preguntant i indagant una miqueta doncs explica'ns que vas sentir que vas viure, com va ser aquest

enterrament i que el nen tingui l'opció, **més que res perquè no és creí un món diferent entre ell i els companys,** això en aquesta situació específica. Poso un exemple si es tracta de la mort d'un docent o d'un treballador de l'escola es pot pensar un ritual en l'àmbit de tot l'alumnat perquè tothom pugui participar o sigui el cas és **crear espais que puguin permetre l'expressió dels sentiments** que les coses no quedin tapades sota una aparent normalitat perquè aquesta normalitat o hi és quan passa una cosa així és aparent però no hi és llavors es tracta de fer explícit l'implícit bàsicament es tracta de, buscar fórmules per fer això per fer explícit el que és implícit i que no hi hagi talls és a dir **que el nen que vingui de casa amb una situació familiar on hi ha dolor per la mort d'un ésser estimat, no arribi a l'escola s'hi ha de posar una màscara sinó que quan ell entri a l'escola o quan ell entri a la classe el seu professor i els seus companys sàpiguen el que està vivint això crea lligams, això trenca l'aïllament, normalitza la situació** i fa que no es visqui aquesta diferència en forma d'aïllament és on tenim més gran problema en el tema del dol, l'aïllament.

I així l'abordatge que vosaltres feu seria així?

PR.4. Si, si hi ha casos particulars en **la formació, la basem en el llibre del nen i la mort val, i sobre això anem fent per a bé, primer per entendre com es diu la mort per diferents edats, com es manifesta el dol i de quines maneres diferents es pot acompanyar a diferents edats tot això apareix al llibre, tot això és el que es va parlant amb els claustres de professors** però a més, com que sempre van sortint situacions de dol, sigui per mort o sigui per separacions que això en principi nosaltres quan fem formació per acompanyament a la pèrdua normalment és per mort però bé, ja ens preocupem d'explicar que hi ha molts tipus de pèrdues i que el dol ens genera altres però bé, el cas és que sempre van sortint exemples i a partir d'aquests exemples s'han de treballar a les escoles i de vegades les mateixes situacions no serveixen per dir vinga va que pot estar vivint aquesta persona, que podem fer, quina informació tenim, com podem entrar en contacte amb la família, aquesta és un altre, intentar que família i escola tinguin contacte per unificar per a posar aquests ponts.

Molt interessant.

PR.5. La veritat sí que ho és d'interessant, la veritat és que ho vaig fer i és bonic de fer i els infants ho reben bé? Si creieu que tenen la dificultat aquesta de parlar del dol o de la mort i d'aquests temes.

Mira pel que jo vaig veient **tenim més dificultats de parlar de la mort els grans que els infants, llavors els infants el que capten és la nostra dificultat, ells no la tenen si ells, capten aquesta dificultat, no en parlaran però si ells veuen que la persona que ells tenen al davant en parla, serà molt fàcil que en parli o sigui capten la dificultat.** Ells, no tenen la incapacitat en general de parlar hi, pot haver casos particulars d'infants molt reservats però en general el que es capta és la dificultat dels adults per parlar-ne i els infants com que el que fan és aprendre del que fem els adults senzillament fan el mateix però quan tenen oportunitat de parlar ho agraeixen i molt i es nota per què hi ha un canvi en l'actitud.

Quin perfil de persones s'adrecen a la vostra entitat? Perquè he vist que feu grups de suport de dol.

PR.6. Si mira la nostra associació és de grups d'acompanyament al dol, ho dic per diferenciar-ho bé del suport al dol de ponent que és una altra tipologia de funcionament. A la nostra associació venen persones que bàsicament han patit la mort d'un ésser estimat, també ens contacten persones que pateixen una malaltia avançada greu, de fet jo acompanyo un grup de persones amb malaltia greu i també ens arriba algun cas per divorci o separació per què s'entén que tot el que genera una ruptura d'aquests tipus sigui per mort sigui per separació, és a dir, per pèrdua de la Salut pot generar un dol, però bàsicament el gran gruix és la mort d'un ésser estimat o la parella, els fills o els pares.

I el perfil de professionals que ateneu són de l'àmbit sanitari psicologia o potser més infermeria...?

PR.7. Mira nosaltres totes les persones que treballem a l'associació **som voluntàries**, el que passa que som voluntàries amb formació per exemple jo sóc educadora social i a part d'això sóc terapeuta gestalt i a part d'això he fet el postgrau d'especialista d'acompanyament al dol que també és una altra cosa que ho porta l'Associació, impartim un curs d'especialista en acompanyament al dol, llavors tota persona que entra en l'associació a treballar, com a mínim ha de fer aquest curs d'especialista que és com un postgrau, si no té això pot treballar de diferents maneres però no la deixarem acompanyar persones, tenim metges, tenim infermeres, tenim Mestres, jo com a educadora hi ha psicòlegs o sigui d'àmbits hi ha diferents per exemple com al grup de nens, tenim un grup de nens que està conduït per una metgessa, una treballadora social, una psicòloga i una mestra però l'important és que totes han passat per la formació de l'especialista d'acompanyament al dol després també nosaltres ens hem de conèixer i des de l'associació donar el vistiplau però això ja és més de coneixement de persona, **persones que tinguin capacitat de fer treball personal, perquè clar per acompanyar a persones que estan en situació de dol has de saber-te acompanyar tu els teus propis dols, és un requisit bàsic i és el que intentem que s'aprengui en el curs d'especialista d'acompanyament al dol,** després anem identificant el que anem arrossegant nosaltres i que ha passat que no ho estem elaborant perquè **si nosaltres no ens podem acompanyar a nosaltres mateixos, no podem als altres, també hi ha una part de coneixement personal** mira és una **persona que sap identificar-se sap veure's sap treballar-se i al mateix temps hi ha empatia hi ha capacitat de comprensió, molt de respecte** però tot això es va veient durant el curs d'especialista

Molt interessant aquest curs.

PR.8. Si la veritat sí que ho és per **qualsevol persona, t'hi vulguis dedicar o no t'hi vulguis dedicar perquè al final dols en vivim nosaltres o les persones que**

estan al nostre voltant o sigui que saber com posicionar-se davant del nostre propi dolor o del dolor dels altres sempre és interessant. Si, perquè està en el dia a dia i és això que no se'n parla i ho fa com més difícil. Això mateix, doncs bàsicament es va pensar per aquests dos motius, un perquè totes les persones que volguessin entrar en l'associació el poguessin fer i segon per a **visibilitzar el tema de la mort**, visibilitzar-lo perquè ja hi és, és poder-l'hi donar visibilitat i **poder-ne parlar clarament** que vivim com ens sentim i com actuem, és molt interessant a més ho pot fer qualsevol persona o sigui a títol de postgrau es pot tenir si hi ha formació universitària però si no es té formació universitària no és motiu per no fer-ho es dóna un certificat a mesura que s'ha fet el curs i de cara a la participació en l'Associació nosaltres, ens és el mateix.

Els feu presencials tots

PR.9. Si perquè el tipus de treball que requereix és presencial és molt treball vivencial. També hi ha molta teoria però s'interactua molt també perquè com estem parlant de dol a les persones se'ns va despertant també el que anem vivint, ens ressona, per ressonància i per això és molt bo de fer-ho presencialment i edemes perquè també es **crea una cohesió de grup** que facilita i ajuda, és una reproducció d'el **que s'intenta en l'acompanyament al dol que és crear un espai segur on es pugui parlar de dolor, també el dolor el que necessita és un espai segur**, doncs allà també i per això és presencial és que ni ens hem plantejat de fer-ho en línia, sí que hi ha, un curs de prisma adreçat a professors que és molt bon curs i és en línia completament adreçat a Mestres per acompanyar al dol d'infants i fer pedagogia de mort i de vida, val la pena pels i les Mestres és una eina molt bona, les persones que ho fan són molt competents i realment està molt ben fet i aquest és en línia, fan varies edicions durant l'any això es troba a PRISMA i el curs es diu acompanyament al dol a infants i adolescents a les aules.

No sabia que eres educadora social i em va súper bé.

PR.10. Ah si, fa anys que vaig acabar iestic una mica rovellada però per això et preguntava quan em preguntaves tant pels Mestres, en part vaig agafar la trucada per això, vaig pensar mira d'educadora a educadora.

Doncs em va súper bé perquè no he trobat cap mirada des de l'educació social, perquè jo el que també vull és reivindicar la figura de l'educadora social com a possible figura que pot acompanyar aquest procés de dol i de mort també i una mica l'estudi va al voltant d'això de les mancances que hi ha i com des de l'educació social es podria fer alguna intervenció, bé ho he d'anar mirant a veure què es podria fer, i clar tu que ets educadora social es voldria demanar això si és una bona figura que pugui acompanyar aquests processos, quines competències s'han de tenir perquè com el tema del dol és un àmbit que es **treballa molt des de la psicologia es podria acompanyar més d'una manera educativa.**

PR.11. Clar nosaltres el que fem des de l'associació és treballar amb diferents perfils professionals i cadascú aporta una miqueta el seu però al final el que **demanem és una formació comuna i una sèrie de competències** en l'àmbit personal sí que en el grup de nens per exemple per nosaltres és important que hi hagi un mestre que hi hagi o no un psicòleg ja no és tan important o que sigui educador o que no ho sigui ja no és tan important però sí que hi hagués un mestre mes que res perquè existeix una facilitat de comunicació amb infants i això evidentment un educador social també ho pot tenir però vaja jo com a educadora que sempre he treballat amb adults jo personalment tinc mancances a l'hora de relacionar-me o parlar amb infants jo puc fer l'educació a Mestres però la resta els hi deixo amb ells perquè personalment no és una facilitat que jo tingui. I això per exemple en el grup de nens és important ara per acompanyar els altres grups de vidus de pares o persones amb malaltia la veritat és que aquí nosaltres no hem vist diferències el que **necessitem és saber que hi ha la formació i que la persona té les competències i a més a tipus personal** amb això no t'ajudo gaire...

clar llavors el que procurem nosaltres quan anem a les escoles és que siguin els mateixos Mestres els que introdueixin tot aquest treball dintre de l'escola de fet nosaltres el que proposem quan anem a les escoles és que una vegada ja entrem nosaltres i comencem a fer la formació és que com a mínim un parell de Mestres comencin a fer l'especialista ,un parell de Mestres per curs, més que res per evitar problemes de substitució i que siguin ells mateixos els que centralitzin una miqueta tots els protocols que se segueixen a l'acompanyament al dol i que centralitzin una miqueta tot els l'assessorament a nivell de pedagogia també.

És a dir, la vostra formació va més encaminada cap als Mestres.

A les escoles sí.

Tu com a educadora social vas rebre alguna formació al voltant del dol?

PR.12. Cap ni una, a veure sóc de la primera promoció ja fa anys però no recordo rebre cap mena de formació quant a acompanyament al dol recordo moltes formacions fins i tot em recordo de l'itinerari de gent gran, no recordo que hi hagués formació en aquest sentit de fet jo mateixa no hagués entrat en contacte amb res de tot això perquè es va morir el meu marit ja fa anys si no hagués estat per això en la meua vida, no es vivia ni se'n parlava ni això, jo és que tinc un historial, tinc un currículum familiar important, però ni se'n parlava ni es feia o sigui apareixia aquesta aparent normalitat, però ni a la universitat no recordo estudiar en el grau res que ens fes capacitar sobre el tema de la mort i de l'acompanyament al dol de fet és un tema, a part de la feina de l'associació o bàsicament la feina base de l'associació és visibilitzar això perquè és un tema tabú com diu l'Ana Maria sempre hem de canviar de tabú del sexe hem passat a la mort, ara el sexe no és un tabú però la mort sí que ho és, la mort i la malaltia i tot el que comporta.

I creus que això que sigui un tabú repercuteix a l'hora d'elaborar el nostre propi dol ens pot dificultar i tot aquest tema?

PR.13. Totalment perquè primer ens nega el llenguatge per poder-ne parlar per poder-hi posar paraules, nosaltres sempre fem servir una cita d'en Shakespeare que diu "poned palabras al dolor por que el dolor que no habla gime en el corazón hasta que lo rompe ", doncs, el primer que ens nega el tabú és la possibilitat de parlar-ne si no posem paraules a les emocions si no podem expressar tot això, queda dins de la persona i acaba trencant a la persona o sigui el primer problema després evidentment la falta de reconeixement del dolor ja no és només el fet de posar-hi paraules sinó el que puguis reconèixer en l'àmbit personal i se't pugui reconèixer a nivell al voltant que estàs patint un dolor.

Clar el fet que sigui un tabú fa que les persones s'esperin que en el mínim temps possible es posin en marxa una altra vegada i tornin a aquesta aparent normalitat, que funcionin com sigui però que funcioni i que a més es guardin tot això per a la seva vida íntima i personal quan nosaltres el que pensem és que s'hi hauria d'unificar una miqueta o sigui la persona ha de poder ser ella amb tota la seva integritat en els diferents àmbits de la seva vida evidentment quan vas a la feina has de treballar i quan estàs amb amics fas una sèrie de coses que no fas quan estàs a casa però que no t'hagis de tallar, és a dir que no hagis de deixar tot el teu dolor a casa quan surts per anar-te'n a treballar i sortir partit i agafar i posar-te una mascara quan estàs amb els teus amics si no esdevingués un tabú en podríem parlar amb més tranquil·litat, en podríem fer broma, podríem parlar de la mort, podríem parlar de les pors que tenim davant de la malaltia i de la mort encara que no ho estiguéssim patint però ja el fet de parlar-ne ajudaria a treure neguits i a treballar angoixes.

Pr.14. A veure, m'has preguntat si afecta, doncs això no hi podem posar paraules i després no podem compartir tampoc, no ens permet compartir, fa que no es pregunti com que és un tabú tampoc no coneixem per tant moltes vegades ens guiem per la màxima aquella de no m'avanço perquè no sabré que dir-l'hi doncs és que a la persona que està en dol no escoltarà el que l'hi dius veurà el fet que t'hi atansis, podem dir una bajanada, podem dir

una ximpleria però serà més important el fet que t'atansis és molt millor equivocar-se que la indiferència per a la persona que està en dol, la persona que està en dol té ganes de parlar del difunt te ganes de parlar del que ha viscut i té ganes de fer-ho durant molt de temps i aquesta és una d'aquestes coses que no sabem.

Som potser nosaltres que no ens atrevim.

PR.15. Clar!, no preguntem per què a més tenim la sensació que si l'hi preguntem, l'hi recordarem quan la persona que està en dol constantment està pensant en la persona que es troba difunta constantment, l'únic que farem és donar-l'hi l'oportunitat que en parli tot això si coneguéssim que passa quan s'està en dol seria més fàcil atansar-se a les persones que estan amb dol i integrar-les dintre del nostre propi funcionament i incloure'ns nosaltres dintre del seu en parlariem a les escoles si no fos un tabú, ara es parla de sexe a les escoles quan era un tabú no se'n parlava doncs amb la mort el mateix parlariem de la mort i de la malaltia i de les emocions i dels sentiments i de totes les dimensions que queden alterades en una persona en l'àmbit social, en l'àmbit emocional, en l'àmbit físic tot això podríem parlar amb els nens per tant ja no seria una situació desconeguda podríem donar-nos compte del què està vivint un altre per què ja ho sabríem per què ja ho hauríem sentit i si ho visquessin ells mateixos tindríem les Claus per reconèixer-ho, hi hauria permís per plorar que ara no n'hi ha hi hauria permís per plorar, estiguessis on estiguessis no parlem de desmuntar però el fet de posar-se a plorar que caiguin unes llàgrimes no seria un problema no seria un motiu d'incomoditat, ho trobaríem una cosa normal, o sigui el fet que no fos un tabú evidentment faria que integréssim la malaltia i la mort com a part de la vida.

I creus que a través de l'educació es podria trencar aquest tabú?

PR.16. Seria una via molt bona però no l'única evidentment seria una via molt

bona sobretot de cara als infants per què es podrien trencar tabús amb ells i es podria anar treballant per un futur però al mateix temps s'hauria de treballar amb els adults, amb les famílies, amb les residències de gent gran amb els esplais a tot arreu.

I com creus que es podria treballar amb els adults.

Amb els adults doncs mira nosaltres amb els adults és un treball personal, amb els adults l'únic que cal si ho penses jo crec que parar-se i deixar-se sentir i començar a adonar-se del que hi ha com treballar d'adults a adults? Home des de l'escola seria fàcil començant pels pares, se'ls hi podria fer formació directament del dol als pares, a les residències al personal que hi treballa hauria de conèixer perfectament, és que ni que sigui en l'àmbit teòric.

Clar jo he estat treballant en residència molts anys i no hi ha formació.

PR.17. Clar que està vivint una persona, que significa dir adéu que significa el dol perquè una persona gran té una acumulació de dols ja no només de persones si no d'habilitats d'històries viscudes tot això s'hauria de conèixer i tot això hauria de ser absolutament primordial.

Entrevista 3. Persona que va elaborar un dol complicat

P.1. Creus que en la societat actual es parla prou de la mort? I que l'acceptem?

Pr.1. 1. No perquè, és un tema tabú, així com la malaltia... o sigui, hi ha molts temes que en teoria ens fan mal psicològicament o emocionalment i llavors no es toquen per no haver de ferir emocionalment. Però és una emoció que s'ha de realitzar i s'ha de fer aquest dol i aquest acompanyament. Perquè ho sigui, morts hi ha hagut sempre. La gent es mor, es mor cada dia gent. Tal com neix es mor i quelcom tan quotidià com pot ser la mort no t'ho expliquen, no saps com agafar-ho.

Pr2.1 Després el problema també és que la gent et victimitza, victimitza a les persones, després les persones ens ho acabem creient...i no t'ajuda a sortir d'aquest pou. Aquesta victimització, que fa la gent cap a tu.

P.2. Creus per tant que quan arriba el moment d'elaborar un dol per una pèrdua propera estem realment preparats?

pr.1.2 No, gens! Però ni una mica. No, no estem preparats. De fet, quan a tu et passa quelcom així i vas amb el teu doctor de capçalera el primer que fan és receptar-te psicofàrmacs, per no haver de passar aquest dol quan realment passar aquest dol és necessari. El fet d'amagar-lo o d'adormir-lo no és beneficiós per la persona.

P.3. Creus que el fet de no elaborar aquest dol de manera natural et pot portar problemes més endavant?

Pr.1.3 Si, perquè el que fan els psicofàrmacs és tapar el dol, però el dol està allà i el dol va fent forat i si no l'elabores quan l'has d'elaborar, tard o d'hora surt. Per una cosa o per un altre, tard o d'hora surt. I com més tarda a sortir, més mal fa. Perquè és quelcom que vas tenint a dintre, que se't va acumulant amb altres coses i que no aprens a gestionar i el fet de tenir tots aquests sentiments adormits et fa que quan tu et plantejes el deixar aquesta medicació o el que sigui, aflora tot d'una manera bestial i no ho atrapes. No ho atrapes perquè és una emoció o un sentiment que tu no havies sentit, llavors no saps com va, llavors entres en depressió ... És molt caòtic.

P.4. Creus que seria millor passar-ho en el moment?

Pr1.4. Sens dubte, però avia'm! Si es quelcom que ha existit tota la vida, el dol, joder, les persones ens morim. Cada dia es mor la gent, de fet actualment es mor més gent, que no pas en neixen.

Però està com tapat...

Si, sembla que les persones no puguem estar baixes de moral, o tristes, o el que sigui... saps?

De fet quan et trobes algú sempre,

- Com estàs?

- Bé, bé...
- No, no estic bé saps?

Però no hem set educats per dir la veritat emocionalment, i voler tenir sempre aquesta bona cara i que estic bé. Doncs no, no estic bé.

P.5. Creus que a l'escola s'hauria de parlar d'aquests temes, de la mort, del dol, educar en aquest sentit?

Pr.1.5 Si, perquè la veritat és que hi ha molts nens per exemple, que quan es moren els avis ho passen molt malament. Passen veritables traumes. Jo crec que és important parlar del dol.

pr.2.5. De fet, ara a les escoles es parla molt de les emocions, hi ha educació emocional, però tot i així segueix faltant aquesta educació per al dol. I el dol no deixa de ser una emoció o un sentiment que ve de la tristesa saps? I no se'n parla i la tristesa moltes vegades és necessària, perquè la tristesa el que fa és que ens ajuda a parar el cos, tan físicament com mentalment com per tornar a reorganitzar una mica la teva vida saps? I jo crec que hi ha moltes maneres d'explicar el dol als infants i no es fa. Per mi és un error.

P.6. Per tant creus que parlar de la mort a l'escola pot ajudar, en el moment en el qual ens trobem a elaborar un dol d'una forma més natural i menys traumàtica?

p.1.6. Si, però jo crec que a l'escola, a l'escola formal sent infants, però també als instituts, però també a l'escola d'adults, també a molts llocs perquè, o sigui... ara s'hauria de començar des d'infància per encara que comencem des d'infància, tenim moltes generacions que també necessiten saber d'aquest dol, per exemple fer educació a la universitat sobre el dol tampoc ho veig de més. I més a carreres de l'àmbit social o de l'àmbit educatiu com parlem amb infància, tant com de l'àmbit de la salut o sigui, jo crec que hi ha moltes carreres on entraria el tema del dol i on seria important parlar-ne. Professions a les quals es té contacte amb altres persones, jo crec que és important que hi hagi aquesta educació.

P.7. A nivell educatiu, universitari si que es toca molt amb infermeria, però en temes d'Educació no es fa res.

Pr.1.7. Doncs si, seria molt important, però ja et dic, mirar aquestes generacions que no han tingut aquesta educació sigui institut, gent gran, amb moltes coses.

Pr.2.7. A vegades hi ha gent gran que han estat tota la vida junts i quan un de la parella es mor, l'altre no tarda pas gaire. I jo crec que moltes vegades és perquè no sabem pair aquesta pèrdua, i jo crec que hi hauria d'haver educació però per totes les edats, sobre el tema del dol.

P.8. I creus que el fet que no se'n parli és una qüestió de por també?

pr.1.8. Moltes vegades depèn de què s'hagi mort si que se'n parla més, que no d'altres. És a dir, quan la mort ha estat per causes naturals com un càncer o quelcom així no s'acostuma a tocar. Ara, quan han estat temes molt dramàtics si que es toca més. Però tot i així no es toca el tema. Per què? No ho sé. Potser perquè el sol fet que jo no em veig capaç d'acompanyar a algú en el dol. Bueno, ara si, perquè com jo he passat per quelcom similar si que podria. Però una persona que no hagi passat per un dol així important, com que no hem estat educats per superar-ho, tampoc tenim les eines suficients com per acompanyar a una altra persona a fer-ho. Saps?

pr.2.8. Llavors jo crec que el que ens fa por és no estar a l'alçada o de fer més mal que bé. Alhora d'acompanyar a aquest dol o a l'hora de parlar-ne. Perquè no tenim les eines per fer-ho. No tenim les eines per aconsellar. I jo crec que aquest és el problema i la por que potser tenim les persones. Avia'm, si algú a mi em ve, una dona per exemple i em diu que ha patit violència de gènere, no sé si la sabré acompanyar. M'entens? Perquè com tampoc se ha parlat, no sé si la sabré acompanyar emocionalment, en aquest camí, saps? O perquè no tenim les eines i com la meva generació no tenim les eines aquestes emocionals ens hem hagut d'espavilar, o a força d'hòsties de la vida o el que

hem pogut llegir. Jo crec que potser aquest és un dels temes, que ens fa por perquè no tenim eines i no sabem com abordar el tema.

P.9. Quan tu et vas trobar en la situació elaborant el teu dol, tu tenies la necessitat de parlar-ne?

Pr.1.9. Jo el meu dol l'he elaborat fa molt poc, 10 anys després quasi bé. Perquè en el seu moment, com el fet va ser una mica dramàtic, el metge va creure que jo tenia risc de suïcidi perquè el que havia passat era molt greu. Però a mi aquell metge no em coneixia de res, no m'havia vist mai. No era el meu doctor de capçalera. Llavors el que va passar és **que a mi em van sedar de seguida. Vaig començar a prendre antidepressius, relaxants musculars no el vaig poder elaborar en el seu moment, i el vaig elaborar 10 anys després, molt més pronunciat, i amb seqüeles que m'han quedat com pot ser una depressió., etc... i no em van deixar elaborar aquest dol. Jo**

P.10. En aquell moment, les persones del teu voltant et van facilitar un espai per poder parlar del que havia passat, o van tenir dificultats, ja sigui per no saber com ajudar-te?

Pr.1.10. Segurament, avia'm, és que és una mica complexa. A casa, si que vaig tenir una mica aquest espai, sobretot amb la meva germana. Potser perquè som més semblants per edat o el que sigui, però **sí que és veritat que amb els amics o a casa quan jo estava, que plorava molt, etc... el què feien era canviar-me el tema saps?** Jo ja sé que ells ho feien amb bona intenció i **jo no tenia prou forces per a dir-los que jo necessitava parlar del tema i en aquell moment, potser jo tampoc ho sabia que necessitava parlar d'aquell tema** saps? I a mi em feia molta falta parlar del tema. El que passa que **els amics o la família veien que tu paties quan en parlaves i el que intentaven és això, tancar aquest patiment quan realment, aquest patiment és necessari.** Perquè el patiment també ens ajuda, ens ajuda a moltes coses a organitzar-nos, a moltes coses i el que feien els meus amics, que jo potser, si no hagués tingut les eines, també hauria fet el mateix que han fet ells. Ara com ja en tinc, com que ja tinc les eines, però és clar, ostres, que algú hagi de passar per això, per tenir aquestes eines... ho trobo una mica fort. Llavors crec, que si ja des de petits s'ensenyen, doncs bueno ,tot millora una mica, *no?*

Pr.2.10. Sobretot, que parlar-ne no és que sigui important, sinó que és necessari. Perquè les coses quan es verbalitzen es veuen diferents.

P.11. Amb un dels cursos, d'aquests que vaig anar, del dol, explicava la infermera, que era especialista en dol que ens costa acompanyar a una persona que està en un procés de dol o que ha patit una mort popera perquè no tenim elaborada la nostra pròpia mort, i és clar, haver d'acceptar que l'altra persona s'està morint o està passant per un dol, vol dir que he d'acceptar que jo també em moriré i això no ho acabem d'acceptar.

P1.1.11. Sí, sí, pot ser. I és això, que no entenem la mort. Sembla que no siguem conscients que la mort forma part de la vida. Del final si, però forma part de la vida.

P.12. I creus que si tinguéssim més present la mort, o sigui, tenint més present que podem morir, viuríem d'una altra manera la vida , és a dir, que una educació per la mort ens podria ajudar a entendre la vida d'una altra manera, aprofitant-la més...

Pr.1.12. Avia'm, està bé saber que hi ha la mort i que ens morirem, però tampoc ha de condicionar la nostra vida. Jo no puc fer-ho tot ràpid, corrents i amb conductes de risc a "tope" dient que total com que em moriré... si Bueno... sí que hi estic d'acord però tampoc obsessionar-se amb el tema. Clar, tots ens morirem, però que això no ens condicioni la vida tampoc i per això és important també aquesta educació en el dol perquè també cal dir que tot i saber que ens morirem que no ens condicioni la vida.

P.13. És que els autors que he llegit diuen molt això, jo tampoc se molt com entendre-ho i per això també m'ha agradat escoltar la teva opinió.

Pr.1.13. Si però és clar, això tampoc et pot condicionar la vida...

Pr.2.13. Si el que passa que els autors parlen d'aprofitar més la vida, en el sentit que de vegades tenim moltes pors ... Que de vegades vivim com si haguéssim de viure sempre.

Pr.3.13. Si bueno, però el fet de reconèixer que nosaltres també ens morirem està molt bé. Però tocar gaire el tema jo també penso que primer, obsessionar-

te no és bo, segon que per exemple jo ara també podria dir, ostres que jo tinc quasi 40 anys, jo més de 80 no crec que duri... només em queden 40... aviam que faig! I això tampoc em deixa disfrutar, ni tampoc em deixa improvisar, ni em deixa ser jo realment. També m'està tallant una mica les ales, jo penso...

Pr.4.13. Ser conscients que si, que hi haurà una mort i que de mort només n'hi ha una, però jo crec que també t'ho pots agafar per la banda de disfrutar, fes les coses guai i ja està... sense donar-li gaires més voltes.

Pr.5.13. Com per exemple, tot el tema dels estudis genètics diuen que a partir d'aquí a 20 anys o així , a tots els nens que neixen ja se'ls hi fa un estudi genètic mirant aviam, que poden arribar a tenir. Per temes genètics si poden arribar a ser diabètics, si poden arribar a tenir demència... jo crec que això està molt bé, és un avenç per la ciència, però jo crec que això en certa forma també ens limita la vida. Perquè si jo sé, ja des que neixo...

Bueno, però pots prevenir llavors...

Com prevens una demència?

P.14. No, una demència no, però una diabetis? Ostres, doncs menjant bé, fent més esport...

Pr.1.14. Sí. Val, però hi ha coses que tu no pots prevenir. M'entens? I el fet de saber o de creure que jo puc arribar a tenir una demència, ostres, a mi això m'acollona, i em condiciona la vida. M'entens? Llavors, no sé fins a quin punt és bo saber més enllà. No sé...

P.15. Quan et vas trobar en aquest moment, vas tenir suport per part dels professionals en l'elaboració del teu dol?

Pr.1.15. Si jo anava amb una **psicòloga, i la veritat a mi em va ajudar molt moltíssim** anar al psicòleg i la meva doctora de capçalera també. El que passa, és que en el moment que em va passar, la meva doctora de capçalera estava de vacances i a mi em va atendre un altre metge. Però quan vaig poder parlar amb la meva doctora de capçalera em va dir;

- Jo no t'hauria receptat mai això, però com ja fa 1 mes que ho estàs prenent i ara no és tan fàcil deixar-ho.

Pr.2.15. Llavors, vaig seguir prenent medicació, però si és veritat que per exemple, tant **la meva doctora de capçalera em trucava fora de les seves hores, inclús em venia a veure a casa per avia'm com estava,** si necessitava alguna cosa. La psicòloga que em va atendre, també excepcional, em van ajudar moltíssim. La veritat és que sí. De fet, **van ser elles dues les que em van acompanyar en aquest procés, explicant-me que em passaria, com em sentiria, etc...**

P.16. Et va ajudar en aquells moments saber això, que el dol té unes etapes, el que t'aniria passant...

En aquell moment a mi m'ho van explicar, però jo el meu cap estava en un altre lloc.

Prp1.16. **Primer que estava com mig adormida, mig atontada..** Perquè l'hòstia és tan gran que no saps d'on t'ha vingut, i fins que no aterres, passen mesos. Fins al moment estàs, no et sabia dir, però, com si estiguessis drogada, i no t'enteres gaire bé del que està passant al teu voltant.

Pr.2.16. I tu et penses que a fora el món s'ha parat. Però no, el món no es para, continua i tu estàs molt fotut, estàs molt cardat i a baix hi ha algú que està rient o que està súper feliç perquè acaba de tenir un nen o una nena... i això et fa un mal per dintre que et crema, perquè et penses que com tu estàs malament, tothom ha d'estar malament. Però no és així. I a mi anar des del primer moment amb una psicòloga a mi em va ajudar molt. Això i el recolzament de la família.

P.17. Et va oferir en algun moment alguna **sessió d'ajuda mútua, grups de dol...**?

Pr.1.17. **No.** Jo només anava a les visites pautades i elles moltes vegades em van dir, que si necessitava una visita extra que hi podia anar. O sogui, em va oferir moltes facilitats per poder anar a parlar quan jo ho necessités però no em van informar. No se si existien o no existien, però no. No em van informar de cap d'aquests temes.

P.18. T'hauria agradat?

Pr.1.18. Si, perquè tot i que a casa em van ajudar molt, no tenia cap experiència propera. És a dir, a **ningú de casa li havia passat una experiència com aquesta i llavors ells també tenien certa dificultat per acompanyar-me en aquest dol** perquè en part el dol també era seu. O sigui, ells també n'eren part de la família. Eren la iaia, l'avi, el gendre, el jove... llavors clar, jo tampoc podia demanar que m'ajudessin gaire o que estiguessin gaire al meu costat perquè ells també ho estaven passant malament. I a més a més ells feien l'esforç a davant meu de no fer mala cara o de no estar tristos i això tampoc m'agrada, perquè això vol dir que ells tampoc el van elaborar gaire bé el dol, perquè no en vam parlar mai tots junts. Mai ens vam assegurar tots plegats i dir, ostres què ha passat? Com estem? Vaja puta merda... No!

Pr.2.18. O sigui, es va donar per fet que la víctima diguem entre cometes era jo, però ells també.

P.19. Creus que **parlar-ne en aquells moments t'hauria ajudat?**

Pr.1.19. Potser sí, **sí**. Si perquè jo sé que els meus pares i les meves germanes, se l'estimaven molt, amb el nen ja no diem, però amb en Dario se l'estimaven moltíssim. Llavors **ells també van passar aquest dol**, però potser no van rebre l'ajuda necessària perquè són com col·laterals, saps, una mica? Perquè no són la figura principal, però jo crec que el dol l'ha d'assumir tota una família, perquè si un membre de la família està passant per això, l'estat d'ànim d'aquesta persona afecta tota la família. Llavors, crec que hauria anat bé a tots als de la família, inclús als amics. Perquè és clar, repeteixo que jo entre cometes era la víctima principal, però és clar, teníem molts amics en comú. Moltes vegades no es té en compte aquestes víctimes més col·laterals. Diguem que el focus es va centrar amb mi i en la seva mare. Però realment al voltant, hi ha la seva germana, la seva iaia, hi ha amics, cosins. Cosins que eren com germans que no se'ls va oferir aquesta possibilitat de... saps? Només a mi i a la seva mare.

P20. I ara, l'última pregunta, per acabar és, què vas necessitar en aquells moments **i què vas trobar a faltar. (que una mica ja m'ho has anat dient...)**

Pr1.20. Parlar-ne, potser també això **parlar-ne amb la família** el què passa és que és clar, d'això me n'adono més tard. Però, poder parlar-ne més àmpliament amb els amics, amb tothom qui va estar amb contacte amb nosaltres, que ens coneixia, que formava part del nostre dia a dia. **Jo crec que hauria estat bé, fer com aquesta mena de teràpia grupal.** Perquè si, jo potser ja hi estic d'acord que puc ser la principal afectada, però teníem tot un entorn. Entorn d'amistats, de companys de feina, que ens veiem diàriament i potser hauria estat bé veure'ns tots i bueno, potser parlar sobre el tema. Crec que no només era jo que necessitava teràpia psicològica. I què passa? Per exemple aquestes persones que han estat allà, doncs **aquest dol també se'ls hi ha tapat,** però jo crec que tard o d'hora ha de sortir. Clar que amb alguns els hi sortirà més accentuat que a uns altres, perquè uns hi tenien més relació que uns altres, però tard o d'hora això ha de sortir. Perquè no marxa per si sol. I si es queda, es va podrint, i després fa molt mal.

P.21. Per acabar, tu que ets educadora social, creus que seria una bona figura per acompanyar un procés de dol, o una persona que està morint, en un hospital, a casa...

Si, absolutament.

P.22. Amb una mirada més educativa potser? Ja que és molta feina de la branca de psicologia el tema de les emocions.

Pr.1.22. Sí, però els psicòlegs es queden molt en la superfície. Sí que toquen el tema de les emocions i tal, però no et preparen tampoc per més endavant. És com una mica que tapen el moment, t'expliquen quines són les etapes del dol i una mica aquí acaba la seva feina, t'acompanyen en aquestes etapes, però és clar. El psicòleg el pots veure potser un cop al mes perquè representa que aquest dol ja l'has d'anar elaborant tu sola. Però en aquests moments un mes es fa molt llarg. Llavors, jo **crec que és necessària una figura que sigui una mica més constant i poder compartir això. Que t'acompanyi, sobretot que t'ensenyi, no només a com gestionar-ho tu, sinó com fer-hi front o com parlar de forma assertiva amb qui està al teu voltant per dir-li;**

- **Escolta, necessito fer això, necessito fer allò ...**

Pr.2.22. Perquè moltes vegades quan estem tan enfonsats no tenim la capacitat suficient per a gestionar.... Per exemple, una sola xerrada de dir-li a la meva amiga.

- No, és que jo necessito parlar.

No tenim aquesta capacitat. La perdem, perdem tota la força i perdem pràcticament la personalitat i necessitem algú d'una forma més constant que ens vagi fent una mica de pautes i que ens ajudi una mica a ordenar-nos el dia a dia, perquè és molt caòtic tot. Hi ha ressentiments... és molt caòtic. I si, si jo crec que és molt necessària la figura de l'educadora social.

Annex 3: taula categoritzacions

EDUCADORA
Mort, dol i educació
<p>Pr.2. només des de la part de la biologia ja es podria parlar de la mort, les fulles, els animals és a dir, hi ha moltes situacions que ens donarien possibilitat, això seria una mica més pedagogia de la vida i de la mort, ens donaria possibilitat de parlar de la mort als nens ja des de molt petits parlem ja des de P2-P3 des del moment que puguin reconèixer que una fulla cau d'un arbre, ja es pot començar a parlar de la mort</p>
<p>Pr.3. Més que res perquè no és creï un món diferent entre ell i els companys,</p>
<p>Pr.3. Que el nen que vingui de casa amb una situació familiar on hi ha dolor per la mort d'un ésser estimat no arribi a l'escola, s'hi ha de posar una màscara sinó que quan ell entri a l'escola o quan ell entri a la classe el seu professor i els seus companys sàpiguen el que està vivint això crea lligams, això trenca l'aïllament, normalitza la situació</p>

Mort, dol i societat

Pr.2. és cert que no se'n parla sobre la mort sobre la vida se'n parla, sobre la mort no ho sigui que es parla de la vida però d'una manera segada

Pr.8. qualsevol persona, t'hi vulguis dedicar o no t'hi vulguis dedicar perquè al final dols en vivim nosaltres o les persones que estan al nostre voltant o sigui que saber com posicionar-se davant del nostre propi dolor o del dolor dels altres sempre és interessant.

Pr.8. Si, perquè està en el dia a dia i és això que no se'n parla i ho fa com més difícil visibilitzar el tema de la mort, poder-ne parlar clarament

Pr.10. treballa molt des de la psicologia, es podria acompanyar més d'una manera

Pr.12. perquè és un tema tabú com diu l'Ana Maria sempre hem de canviar de tabú del sexe hem passat a la mort, ara el sexe no és un tabú però la mort sí que ho és, la mort i la malaltia i tot el que comporta.

Pr.13. I creus que això que sigui un tabú repercuteix a l'hora d'elaborar el nostre propi dol ens pot dificultar i tot aquest tema?

Pr.13. Totalment perquè primer ens nega el llenguatge per poder-ne parlar per poder-hi posar paraules,

Pr.13. el primer que ens nega el tabú és la possibilitat de parlar-ne si no posem paraules a les emocions si no podem expressar tot això, queda dins de la persona i acaba trencant a la persona o sigui el primer problema després evidentment la falta de reconeixement del dolor ja no és només el fet de posar-hi paraules sinó el que puguis reconèixer en l'àmbit personal i se't pugui reconèixer a nivell al voltant que estàs patint un dolor.

el fet que sigui un tabú fa que les persones s'esperin que en el mínim temps possible es posin en marxa una altra vegada i tornin a aquesta aparent normalitat, que funcionin com sigui però que funcioni i que a més es guardin tot això per a la seva vida íntima i personal (...)

que no hagi de deixar tot el teu dolor a casa quan surts per anar-te'n a treballar i sortir partit i agafar i posar-te una màscara quan estàs amb els teus amics si no esdevingués un tabú, en podríem parlar amb més tranquil·litat, en podríem fer broma, podríem parlar de la mort, podríem parlar de les pors que tenim davant de la malaltia i de la mort encara que no ho estiguéssim patint però ja el fet de parlar-ne ajudaria a treure neguits i a treballar angoixes.

Pr.14. no ens permet compartir

Necessitats de la persona en situació de dol

Pr.14. la persona que està en dol té ganes de parlar del difunt té ganes de parlar del que ha viscut i té ganes de fer-ho durant molt de temps i aquesta és una d'aquestes coses que no sabem.

Pr.15. no preguntem per què a més tenim la sensació que si l'hi preguntem, l'hi recordarem quan la persona que està en dol constantment està pensant en la persona que es troba difunta constantment, l'únic que farem és donar-

l'hi l'oportunitat que en parli

Mort, dol i infants

Pr.5. tenim més dificultats de parlar de la mort els grans que els infants, llavors els infants el que capten és la nostra dificultat, ells no la tenen si ells, capten aquesta dificultat, no en parlaran però si ells veuen que la persona que ells tenen al davant en parla, serà molt fàcil que en parli o sigui capten la dificultat. Ells, no tenen la incapacitat en general de parlar, hi pot haver casos particulars d'infants molt reservats però en general el que es capta és la dificultat dels adults per parlar-ne i els infants com que el que fan és aprendre de el que fem els adults senzillament fan el mateix però quan tenen oportunitat de parlar ho agraeixen i molt i es nota per què hi ha un canvi en l'actitud.

Mestres, formació i dol.

(Ella com a educadora)

Pr.12. no recordo rebre cap mena de formació quant a acompanyament al dol recordo moltes formacions fins i tot em recordo de l'itinerari de gent gran, no recordo que hi hagués formació en aquest sentit de fet jo mateixa no hagués entrat en contacte amb res de tot això perquè es va morir el meu marit ja fa anys si no hagués estat per això, en la meua vida no es vivia ni se'n parlava

Acompanyament al dol

Pr.7. persones que tinguin capacitat de fer treball personal, perquè clar per acompanyar a persones que estan en situació de dol has de saber-te acompanyar tu els teus propis dols, és un requisit bàsic i és el que intentem que s'apregui en el curs d'especialista d'acompanyament al dol,

si nosaltres no ens podem acompanyar a nosaltres mateixos, no podem als altres, també hi ha una part de coneixement personal , mira és una persona que sap identificar-se sap veure's sap treballar-se i al mateix temps hi ha empatia hi ha capacitat de comprensió, molt de respecte,

Pr.11. que demanem és una formació comuna i una sèrie de competències

11. necessitem és saber que hi ha la formació i que la persona té les competències i a més a tipus personal

Quina feina fan

Pr.2. anem a les escoles, generalment no sempre, en molts casos ens truquen perquè hi ha hagut una mort, o d'un alumne o d'un familiar lligat amb algun alumne i es troben que no tenen eines per encarar el dol i totes les emocions que es generen a partir del dol des de l'aula i és aquí on entrem nosaltres

Pr.2. encara que ells no puguin entendre el concepte i tot el que va associat a la mort llavors és des d'aquí que nosaltres insistim a les escoles perquè tot aquest tema ja es vagi incorporant en l'àmbit curricular, és el que ens agradaria a nosaltres.

Pr.3. quan hi ha una situació de dol llavors ja és una formació més en acompanyament al dol, clar el dol el que demana és expressió és poder expressar les emocions i posar paraules al que es viu i el que se sent clar en una aula en principi

Pr.3. que és creï aquest espai a l'aula per exemple no preguntant directament o sigui els detalls ja depèn molt de cada situació, pot ser que la mestra pot ser que el nen o la nena no expliquin res del que ha passat i la mestra ho sàpiga pot ser que el nen ho digui al mestre i no en vulgui parlar o sigui depèn de cada situació

Pr.3. crear espais que puguin permetre l'expressió dels sentiments

Pr.4. la formació, la basem en el llibre del nen i la mort val, i sobre això anem fent per a bé, primer per entendre com es viu la mort per diferents edats, com es manifesta el dol i de quines maneres diferents es pot acompanyar a diferents edats tot això apareix al llibre, tot això és el que es va parlant amb els claustrers de professors

Pr.7. som voluntàries

Pr.9. Crea una cohesió de grup

de el que s'intenta en l'acompanyament al dol que és crear un espai segur on es pugui parlar de dolor, també el dolor el que necessita és un espai segur

Pr.12. visibilitar

Necessitat d'educació en el dol

Pr.15. tot això si coneguéssim que passa quan s'està en dol seria més fàcil atansar-se a les persones que estan amb dol i integrar-les dintre del nostre propi funcionament i incloure'ns nosaltres dintre del seu en parlaríem a les escoles si no fos un tabú, ara es parla de sexe a les escoles quan era un tabú no se'n parlava doncs amb la mort el mateix parlaríem de la mort i de la malaltia i de les emocions i dels sentiments i de totes les dimensions que queden alterades en una persona en l'àmbit social, en l'àmbit emocional, en l'àmbit físic tot això podríem parlar amb els nens per tant ja no seria una situació desconeguda podríem donar-nos compte de què està vivint un altre per què ja ho sabríem per què ja ho hauríem sentit i si ho visquessin ells mateixos tindríem les Claus per reconèixer-ho, hi hauria permís per plorar que ara no n'hi ha hi hauria permís per plorar, estiguessis on estiguessis no parlem de desmuntar però el fet de posar-se a plorar que caiguin unes llàgrimes no seria un problema no seria un motiu d'incomoditat, ho trobaríem una cosa normal, o sigui el fet que no fos un tabú evidentment faria que integréssim la malaltia i la mort com a part de la vida.

PR.16. Seria una via molt bona però no l'única evidentment seria una via molt bona sobretot de cara als infants per què es

podrien trencar tabús amb ells i es podria anar treballant per un futur però al mateix temps s'hauria de treballar amb els adults, amb les famílies, amb les residències de gent gran amb els esplais a tot arreu.

Com gestionar la mort i el dol.

PR.16. Home des de l'escola seria fàcil començant pels pares, se'ls hi podria fer formació directament del dol als pares, a les residències al personal que hi treballa hauria de conèixer perfectament, és que ni que sigui en l'àmbit teòric.

MESTRA

Mort, dol i educació

Es parla de la mort puntualment quan hi ha un cas proper, però normalment no és un tema que es parli. Crec que es toca per exemple des del camp de coneixement del medi per sobre com una de les funcions en el sistema vital d'una persona com a etapa , però molt per sobre no com a tema que s'ampliï o que es parli àmpliament.

Mort, dol i societat.

No es parla prou, gens.

- a nivell social és un tema tabú.

- tothom parla de les coses bones que ens passen, però quan és un tema tan important com és la mort d'un familiar ,Bueno penso que com a nivell de societat és com una cosa molt amagada.

penso que altres societats on viuen la mort des d'un inici més obertament penso que ha de ser més fàcil de gestionar-ho, tant a l'Índia com a Mèxic i altres països

en el moment que se'n parla crec que és molt més fàcil de portar-ho tot

Necessitats de la persona en situació de dol

Sí. Per què ningú ens ha parlat.

A la família que es parla el just i que si es pot inclús t'ho oculten. Jo penso que si, que en el moment que no se'n parla prou llavors és normal que hi hagin dificultats alhora d'elaborar el dol.

Mort, dol i infants

Els no tenen cap dificultat de parlar de la mort,

Són els primers que no tenen problema de dir-t'ho com a persona que et tenen com a mestre i tenen la necessitat de parlar,

Mestres, formació i dol.
No. Ni de la mort, ni d'educació emocional, ha set més tard que tot això de l'educació emocional ha guanyat terreny i s'ha posat més al dia a dia i ha sortit la importància de treballar-ho, però quan jo estudiava ni una cosa ni l'altre,
Dificultat de les persones per elaborar el dol.
Com gestionar la mort i el dol.
un cop t'ho trobes a la vida és difícil de gestionar precisament per això per què ningú en parla,
Necessitat d'educar per la mort i el dol per a elaborar dols més sans.
- Es molt necessari.
Treballar aquest tema amb tota la naturalitat del món,
Jo crec que si des del punt de vista social s'obrís més tot aquest tema, que no fos tant tabú, seria tot més fàcil, per què segur que ajudaria a portar-ho d'un altra manera.
Una societat més sana i que sàpiga gestionar les seves emocions
Intervencions en situacions dol
Sí. Per què ningú ens ha parlat.
família que es parla el just i que si es pot inclús t'ho oculten. Jo penso que si, que en el moment que no se'n parla prou llavors és normal que hi hagin dificultats alhora d'elaborar el dol.
Educar per la vida

seria molt necessari educar per la vida però també per la mort, per què d'alguna manera només es parla de vida però el tema de la mort és un tema que no es parla i penso que és important tenir-ho en compte, a més a més que és una de les coses que et fa valorar més la vida, si tens en compte la mort.

eines per gestionar-les i poder-les transformar doncs penso que és la clau en qualsevol vida

l'Educació per la vida com a ensenyar a comprendre precisament què és la vida.

és aprendre a conèixe'ns a nosaltres mateixos, a autoregular-nos les nostres pròpies emocions i també conèixer la dels altres.

Per esdevenir més intel·ligents emocionalment.

Jo crec que cada cop s'està treballant més de donar eines per la vida.

a nivells d'aprenentatges i coneixements queda bastant coberts, però a nivell emocional crec que està havent-hi un canvi molt important on cada cop es treballen més aquests temes però que encara ens falta,

PSICOTERAPEUTA

Mort, dol educació.

Pr.2. Aquí no tenen desenvolupat. Tenen la maleta del dol, tenen quatre contes i una sèrie d'orientacions per mestre però això no els és útil.

Pr.10. Jo de vegades vaig a fer conferències a un institut on hi ha 1500 nens, i jo espero que hi hagi 3000 pares, i n'hi ha 14. Després em pregunto on estan els altres. Però si jo faig la xerrada de sexologia o no sé que...n'hi ha 200. I si faig una altra xerrada de..... n'hi ha 1000. Llavors, interessa parlar de la mort a cole?

Pr.11. Clar, el nen a casa; mare, que avui hem parlat de la mort, que ha vingut una colla que han fet un vídeo... clar! allò sobre la taula molesta perquè aquells adults a la taula a lo millor no han fet res del seu dol.

Pr.11. aquesta manca de diàleg i comunicació ens aparta dels nens. Els nens estan molt cansats dels contes.

Pr.12. Són tan naturals, són tan genuïns que ens fan un mirall a nosaltres que ens espanta. Per això el gran repte de l'escola no és incloure el dol, és preparar als professors. Aquest és el gran repte de l'escola.

Pr.9 després serà que no. Serà que ens hem de preparar. Què vol dir això? Que jo com a professor, com a psicòleg si he d'ajudar-te a tu, primer m'he d'ajudar a mi. Jo no puc seure aquí amb els meus dols no fets. requereix un treball personal, molt compromís amb mi, vol dir una presa de consciència del jo, i això la gent no està disposada. Et paguen perquè tinguis una salut mental, una salut emocional, davant del nen, de l'infant, i que puguis ser una persona d'ajuda. I això passa per ajudar-te a tu

pr.14. - miri, com és que no m'heu demanat permís per si jo com a pare dono permís perquè passeu aquest vídeo?

- Jo escolti'm... quan jo explico Pitàgores , o una llei de la biologia li demano permís per explicar les matemàtiques? Eh que no? D'això he de demanar permís? Així vostè és pare per tot o només per als temes que no li interessin?

- No! Les matemàtiques ja confio.

- I la mort no? Que hem de pensar? És que a casa no ho tinc resolt. Ah...i ara ve el nen i m'ho posa sobre la taula.

Per això hi ha tanta resistència, escola i mort

Pr.27. de joves eh. La primera és l'infart i la segona és el suïcidi. Ara ens trobem que no saben com resoldre-ho. Cada 2 hores i mitja es mor un nen. Ningú en parla. Ningú diu res.

Pr.28. baixa autoestima, dols anteriors, abandons dels pares, por. Por a viure eh, no por a morir. És més fàcil per ells marxar que quedar-se. Això és el que creuen. Quan parlem amb ells no. Quan fem prevenció no. Ells no volen matar-se. A ells els agradaria trobar un sentit a la vida, arrelar-se... passa que el que els oferim és tan poc atractiu...

Característiques del dol

Pr.2. dol no és una conducta de trastorn, sinó que és una conducta saludable que tots hem de fer.

Pr.9. la gent es pregunta per què fer el dol, el dol és augment de consciència, tinc claredat de ment, estic clar, i puc prendre decisions. Amb el qual, una persona que fa això, és una persona autònoma, que té capacitat de viure, de seguir... i això ens ajuda, ens fa més capaços. Jo no sé si tots volen que siguem capaços. És més fàcil treballar amb la població incapaç que capaç. I aquí estem amb el tema maduratiu, que vol dir madurar col·lectivament. Que vol dir, madurar l'escola, que vol dir madurar el grup de famílies,....

Mort, dol i societat

Pr.5. De forma preventiva si no fem un crit a la societat i diem, senyors, senyores, si ens preparem part evitarem molta simptomatologia en els casos clínics. Rebaixarem fàrmacs, rebaixarem la tensió, hi haurà menys cost mèdic i això no els agrada sentir-ho. Perquè el laboratori lògicament vol vendre.

Pr.6. Els laboratoris volen gent molt deprimida, molt esquizofrènica, no volen població bona. Si estem molt sans ells de què viuen? Les farmacèutiques no hi estan d'acord.

quan morim és un acte de la vida natural, pel qual tots haurem de passar, i que la gent no sap com entomar-ho...

Pr.7. Sempre s'ha fet el dol el que passa és que mai se n'ha parlat de què és el procediment del dol. Per als familiars, els avis jo recordo a casa plorar el difunt, acompanyar-lo, anàvem vestits de negre, no anàvem al cinema... fèiem una classe de renúncies, no es casava ningú durant un any, no sé... cada poble, cada cultura el que considerava, però es tenia molt amb compte al mort. Avui no. S'enterra demà i tan normal.

Pr.8. Hi ha aquesta mirada molt tràgica de la mort, si no en parlo, no la veig. La mort hi és. Perquè se'ns moren companys, hi ha accidents de tràfic, aeri, hi ha el clima que mata a la gent, hi ha escaladors, caminadors... és que no cal morir d'una malaltia, cal morir de vegades d'una vivència. I això no ho tenim en compte fins que no comencem a viure-ho.

Pr.19. Sigui als polítics no els interessa parlar de la mort. Ells volen gent viva que recapti i que paguin impostos, i no volen morts. No és un tema que ens cuidin eh, és un tema econòmic.

Fixa't tu, amb el virus corona, la gran preocupació és que ha baixat la borsa.

RICARD: i aquesta és la gran preocupació?

Aquesta deshumanització tan gran de la vida, que ens és igual la vida i la mort.

pr20 .. a més com que no tots anem a l'una, com que no interessa educar la gent... la gent no és l'interès, sinó, estaríem per altres coses.

Pr.24 si el seu i calla és portar-me bé. Què m'estàn transmetent?

No opinis, no t'expressis, no pensis, no diguis, no et facis present.

-Mira el bé que t'has portat... estic molt contenta...et compraré un "chup a chup"... em premiava el silenci. Quan ara és al revés. Has de premiar l'expressió.

Pr.25 també perquè hi ha un dogma que la mort és un fracàs i tragèdia. I hem de canviar aquesta mirada. La mort no és cap fracàs, és un procés natural de la vida que l'hem d'acompanyar. Tant pel que se'n va com pel que es queda. És que si

no, debuta en una dificultat eh. D'ansietat, de malaltia psiquiàtrica, gent deprimida crònicament. Sí? Però és clar, això porta molts beneficis econòmics. Com més deprimits més venem...

Pr.26. No sé, hi ha molt dolor, hi ha molta manipulació...i la gent... això no es fa. Això és jugar amb la gent. Per això no interessa gent que pensi gent que...

Pr.27. Cada cop la figura religiosa desapareix més i apareixen altres figures. Perquè es contempla la vida i la mort com un fet natural.

Mort, dol i infants

Pr.8 Es mataven igual però no es deia .Surt tant a la llum que no saben quines respostes donar. I els nens venen tan estimulats de casa, per tot que sempre pregunten;

I els nens venen tan estimulats de casa, per tot que sempre pregunten;

Pr. Com és que s'ha mort en Gerard? On

a un nen, no, calla! Perquè els nens no callen. Els nens pregunten i pregunten...aquesta set d'informació com que el món adult no sabem com fer-ho, pues de vegades inclús ens enfadem amb ells, els nens i aleshores els mediquem perquè no preguntin.

Pr.15. Si, té un plus. De creences, de religiositat, de no toca...jo sempre els hi dic. No se quan toca la mort.

Pr.16 Pensa que cada dia es moren, el 20% són nens, de la gent que es mor a Espanya. Ningú en parla de la mort infantil.

Pr.23. Obrir aquests temes fa que els nens siguin sensibles, siguin grans, pensin...sobretot pensin.

Mestres, formació i dol.

Pr.13. No, tot el que fan és privat. Perquè s'assabenten d'un curs meu, perquè veuen que hi ha una associació que ho fa...

Quina feina fan

Pr.3. Aleshores ens criden a nosaltres, fem l'abordatge. Entrem i si hem de treballar amb el claustre, els pares i a les aules. Hem fet un manual de pedagogia del dol amb el vídeo que es va fer de la Cloe, i a través d'aquell vídeo entrem a les aules a generar debat, reflexió, sobre tots els tipus de dols. Perquè no només tenim una mirada del dol cap a la mort física, sinó qualsevol pèrdua que el nen o nena tingui. Des del gos, des dels pares que es divorcien, des de projectes, canvis de ciutat, llengua, cultures, adopció... i tot això no ho treballa ningú. Es dona per entès que el nen se'n va al psicòleg, però això no sempre és així. Aleshores això, els pares hi creuen amb les necessitats a vegades. Pensen ja els farem aquests processos.

Pr.7. Nosaltres el que fem és un canvi de mirada, i deixem de veure la mort i el dol com quelcom tràgic, i el posem com una oportunitat per aprendre. Perquè el dol té unes etapes, té un procedir, que ens porta uns nivells maduratsius més alts. Inclús la gent ens pregunta perquè fer el dol si mai s'havia fet.

Pr.9. Per mi no és el curs de la mort, ni l'associació de la mort. És el curs i l'associació de la vida. Part d'això és tenir amb compte com vull viure, com vull morir ja ho trobaré. Donar aquest sentit a la vida, treure el drama, posant la mirada en la oportunitat, per aprendre.

Pr.13. No que fem amb el suïcidi, com prevenir-lo. Clar, quan em venen pares aquí que el seu fill s'ha suïcidat, tota la culpa i tot el que això comporta ens ho podríem haver estalviat si fem un treball previ. És avançar-nos a la mort. per a viure-la amb més naturalitat.

Pr.17. Ha tota una labor que jo porto ja trenta i pico d'anys fent com campanyes, no? Promocionant conceptes maduratsius, senyors que la mort és un fenomen natural, que la mort no és una malaltia, la mort és un procés que a més tots viurem,

aleshores potser que preparem a viure, no a morir. Ensenyem a la gent a viure, a gaudir, a expressar-se, a resoldre, a plorar a l'àvia o al pare quan ha mort. clar que si, perquè és una pena. Però deixeu-me plorar, no m'ho neguis.

Pr.17. Estem a instituts, estem a la universitat, estem a escoles, estem a grups de dones, de gent que treballa la criança, començar amb el nen, perquè el nen quan és gran, hi ha molta gent molt immadura emocionalment perquè no han tractat mai cap tema d'aquest tipus.

Pr.18. D'acompanyar persones als hospitals, tot és voluntari.

Pr.19. A la pàgina web hi ha com unes petites càpsules, que posen titulars per si vols desenvolupar-ho a l'escola. Hi ha moltes escoles que ho estan fent i ho fan prou bé. El que passa que molt amagat. Amagat perquè no esta a la llum.

Pr.20. Després funcionem per voluntaris, aquests voluntaris es preparen, a través d'una formació. Que dura 1 any i a partir d'aquesta formació ja poden entrar en el camp del voluntariat. I han de fer una formació perquè tot el que toquem és molt sensible a l'emoció. I si jo no estic adequat amb mi, poc et podré ajudar a tu.

Pr.23. Treballem els dols, els grups de dol. Aquí, al carrer, en comunitat... obrir espais de dol. Tenim escoles a les que hi vaig a fer grups de dol amb els nens. Saben que hi ha un dijous al mes que hi vaig i que parlem de pèrdues. Ells venen amb les seves pèrdues.

-He perdut un germà, però no per mort.

Joguines perden, perden projectes...ploren la seva nina...

-com ho tinc que fer?

Després de nadal tothom plora la pèrdua dels reis mags;

-Que ja se que no són els reis...

Pr.27. El suïcidi és quelcom que ens preocupa molt i estem treballant, molt, molt, molt. Moltíssim! A escoles molt. Perquè aquí encara que no ens ho diguin es suïciden molts nens a les escoles.

Problemàtiques associades a una mala elaboració del dol

un dol mal elaborat

Pr.4. pot portar conductes delictives, pot portar addicions, malalties psiquiàtriques, malaltia orgànica, biològica... se'm transmutarà en una malaltia o en una altra dificultat o en una conducta delictiva que et deia. Per això és molt important tot el que són promoció, prevenció...

Competències de l'acompanyant al dol

Pr.21. Jo també em preguntava si la figura de l'educadora social podria treballar en un equip interdisciplinari com a acompanyant.

RICARD: i tant!

Pr.21. Com a qualitats, capacitat d'escolta, de no enjudiciar, de mantenir les creences a part i de disposició. Aprendre a estar al teu costat. Res més. Una persona ja fa, ja riu, ja plora, ja executa. Però si tu estas amb mi amb presència autèntica,

no estas jutjant i estas amb una situació de salut jo em sento còmode. I hem de crear aquests espais de confort i de comoditat per a l'usuari. Sigui un nen, sigui un adult, sigui un ancià... i això fa que la gent connecti.

Pr.23. Pues clar que pot! Educadors poden estar en presons que estem amb elles.

Pr.23. Tu t'hi veus com a educadora aquest perfil, no? Una persona propera, que sigui autèntica. Que compleixi els requisits de l'escolta, del no judici.

Pr.24. Vas a cole i mira que està escrit i descrit, les etapes del dol i per passar per les etapes, cal que algú ho tingui per poder plorar-ho. Va d'això Laia. I clar, vosaltres si que sou unes figures molt importants, igual que els integradors. Figures puntals, que linqueu i és això el que es busca. És agafar la dificultat i la persona i unir-la. No en parlem eh, callats...

PERSONA EN SITUACIÓ DE DOL

Mort, dol i educació

Pr.1.5 La veritat és que hi ha molts nens per exemple, que quan es moren els avis ho passen molt malament. Passen veritables Traumes. Jo crec que és important parlar del dol.

pr.2.5. De fet, ara a les escoles es parla molt de les emocions, hi ha educació emocional, però tot i així segueix faltant aquesta educació per al dol.

pr.2.5. Hi ha moltes maneres d'explicar el dol als infants i no es fa.

p.1.6. Jo crec que a l'escola , a l'escola formal sent infants , però també als instituts, però també a l'escola d'adults, també a molt llocs perquè, o sigui... ara s'hauria de començar des de infància per encara que comencem des de infància

fer educació a la universitat sobre el dol tampoc ho veig de més. I més a carreres de l'àmbit social o de l'àmbit educatiu com parlem amb infància, tant com de l'àmbit de la salut o sigui, jo crec que hi ha moltes carreres on hi entraria el tema del dol i on seria important parlar-ne. Professions a les quals es té contacte amb altres persones, jo crec que és important que hi hagi aquesta educació.

Pr.2.7 Jo crec que hi hauria d'haver educació però per totes les edats, sobre el tema del dol.

Societat mort i dol

Pr1.1. No perquè, és un tema tabú, així com la malaltia... molts temes que en teoria ens fan mal psicològicament o emocionalment i llavors no es toquen per no haver de ferir emocionalment.

La gent es mor, es mor cada dia gent. Tal com neix es mor i quelcom tan quotidià com pot ser la mort no t'ho expliquen, no saps com agafar-ho.

Pr.2.10. Que parlar-ne no és que sigui important, sinó que és necessari. Perquè les coses quan es verbalitzen es veuen

diferents.

P1.1.11 No entenem la mort. Sembla que no siguem conscients que la mort forma part de la vida.

Pr.3.13. El fet de reconèixer que nosaltres també ens morirem està molt bé.

Necessitats de la persona en situació de dol

Pr.1.2 No, gens! Però ni una mica. No, no estem preparats. De fet, quan a tu et passa quelcom així i vas amb el teu doctor de capçalera el primer que fan és receptar-te psicofàrmacs, per no haver de passar aquest dol quan realment passar aquest dol és necessari. El fet d'amagar-lo o de dormir-lo no és beneficiós per la persona.

Pr.1.3 el que fan els psicofàrmacs és tapar el dol, si no l'elabores quan l'has d'elaborar, tard o d'hora surt. com més tarda a sortir, més mal fa.

és una emoció o un sentiment que tu no havies sentit, llavors no saps com va, llavors entres en depressió ... és molt caòtic.

Pr.1.8 Potser perquè el sol fet de que jo no em veig capaç d'acompanyar a algú en el dol.

una persona que no hagi passat per un dol així important, com que no hem estat educats per superar-ho, tampoc tenim les eines suficients com per acompanyar a una altre persona a fer-ho.

Dificultats que es va trobar.

Pr.1.9. és que a mi em van sedar des seguida. Vaig començar a prendre antidepressius, relaxants musculars etc... i no em van deixar elaborar aquest dol. Jo no el vaig poder elaborar en el seu moment, i el vaig elaborar 10 anys després, molt més pronunciat, i amb seqüeles que m'han quedat com pot ser una depressió.

Pr.1.10. però si que és veritat que amb els amics o a casa quan jo estava, que plorava molt etc... el què feien era canviar-me el tema saps?

i jo no tenia prou forces com per dir-los que jo necessitava parlar del tema i en aquell moment, potser jo tampoc ho sabia que necessitava parlar d'aquell tema

els amics o la família veien que tu paties quan en parlaves i el que intentaven és això, tapar aquest patiment quan realment, aquest patiment és necessari

Pr.1.18. ningú de casa li havia passat una experiència com aquesta i llavors ells també tenien certa dificultat per acompanyar-me en aquest dol,

Pr.19 parlar-ne en aquells moments t'hauria ajudat? Sí
ells també van passar aquest dol

Pr.1.17 sessió d'ajuda mútua, grups de dol no

Pr1.20. Parlar-ne amb família i amics. fer com aquesta mena de teràpia grupal.

doncs aquest dol també se'ls hi ha tapat,

Punts positius que es va trobar.

Pr.1.15. Psicòloga, i la veritat a mi em va ajudar molt,

I **Pr.2.15.** La meva doctora de capçalera em trucava fora de les seves hores, inclús em venia a veure a casa per avia'm com estava,

van ser elles dues les que em van acompanyar en aquest procés, explicant-me que em passaria, com em sentiria etc...

P.16. DOL En aquell moment a mi m'ho van explicar, però jo el meu cap estava en un altre lloc.

Acompanyament al dol des de l'educació social.

Pr.1.22 Si, però els psicòlegs es queden molt en la superfície. Si que toquen el tema de les emocions i tal, però no et preparen tampoc per més endavant. És com una mica que tapen el moment , t'expliquen quines son les etapes del dol i una mica aquí acaba la seva feina,

Pr.1.22 crec que és necessària una figura que sigui una mica més constant i poder compartir això. Que t'acompanyi, sobretot que t'ensenyi, no només a com gestionar-ho tu, sinó com fer-hi front o com parlar de forma assertiva amb qui està a teu voltant per dir-li;

- Escolta, necessito fer això, necessito fer allò ...

Pr.2.22. No tenim aquesta capacitat. La perdem, perdem tota la força i perdem pràcticament la personalitat i necessitem algú d'una forma més constant que ens vagi fent una mica de pautes i que ens ajudi una mica a ordenar-nos el dia a dia, perquè és molt caòtic tot. Hi ha ressentiments... és molt caòtic. I si, si jo crec que és molt necessària la figura de l'educadora social.

Emocions i societat.

Pr1.4 Si, sembla que les persones no puguem estar baixes de moral, o tristes, o el que sigui

Però no hem set educats per dir la veritat emocionalment, i voler tenir sempre aquesta bona cara i que estic bé.

pr.2.8. Llavors jo crec que el que ens fa por és no estar a l'alçada o de fer més mal que bé.

jo crec que aquest és el problema i la por que potser tenim les persones.

Annex 6: respostes del qüestionari

1. Gènere

Dona	Home	Altres
86'7%	13'3%	
134 respostes.	21 respostes	

2. Edat

16 a 19	20 a 24	24 a 29	30 a 39	40 a 49	50 a 60	+ 60
6'3%	29'7% 47	5'7	17'1%	11'4%	23'4%	6'3 %
10	respostes	9	27	18	37respostes	10
respostes		respostes	respostes	respostes		respostes

3. Creus que en general es parla de la mort a nivell de societat?

1. poc	2.	3.	4.	5. Molt
23,4 %	(46,8 %)	(25,9 %)	(3,8 %)	0%
37 respostes	74 respostes	41 respostes	6 respostes	0 respostes

Si has contestat que se'n parla poc, quina creus que podria ser la causa? (pots utilitzar més d'una opció). Si creus que se'n parla molt, (entre 4 i 5) no cal que responguis.

Parlar de la mort ens fa por	Vivim en una societat que no te amb compte	A la majoria de gent els hi crea sensacions o	Altres:
55'3%			La desconeixença i

83 respostes	la mort 74'7% 112 respostes	emocions desagradables 34% 51 respostes	la por a l'enfrontament de expressar lo que pensem i sentim 0'7% 1 resposta
Altres: És un tema que no està en el nostre dia a dia, no està integrada 0'7% 1 resposta	Altres: Quan es mort algú, aquest ja no és "útil" per a la societat i, moltes vegades, si no erets proper a la persona, no se li dona la importància que se li hauria de donar realment. 0'7% 1 resposta	Altres: Penso que pot incomodar, ja que no sabem com tractar-lo. És un tema sensible que toca les emocions i a vegades no saps com es sentirà l'altre persona amb determinades preguntes 0'7% 1 resposta	Altres: A vegades tenim por a no saber afrontar la conversa, especialment amb algú que ha patit una mort recent. 0'7% 1 resposta
Altres: Quan menys en parlem, sembla que sigui més irreal, que ens quedi més lluny. 0'7% 1 resposta	Altres: crec que ens incòmode. 0'7% 1 resposta		

4. Creus que a nivell personal, tens les eines suficients per a gestionar un dol?

1. Poques	2.	3.	4.	5. moltes
19%	25'3%	32'3%	19'6%	3'8%
30 respostes	40 respostes	51 respostes	31 respostes	6 respostes

6. Els adults parlem de la mort i el dol amb els infants?

Si 8'2% 13 respostes	No 67'1% 106 respostes	No ho se 10'1% 16 respostes	Altres: En general, no. Si la mort és d'una persona propera, sí. No sé si de manera adequada o suficient.
Altres: No a totes les cases, potser la nostre generació comencem a parlar-ne més de fet venim al món i sabem que també hem de morir, doncs tenim que tenir present i no ser tabú	Altres: A casa ho hem fet... Però en general crec que costa. 0'6% 1 resposta	Altres: Quan parles dels altres, crec q no. Jo si que parlo amb les meves filles. 0'6% 1 resposta	Altres: Alguna vegada 0'6% 1 resposta

0'6% 1 resposta			
Altres: No es feia, ara penso que s'intenta fer-ho 1'3% 2 respostes	Altres: Crec que les escoles en parlen quan hi ha un cas proper. 0'6% 1 resposta	Altres: Cada vegada més 0'6% 1 resposta	Altres: depèn molt de la família i de l'educació i experiència que tingui. En general, fa por i hi ha poca informació de com fer-ho. 0'6% 1 resposta
Altres: Cada vegada més. Especialment a les escoles. 0'6% 1 resposta	Altres: Depèn dels adults però majoritàriament no 0'6% 1 resposta	Altres: Cada cop més, però no suficient 0'6% 1 resposta	Altres: En l'àmbit familiar costa, en l'àmbit educatiu hi ha molts recursos per l'etapa 0-6 que es fan servir 0'6% 1 resposta
Altres: és relatiu perquè dependrà de molts factors, com la ideologia i religió de la família... 0'6% 1 resposta	Altres: Depèn 0'6% 1 resposta	Altres: Crec que depèn molt de cada família i a les escoles se'n parla poc. 0'6% 1 resposta	Altres: Penso que depèn de les persones; hi haurà casos en que sí se'n parli i altres en que no, però la majoria crec que no en parla.

			0'6% 1 resposta
Altres: depèn de la família 0'6% 1 resposta	Altres: Poc 1'3% 2 respostes	Altres: A vegades 0'6% 1 resposta	

7. Creus que és important educar parlant de la mort i el dol amb els infants amb naturalitat?

Si 92'4% 146 respostes	No 0'6% 1 resposta.	No ho se 3'8% 6 respostes	Altres: Molt important 0'6% 1 resposta
Altres: Si, si saps com fer-ho 0'6% 1 resposta	Altres: No s'ha de defugir, quan sorgeix 0'6% 1 resposta	Altres: Jo com a mestra Ho faig amb els alumnes de primària 0'6% 1 resposta	Altres: penso que depèn de l'edat es pot fer de maneres diferents, adequades a l'edat. però mai amagar-ho 0'6% 1 resposta

8. Penses que rebre educació de com afrontar una mort o elaborar un dol, ens facilitaria la vivència de pèrdues passades, presents i futures?

Si 88'6%	No 0'6%	No ho sé 10'1%	Altres: Ajudarà en el
--------------------	-------------------	--------------------------	---------------------------------

140 respostes	1 resposta	16 respostes	sentit de poder parlar-ho i expressar-te amb normalitat, es a dir normalitzar els sentiments del dol i que no sigui tabú. Poder parlar-ne amb tota normalitat 0'6% 1 resposta
---------------	------------	--------------	--

9.Creus que a l'escola s'hauria d'incorporar el procés de mort i dol com a àmbit formatiu?

Si 71'5% 113 respostes	No 10'1% 16 respostes	No ho se 15'8% 25 respostes	Altres: Treballar-ho amb normalitat i no com una cosa obligada i forçada a treballar! Saber buscar i trobar els moments oportuns per treballar-ho 0'6% 1 resposta
Altres: S'hauria de treballar dins de l'educació emocional 0'6%	Altres: Com a àmbit formatiu no ho sé, però si crec que s'haurien d'oferir algun	Altres: Considero que es tindria que donar un espai on parlar de la gestió de les	

1 resposta	taller i algunes sessions sobre com passar el dol i la mort d'un ésser estimat, per donar eines i una explicació 0'6% 1 resposta	emocions i a través d'aquest tema tractar el tema del dol i de la mort, però dur a terme una assignatura expressament no ho veig. 0'6% 1 resposta	
------------	--	---	--

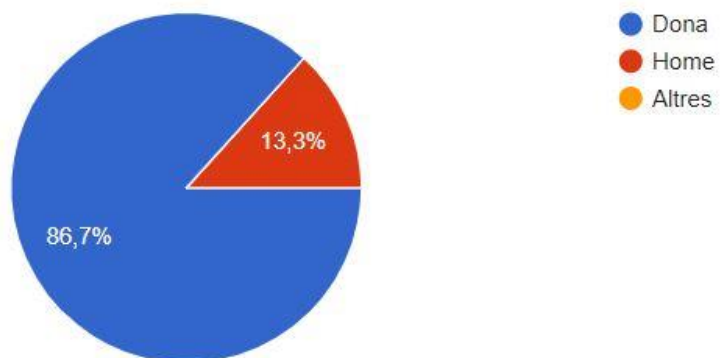
10. Creus que una educació que contempli la mort i el dol podria facilitar trencar amb el tabú que parlar de la mort i el dol suposen?

Si	No	No ho sé	Altres
91'7% 145 respostes	3'8% 6 respostes	4'4% 7 respostes	-

Questionari original

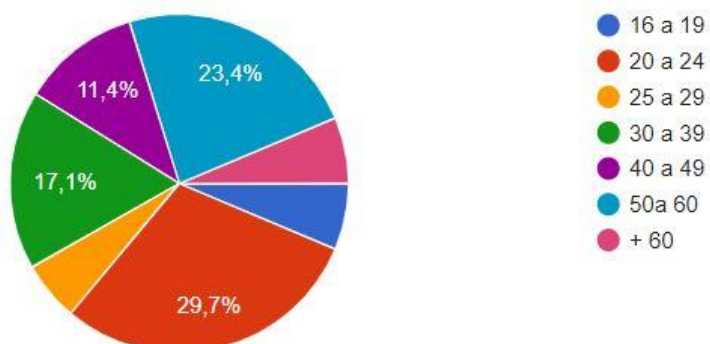
Gènere

158 respostes

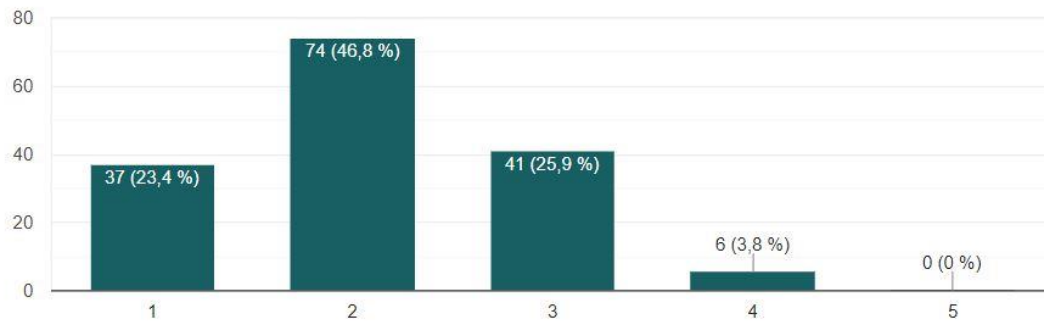
Edat

158 respostes

Creus que en general es parla de la mort a nivell de societat?

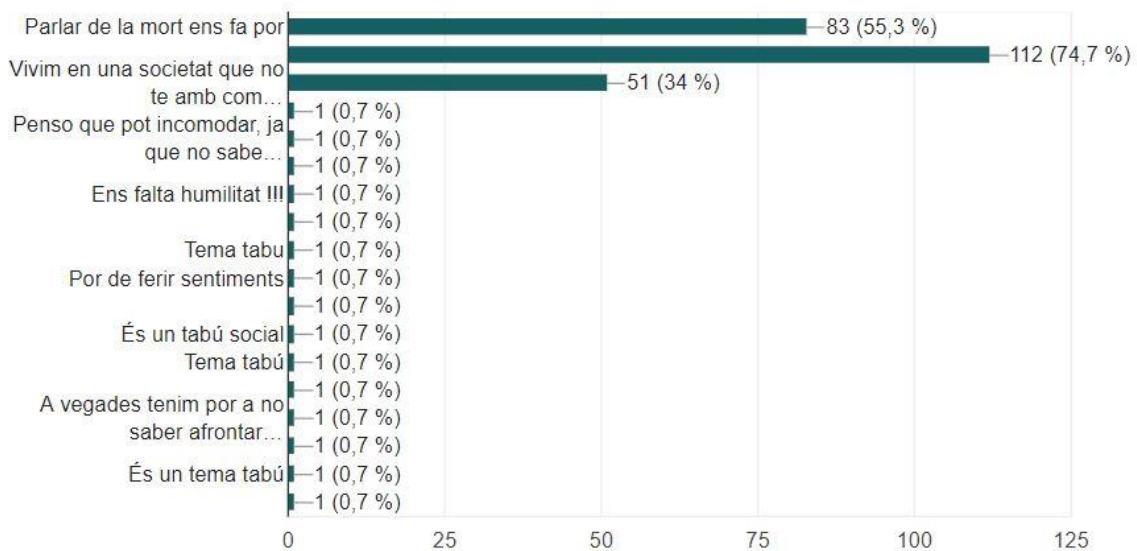
158 respuestas

Si has contestat que se'n parla poc, quina creus que podria ser la causa? (pots utilitzar més d'una opció). Si creus que se'n parla molt, (entre 4 i 5) no cal que responguis.

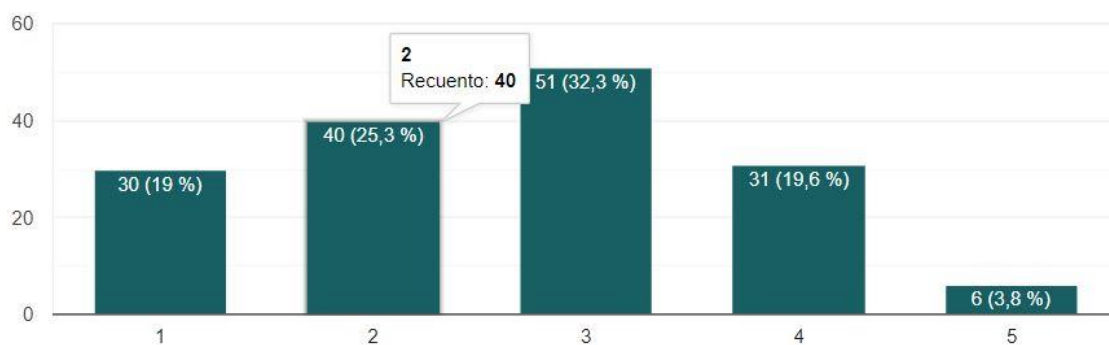

150 respuestas

Creus que a nivell personal, tens les eines suficients per a gestionar un dol?

158 respuestas

Els adults parlem de la mort i el dol amb els infants?

158 respuestas

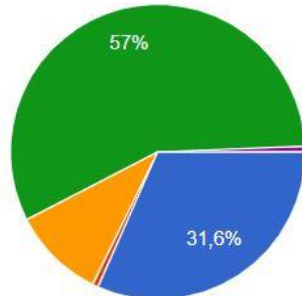
Creus que és important educar parlant de la mort i el dol amb els infants amb naturalitat?

158 respuestas

Penses que rebre educació de com afrontar una mort o elaborar un dol, ens facilitaria la vivència de pèrdues passades, presents i futures?

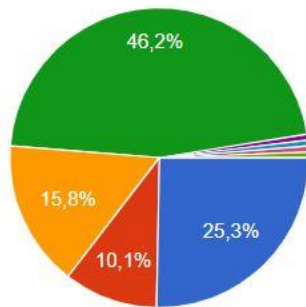
158 respuestas

- Sí
- No
- No ho se
- Si
- Ajudara en el sentit de poder parlar-ho i expressar-te amb normalitat, es a dir normalitzar els sentiments del dol i que no sigui tabu. Pode parlar-ne amb tota normalitat

Creus que a l'escola s'hauria d'incorporar el procés de mort i dol com a àmbit formatiu?

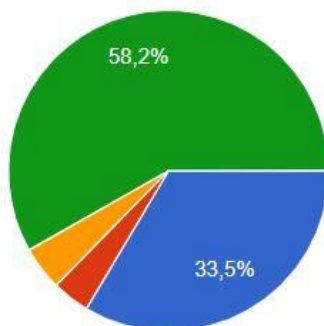
158 respuestas

- Sí
- No
- No ho se
- Si
- S'hauria de treballar dins de l'educació emocional
- Considero que es tindria que donar un espai on parlar de la gestió de les em...
- Treballar-ho amb normalitat i no com...
- Com a àmbit formatiu no ho sé, però s...

Creus que una educació que contempli la mort i el dol podria facilitar trencar amb el tabú que parlar de la mort i el dol suposen?

158 respuestas

- Sí
- No
- No ho se
- Si

